

DECRETI PARS OCTAVA

Hec pars continet¹ de legitimis coniugiis. De virginibus et viduis non velatis. De raptoribus earum et de separatione eorum². De concubinis et transgressione coniugii, et³ penitentia singulorum⁴

1*

Quid sit matrimonium⁵ ex libro Constitutionum⁶ primo, tit. ix⁷

Nuptie sive matrimonium est viri mulierisque coniunctio, individuum consuetudinem vite continens.

CB Varia 1A 28a] Ctp 3.15.1; IP 6.1 (29, q. 1, In principio.)

¹ Hec pars cont. CPB; Hec pars octava cont. H; Hec octava pars cont. LM; *om. Fr*

² sep. eorum CPB; eorum sep. M

³ et CPBM; deque *Fr*

⁴ *Capitulatio 1 - 334 add. M*

⁵ Quid - matr. *after ix CPVL, om. A, here M*

⁶ Const. CPM(-inuum); Institutionum A; [Institut.] *add. Fr*

⁷ Quid - ix *om. B*

2*

Quando fiat coniugium¹. Ambrosius ad virginittatis exhortationem, lib. II

Desponsata viro, coniugis nomen accepit. Cum enim initiatur coniugium, tunc coniugii nomen assumitur, non enim defloratio virginittatis facit coniugium, sed pactio coniugalit. Denique, cum iungitur puella coniugium est, non cum viri admixtione cognoscitur.

(cap. 5 et 6, lib. De institutione virginis). Ctp 3.15.2; IP 6.14 (27, q. 2, c. Cum initiatur.)

¹ Quando - con. CPM, *after II VH; om. BA*

3*

De eodem¹. Isidorus, Etimologiarum lib. IX², cap. 7

Coniuges verius appellantur a prima desponsationis fide, quamvis adhuc inter eos ignoretur coniugalit concubitus.

(In fine libri 9, cap. 8) Ctp 3.15.3; IP 6.15 (27, q. 2, c. Coniuges.)

¹ De eod. PVM; Ex eodem CR; *om. BA*

² ix CPAM; xi B

4*

Descriptio legitimi coniugii¹. Evaristus² episcopis Africe, cap. 2

Aliter legitimum non fit coniugium, nisi ab his qui super ipsam feminam dominationem habere videntur, et a quibus custoditur, uxor petatur, et a parentibus propinquioribus sponsetur, et legibus dotetur, et suo tempore sacerdotaliter, ut mos est, cum precibus et oblationibus a sacerdote benedicatur, et a paranimphis, ut

¹ Desc. - con. CPM; *om. BA*

² Evar- RM; Evur- C; Ewar- PA; Eunar- V; ? B

consuetudo docet, custodita et sociata a proximis congruo tempore petita, legibus detur ac solemniter accipitur, et biduo vel triduo orationibus vacent, et castitatem custodiant. **5***. Item³. Ita peracta legitima scitote esse connubia, aliter vero presumpta, non coniugia, sed adulteria vel contubernia, vel stupra, aut fornicationes potius quam legitima coniugia esse non dubitate, nisi voluntas propria suffragaverit, et vota succurrerint legitima.

(ep. 1, c. 2) Ctp 1.3.2] Ctp 3.15.4; IP 6.31(30, q. 5, c. Aliter.)

³ no break CPBA; De eodem add. M

6*

¹ *Responsa Nicolai ad consulta Bulgarorum, libro primo*². Unde supra³

Nostrates tam mares quam femine, non ligaturam auream vel⁴ argenteam, aut ex quolibet metallo compositam, quando nuptialia federa contrahunt, in capitibus deferunt; sed post sponsalia, que futurarum sunt nuptiarum promissa federa, queque consensu eorum qui hec contrahunt, et eorum in quorum potestate sunt, celebrantur, et postquam arrhis sponsam sibi sponsus per digitum fidei a se annulo insignitam disponderit, dotemque utrique placitam sponsus ei cum scripto⁵ pactum hoc continente, coram invitatis ab utraque parte tradiderit, aut mox aut apto tempore, ne videlicet ante tempus lege definitum tale quid fieri presumatur, ambo ad nuptialia federa perducuntur, et primum quidem in ecclesia Domini cum oblationibus quas offerre debent Deo per sacerdotis manum statuuntur, sicque demum benedictionem et velamen celeste suscipiunt. Item. Hec sunt preter alia que ad memoriam non occurrunt pacta coniugiorum solemnia. Peccatum autem esse, si hec cuncta in nuptiali federe non interveniant, non dicimus.

Ctp 3.15.5; IP 6.9 (to celeste suscipiunt), 6.32 (from Hec sunt); .(30, q. 5, c. Nostrates.)

¹ De benedictione sponsi et sponse add. M

² libr. primo CPBM; om. A

³ Unde supra CPV; om. BAM

⁴ vel CBM; aut PV

⁵ cum scripto PBM; conscripto CRV

Concilium IV Carthagin., cap. 13

Sponsus et sponsa cum benedicendi sunt a sacerdote, a parentibus¹, a paranimphis offerantur. Qui cum benedictionem acceperint, eadem nocte pro reverentia benedictionis in virginitate permaneant.

(cap. 3) Ctp 3.15.6 (30, q. 5, c. Sponsus.)

¹ suis vel add. Fr, om. CPBM

7*

Cur sponse velentur¹. Isidorus, De officiis, lib. II, cap. 17²

Quod femine, dum maritantur, velantur, scilicet³ ut noverint semper se viris suis esse subiectas et humiles.

Ctp 3.15.7; IP 6.8a

¹ cur - vel. *om.* A

² 17 CPA; 19 M

³ scil. CPB; significat M

8*

Item¹

Quod nubentes post benedictionem vitta uno² invicem vinculo copulantur, videlicet ne compagem coniugalis unitatis dirumpant. At vero quod eadem vitta candido purpureoque colore permiscetur, candor quippe est, munditia vite, purpura ad sanguinis posteritatem adhibetur, ut hoc signo et continentie lex tenenda ab utrisque ad tempus admoneatur, et post hec reddendum debitum non negetur. Item. Quod imprimis annulus ab³ sponso sponse datur, fit hoc nimirum vel propter mutue dilectionis signum, vel propter id magis, ut eodem pignore eorum corda iungantur. Unde et quarto digito annulus inseritur, id est quod in eo vena quedam, ut fertur, sanguinis ad cor usque perveniat.

Ctp 3.15.8-9; IP 6.8b

¹ Item PBA *with no break*; Item. Quid significant insignia sponsarum C; *om. with no break* V; Quid - spons. Ibidem M

² vitta uno PVB; vitte unius C; vitte uno R²; vita uno A; vite uno RM

³ ab CPAM; a B

9

Augustinus, De bono coniugali¹. Inviolabile esse sacramentum coniugii²

Interveniente divortio non aboletur confederatio nuptialis, ita ut sibi coniuges sint etiam separati, cum illis autem adulterium committant, quibus fuerint etiam post suum repudium copulati. Nec tamen nisi in civitate Dei nostri, in monte sancto eius talis est causa cum uxore. Ceterum aliter se³ habere iura gentilium, quis ignoret⁴? Ubi interposito repudio, et illa cui voluerit nubit, et ille quam voluerit, ducit.

cf 8.235 below] Ctp 3.15.10; IP 7.6 (32, q. 7, c. Interveniente.)

¹ cap. 7 *add.* M; Aug. - con. *after* sacramentum M

² sacr. con. CP; con. sacr. M; Inv. - con. *om.* B

³ se R²PVBM; si CR

⁴ -et CPB; -at M

10

Quod concubine fieri possunt uxores¹. Idem² ibidem

Nec concubine ad tempus adhibite, si filiorum causa concumbant, iustum faciunt concubinatum suum. Posse sane fieri nuptias ex male coniunctis, honesto postea placito consequente, manifestum est.

(cap. 14).] Ctp 3.15.11; IP 6.45 (32, q. 2, c. Concubine.)

¹ Quod - ux. om. B, after ibidem C

² Idem CP; Item B; om. M

10A (RH)

Idem in libro de nuptiis et¹ concupiscentiis carnis²

Mortuo viro cum quo fuit verum connubium non³ potest cum quo prius adulterium fuit.

cf 10P 8.16.2

¹ et H², om. RH

² insc. in mid-text in black, and cancelled R

³ non H²; om. RH

11

¹Idem, in libro de sancta virginitate

Sicut nemo impudice utitur corpore, nisi spiritu prius concepta nequitia, ita nemo pudicitiam servat in corpore, nisi spiritui prius insita castitate.²

(cap. 8). Ctp 3.15.12

¹ Quod nemo est pudicus corpore, nisi pudicus sit spiritu. add. as rubr. M

² concepta nequitia – castitate partly interlined, partly in mg. V

12

Idem, De nuptiis et concupiscentia. Inviolabile esse sacramentum coniugii¹

Usque adeo manent inter viventes semel inita iura nuptiarum, ut potius sint inter se coniuges etiam separati, quam cum his quibus aliis adheserunt.

(cap. 10, lib. 1). Chartres BM 193] Ctp 3.15.13; IP 6.74a (32, q. 7, c. Usque adeo.)

¹ Inv. - con. om. B, before Idem M

13

Item, ibidem, De eodem

Et¹ post. Manet inter viventes quoddam coniugale, quod nec separatio, nec cum adultero² copulatio possit auferre, sicut apostata anima velut de coniugio Christi recedens, etiam fide perdita, sacramentum fidei non amittat, quod lavacro regenerationis accepit. Redderetur enim procul dubio redeunti, si amisisset

¹ paulo add. M, om. CPB

² adultero PM; adulterio CR; altero VB

abscedens³. Habet autem⁴ hoc qui recesserit ad cumulum supplicii, non ad meritum premii.

Chartres BM 193] Ctp 3.15.14; IP 6.74b

³ *corr. fr. asc- C*

⁴ *hautem P*

14

Item, idem¹. De² eodem

Quibus vero³ placuerit ex consensu ab usu carnalis concupiscentie in perpetuum continere, absit ut vinculum inter illos coniugale rumpatur. Immo firmiter erit, quo magis ea pacta secum inierunt⁴, que carius concordiusque servanda sunt, non voluptariis corporum nexibus, sed voluntariis affectibus animorum. Neque enim fallaciter ab angelo dictum est ad Ioseph, Noli timere accipere Mariam coniugem tuam. Coniux vocatur ex prima desponsationis fide, quam concubitu nec cognoverat, nec fuerat cogniturus. Nec perierat, nec mendax manserat coniugis appellatio, ubi nec fuerat, nec futura erat carnis ulla commixtio. Propter quod fidele coniugium parentes Christi ambo vocari meruerunt, et non solum illa mater, verum etiam ille pater eius, sicut coniux matris eius; utrumque mente non carne.

(cap. 11) Ctp 3.15.15; IP 6.75 to affectibus animorum, 6.16 from Coniux vocatur

¹ *idem CPB; ibidem M*

² *De CPVBHM; In R*

³ *vero CRPVBH; om. H*

⁴ *-unt CPB; -int M*

15

De tripartito bono nuptiarum¹. Item² ibidem

Omne itaque nuptiarum bonum impletum est in illis parentibus Christi, proles, fides, sacramentum. Prolem cognoscimus ipsum dominum; fidem, quia nullum adulterium, sacramentum, quia nullum divortium.³ Solus ibi nuptialis concubitus non fuit, quia in carne peccati fieri non poterant⁴, sine pudenda concupiscentia carnis, que occidit⁵ ex peccato; sine qua concipi voluit, qui futurus erat sine peccato⁶.

(sub finem). BM Chartres 193] Ctp 3.15.16; IP 6.30 (27, q. 2, c. Omne.)

¹ *De - nupt. after ibidem B*

² *Item CP; om. M*

³ *(Cap. 12) add. M²*

⁴ *-ant CPB; -at M*

⁵ *occ- CPB; acc- M*

⁶ *erat sine pecc. CP; sine pecc. erat M*

16 (PVBM)

*Quod sine consensu uxoris non liceat viro continenter vivere*¹. *Augustinus in epistola ad Bonifacium comitem*²

Nos novimus, nos testes sumus quod nobiscum apud Tubanas de animo et voluntate tua fuerimus collocti. Soli tecum eramus, ego et frater Alipius. Non enim existimo tantum valuisse terrenas curas, quibus impletus es, ut hoc de memoria tua penitus delere³ potuerint. Nempe omnes actus⁴ publicos quibus occupatus eras relinquere cupiebas, et te in otium sanctum conferre, atque in ea vita vivere in qua servi Dei monachi vivunt. Cum ergo te esse in hoc proposito gauderemus, navigasti uxoremque duxisti. Si enim coniugem non haberes, dicerem tibi quod et Tubanis diximus, ut in castitate continentie viveres. ⁵Adderem⁶ quod tunc fieri prohibuimus, ut iam te, quantum rerum humanarum salva pace potuisses, ab istis rebus bellicis abstraheres, et huic vite vacares et societati sanctorum, cui tunc vacare cupiebas, ubi in silentio pugnant milites Christi, non ut occidant homines, sed ut expugnent principes et potestates et spiritualia nequitie, id est diabolum et angelos eius. Sed ut te ad istam vitam non exhorter, coniux impedimento est, sine cuius consensione⁷ continenter tibi non liceat vivere. Quia et si tu eam post illa tua verba Tubanensia, ducere non debebas, illa tibi tamen nihil eorum sciens, innocenter et simpliciter nupsit, atque utinam posses ei persuadere continentiam, ut sine impedimento redderes Deo quod te debere cognoscis. Sed si cum illa agere non potes, serva saltem pudicitiam coniugalem, et roga Deum, qui de necessitatibus eruit, ut quod non potes modo, possis aliquando. Verumtamen ut Deum diligas, non diligas mundum, ut in ipsis bellis, si adhuc te in eis⁸ versari opus est, fidem teneas, pacem⁹ queras, ut ex mundi bonis facias opera bona, et ut propter mundi bona non facias opera mala, aut¹⁰ non impedit coniunx, aut impedire non debet. Hec ad te, fili carissime, ut scriberem caritas iussit, qua te secundum Deum, non secundum hoc seculum diligo, quia et cogitans quod scriptum est, Corripe sapientem, et amabit te; corripe stultum et adiciet odisse te, non te utique stultum, sed sapientem debui cogitare.

(*epist. 70*) cf 7.9 above for part]

¹ Quod - viv. PM; om. VB

² unde supra add. VB

³ pen. delere PVB; del. pen. M*

⁴ omnes actus PBM*; actus omnes V

⁵ (Sub fine) add. M²

⁶ Adderem M*; Ad rem PVB

⁷ consensione PVB; consensu M*

⁸ eis PVB; illis M*

⁹ -que add. M*, om. PVB

¹⁰ aut PV; ? B; id M*

17*

*Quod consensus matrimonium faciat*¹. *Nicolaus Hicmaro episcopo*²

Sufficiat secundum leges solus eorum consensus, quorum de coniunctionibus agitur. Qui consensus si in nuptiis solus³ forte defuerit, cetera omnia etiam cum ipso

¹ Quod - fac. om. BA

² Nic. - ep. before Quod CR

³ in nupt. sol. CRM; sol. in nupt. PVB

coitu celebrata frustrantur, Iohanne Crisostomo magno doctore testante, qui ait⁴,
Matrimonium non facit coitus, sed voluntas.

(ad consulta Bulgar., c. 3). Ctp 3.15.17; IP 6.107 (27, q. 2, c. Sufficiat.)

⁴ (homelia 33 super Mat. in opere imperfecto) add. M²

18*

¹Toletan. concil. III, cap. 10²

Vidue, si priusquam continentiam profiteantur nubere elegerunt, illis nubant
quos propria voluntate voluerint habere maritos.

cf Ctp 2.36.4a] Ctp 3.15.18a (27, q. 1, c. Vidue.)

¹ Ut vidua ante professionem continentie nubat cui vult. E add. M

² 10 CPMA; 18 B?Fr

19*

Ne virgo vel vidua cogatur nubere cui non vult¹

Similis conditio et de virginibus habeatur, nec extra voluntatem parentum, vel
suam, cogantur accipere maritos.

Ctp 2.36.4b] Ctp 3.15.18b

²Ambrosius super³ Epistolam ad Corinthios⁴

Nubat vidua cui vult, tantum in Domino, id est quem sibi aptum putaverit illi
nubat; quia invite nuptie solent malos proventus habere. Tantum autem in Domino, id
est ut et sine suspitione turpitudinis nubat, et religionis sue viro nubat.

cap. 39 in caput 7.] Ctp 3.15.19

¹ Ne - vult om. BA with no break; Ex eodem add. M

² De eodem. add. M

³ primam add. A, om. CPBM

⁴ cap. xxxix in caput vii add. M, om. CP; ? B

20*

¹Pandectarum lib. XXIII, titulo primo²

In sponsalibus consensus eorum exigendus est, quorum in nuptiis desideratur.
Intelligitur tamen semper filiam patri³ consentire, nisi evidenter dissentiat. **21*** ⁴Item.⁵
Sponsalia sicut nuptie consensu fiunt contrahentium, et ideo sicut nuptiis, ita
sponsalibus filiam familias consentire oportet. Que patris voluntati non repugnat,
consentire intelligitur. Tunc autem dissentienti a patre licentia conceditur, si indignus
moribus vel turpis sponsus ei a patre eligitur. Filio familias dissentiente, sponsalia eius

¹ Quod in sponsalibus, sicut in, nuptiis, consensus requirendus est add. as rubr. M

² Ex eodem add. PV

³ [filie patrem, orig.] add. Fr

⁴ Quod alii viro mulier legitime nubere possit, si invita et repugnans alteri a patre tradita fuerit. add. as
rubr. M; no break in CPBA

⁵ H iomits all to here

nomine fieri non possunt. **22*** Item.⁶ In sponsalibus contrahendis etas contrahentium diffinita non est, ut in matrimoniis. Quapropter a primordio etatis sponsalia effici possunt, si modo id fieri ab utraque persona intelligatur, id est si non sint minores quam septem annis.

Dig. 23.1,7,11-13,14; CB Varia 1A 21] Ctp 3.15.20; IP 6.11-13

⁶ De eodem. *add. M; no break in CPBA*

23*

¹*Iudicium Urbani pape de filia Iordani*² *principis. Unde supra*³

Si verum esse constiterit quod nobis legati Iordani principis retulerunt, scilicet quod ipse coactus et dolens filiam suam infantulam, nolentem, flentem, et pro viribus renitentem, non assentientibus, sed valde dolentibus⁴, matre et parentela, Rainaldo Ridelli filio desponsaverit, quoniam canonum et legum auctoritas talia sponsalia, ut infra ostenditur, non approbat, ne ignorantibus leges et canones nimis durum quod dicimus videatur, ita sententiam temperamus, ut si principes cum assensu filie, matris et parentele, id quod ceptum est perficere voluerint⁵, concedamus. Sin autem, legatus noster utrasque partes audiat, et si nihil fuerit ex parte supradicti Rainaldi amplius quod impediatur, ab ipso Iordane sacramentum quod ita constent. Hec ut dicta sunt, accipiat, et nos canonum ac legum scita sequentes, deinceps non prohibemus quin alii viro, si voluerit, predicta filia eius tantum in Domino nubat.

CB Urban II 29] Ctp 3.15.21; IP 6.108 (31, q. 2, c. Si verum esse.)

¹ Ut nullus mulierem invitis parentibus rapere presumat *add. as rubr. M*

² -ani RPVBAM; -anis C

³ Unde supra CPV; *om. BAM*

⁴ *corr. fr. -ebus P*

⁵ -int CRM; -it PVB

24*

¹*Urbanus Sanctio*² *regi Aragonum. Unde supra*³

De neptis tue coniugio, quam te cuidam militi daturum necessitatis instante articulo, sub fidei pollicitatione firmasti, hoc, equitate dictante, decernimus, ut si illa virum illum omnino, ut dicitur, renuit, et in eadem voluntatis auctoritate persistit, ut viro illi prorsus se deneget nupturam, nequaquam eam invitam et renitentem eiusdem viri cogas coniugio sociari. Quorum enim unum⁴ corpus est, unus debet esse et animus, ne forte, cum virgo fuerit alicui invita copulata, contra Domini apostolique preceptum, aut reatum discidii⁵, aut crimen fornicationis incurrat. Cuius videlicet peccati malum in eum redundare constat, qui eam coniunxit invitam, quod pari tenore de viro est etiam sentiendum.

CB Urban II 41b] Ctp 3.15.22; IP 6.109 (31, q. 2, c. De neptis.)

¹ Quod raptus pro stupro reputatur. *add. as rubr. M*

² Urbanus Sanctio (Santio V) PVB; Ursanctio C; Ursantio R; U Sancio A; Satino [Sacratio legit Gratianus] M

³ Unde sup. CP; *om. BAM*

⁴ -um ss C

⁵ disc- C²PV; diss- AM

25*¹*Parisiacense concilium*², cap. 6

Nullus aut viduam aut filiam alterius extra parentum voluntatem, aut rapere presumat, aut regis beneficio estimet postulandam, quod si fecerit, ab ecclesie communione remotus, anathematis gladio feriat.

Ctp 3.15.23 (36, q. 2, c. Nullus.)

¹ De vindicta raptus *add. as rubr.* M

² I *add.* M

26*¹*Isidorus etimologiarum libro V, cap. 24*

Raptus proprie est illicitus coitus, a corrumpendo dictus, unde et qui rapto potitur, stupro fruitur.

(cap. 26) Ctp 3.15.24; IP 6.53 (27, q. 2, c. Raptus.)

²*Capitularium libro primo, cap.³ 99. De raptu*⁴

Raptor publica penitentia⁵ multetur. Raptam vero si sponsus recipere noluerit, et ipsa eidem crimini consentiens non fuit, licentia nubendi alii non negetur. Quod et si ipsa consensit, simili sententie subiaceat. Quod si ipsi post hec se coniungere presumpserit, utrique anathematizentur.

Anseg. 1.101b] Ctp 3.15.25

*Libro IV capitulorum*⁶

Si quis sponsam alienam rapuerit, aut patri eius, aut ei qui legibus eius defensor esse debet, cum sua lege eam reddet, et quicquid cum ea abstulerit, unamquamque rem secundum legem reddat.

Anseg. 4.21] Ctp 3.15.26 (27 q. 2, c. Raptor.)

¹ Quomodo rapta reddenda sit *add. as rubr.* M

² Item. *add.* M

³ *ss* P

⁴ De raptu CRP; *om.* BM

⁵ *corr. fr.* -tie P

⁶ cap 14 *add.* A, *om.* CPBM

27*¹*Pelagius Potentio defensori*

Patrem puellae ecclesiae nostre famulum, avum vero liberis ortum constat esse natalibus; et ideo avi magis electione de coniunctione neptis, quam patris, cuius nullo modo liberum esse potest arbitrium, decernimus attendi.

CB Pel. 32] Ctp 3.15.27; C 32 q 3 c 1

¹ Ut puella si patrem habuerit servum, avum vero liberum. avi potius electione quam presbiteris nubat *add. as rubr.* M

28*

Quod rapta precipitur fieri coniunx¹. Gregorius Pantaleoni notario

Questus nobis est Evangelus, Sipontine ecclesie diaconus, filiam suam a Felice (quod dici nefas est) fuisse stupratam. Pro qua re huius precepti suffultum auctoritate ad Sipontinam civitatem te proficisci necesse est, et adhibitis tibi sapientibus illic viris, cum omni subtilitate veritatem curabis addiscere, et si ita repereris, eam quam stupravit, aut uxorem factis nuptialibus instrumentis accipiat, aut corporaliter castigatum, in monasterium eum, privatum communione, ubi penitentiam peragat, dare festinabis.

(lib. II regist. cap. 79).

¹ Quod - coniunx CPM; om. A

29*

¹Idem Felici episcopo Sipontino. Unde supra²

Pervenit ad nos quod Felix nepos tuus Evangelii diaconi tui filiam stupro deceperit. Quod si verum est, (quamvis gravi esset de lege pena puniendus) nos tamen aliquatenus legis duritiam mollientes, decernimus huiuscemodi disponendo, id est, ut aut quam stupravit uxorem habeat, aut certe si renuendum putaverit, districtus, aut corporaliter castigatus, excommunicatusque in monasterium ubi penitentiam peragat retrudatur.

(lib. II regist. cap. 81).

¹ De eadem re. add. as rubr. M

² Unde sup. CRPV; om. BAM

30*

*De prohibendis concubinis¹. Sermo Ambrosii² de sancto Iohanne, qui sic incipit,
Diximus superiori Dominica*

Dicat aliquis, Uxorem non habeo, ideo mihi ancillam sociavi. Audi quid dicat Scriptura ad Abraham, Eiice ancillam et filium eius; non enim heres erit filius ancille cum filio libere. Si igitur ancille filius heres non est, ergo nec filius est. Cur autem queritur tale coniugium de quo susceptus filius nec successionis possit heres esse, nec sanguinis? Nec enim habere potest hereditatis consortium, qui non habet originis privilegium. Cur, inquam, queritur tale contubernium de quo nati filii non matrimonii, sed testes sunt adulterii? Cur huiusmodi suscipiuntur adulterini, qui patri pudori sunt, non honori? Dicit Scriptura. Adulterorum filii in consummatione erunt, etc. Mulier igitur tua si talibus moribus predata est ut mereatur consortium, mereatur et nomen uxoris. Presta concubine tue libertatem, et nomen uxoris, ne tu adulter sis potius quam maritus.

(sermone 65). Ctp 3.15.28

¹ De - conc. om. B

² Serm. Ambr. CRBAM; Sancti Amb. sermo PV

31**¹Codicum libro septimo, cap. 15, titulo 3*

Si quis sine uxore constitutus, ancillam suam nomine habeat concubine, et in eadem usque ad mortem consuetudine permanserit, et forsitan ex ea liberos susceperit, sancimus omnino non concedi heredibus defuncti eandem vel liberos eius, si etiam liberos habuerit, in servitutem deducere, sed post mortem domini eripiat in libertatem, una cum sobole sua.

Cod. 7.15.3] IP 6.51

¹ Si concubina usque ad mortem cum aliquo nobili permanserit, ut ab heredibus eius cum filiis suis liberetur *add. as rubr. M*

32**¹Sacrarum institutionum libro III, titulo 1*

Si quis mulierem in suo contubernio copulaverit, non ab initio affectione maritali, eam tamen cum qua potuerit² habere coniugium, et ex ea liberos sustulerit, postea vero affectione procedente etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit, filiosque vel filias habuerit, non solum eos liberos qui post dotem editi sunt, iustos, et in potestate esse patris, sed etiam anteriores, quia et³ his qui postea nati sunt occasionem legitimi nominis prestiterunt,⁴ obtinere censuimus, etiam si non progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi, vel etiam nati ab hac luce subtracti fuerint, ita demum tamen nepos neptisve vel⁵ pronepos proneptis⁶ sue⁷ suorum heredum numero sunt.⁸

Inst. 3.1.2; CB Varia 1A 34] Ctp 3.15.29

¹ Ut filii de concubina nati, que postea in uxorem ducta est, legitimi liberi sint, priores sicut posteriores *add. as rubr. M*

² -uerit CP; -erit M

³ [qui et orig.] *add. Fr*

⁴ Quod *add. Fr, om. CPM*

⁵ nepos neptisve vel *in mg. R*

⁶ -eptis CPBM; -eti A

⁷ sue CAM; ve PV; *om. B*

⁸ ita demum tamen - numero sunt CPVBA; *om. M*

33**¹August. lib. VIII Confessionum*

Institutum² ut iam pacte sponse non tradantur statim, ne vilem habeat maritus datam, quam suspiraverat sponsus dilatam.

IP 6.10 (27, q. 2, c. Institutum.)

¹ Ne sponse pacte statim tradantur. *add. as rubr. M*

² est *add. M, om. CPBA*

34*¹*Novellarum constitutionum 32, cap. 3*

Si quis cum muliere consuetudinem habuerit, cuius nuptie interdicte non sunt, et liberos ab eo illa procreaverit, posteaque dotalia instrumenta composuerit ei, non solum iam nati filii legitimi et in potestate eius sint, sed etiam postea procreati.

Jul. epit. 32.3] Ctp 3.15.30

¹ De eo qui cum muliere quam ducere potuit, consuetudinem habuerit *add. as rubr.* M

35*¹*Constitutio 37, cap. 7*

Si quis sine dotalibus instrumentis, affectione maritali uxorem duxerit, non audeat sine causa legibus cognita repudium ei mittere.

Jul. epit. 36.7a] Ctp 3.15.31

¹ Ne legitima repudiatur. *add. as rubr.* M

36*¹*Constit. 64, cap. 14*

Si quis cum muliere libera consuetudinem habeat non affectione maritali, et ex ea liberos procreaverit, eosque velit liberos² legitimos et in potestate sua habere, liceat ei cum matre eorum instrumenta dotalia componere. Nam filii qui ante naturales erant, post compositionem strumentorum³ dotalium sui et in potestate patris efficiuntur, sive postea nati filii vivunt, sive mortui sunt, sive omnino nullus alius procreatus est.

Jul. epit. 67.1a] IP 6.52

¹ Quod de concubina potest legitima fieri. *add. as rubr.* M

² liberos CRM; filios PVBA; id est filios *add. ss* C²

³ str- CPBA; instr- M

37*¹*Constitutio novellarum 46, cap. 1*

Princeps constituit ut liceat meretricibus honestiorem vitam eligere sine aliquo timore, quamvis iuratoriam cautionem exposuerunt². Hi autem qui tale iusiurandum exegerunt, et contra castitatem operam suam dederunt, pene nomine decem libras³ auri persolvant hisdem⁴ meretricibus, que sacramenta dederunt; pena autem decem librarum officio presidis flagitetur. Quod si preses neglexerit, de suo patrimonio penam prestare cogatur, et magistratu sibi commissio cadat, et non solum mulieribus, sed etiam heredibus et aliis successoribus earum, penam solvat. Hoc si probatum sit, quod sacramentum a meretrice exegerit. Si autem ipse sacramentum⁵ exegerit a meretrice⁶ teneatur quidem ea pena.

Jul. epit. 45.1] IP 6.58

¹ Quod liceat meretricibus honestam vitam eligere. *add. as rubr.* M

² -unt CPBA; -int M

³ ss P

⁴ hisdem CPB; iisdem M

⁵ ipse sac. CPBA; sac. non M

⁶ ne *add. M, om.* CPBA

38**¹Hier. super Osee. lib I²*

Non est culpandus Osee propheta, si meretricem quam duxit converterit ad pudicitiam, sed potius laudandus quod ex mala bonam fecerit. Non enim qui bonus permanet ipse polluitur, si societur malo, sed qui malus est, in bonum vertitur, si boni exempla sectetur. Ex quo intelligimus non prophetam perdidisse pudicitiam fornicarie copulatum, sed fornicariam assumpsisse pudicitiam quam antea non habebat.

Ctp 3.15.32; IP 6.57 (32, q. 1, c. Non est culpandus.)

¹ De Osee propheta qui meretricem duxit *add. as rubr. M*

² ad ca. 1 *add. M, om. CPBA*

39

Quare matrimonium parentum prohibitum sit¹. Augustinus in libro de civitate Dei, XV²

Dum³ igitur genus humanum post primam copulam viri facti ex pulvere, et coniugis eius ex viri latere, marum⁴ feminarumque coniunctione opus haberet, ut gignendo multiplicarent, nec essent ulli homines, nisi qui ex illis duobus nati fuissent, viri coniuges sorores suas acceperunt. Quod profecto quanto est antiquius compellente necessitate, tanto postea factum est dampnabilius religione prohibente. Habita est enim ratio rectissima caritatis, ut homines quibus esset utilis atque honesta concordia diversarum necessitudinum vinculis necterentur. Nec unus in uno multas haberet, sed singule spargerentur in singulos, ac sic⁵ ad socialem vitam diligentius plurime plurimos obtinerent. Pater quippe, et socer duarum sunt necessitudinum nomina. Ut ergo alium quisque habeat patrem, alium socerum, numerosius se caritas porrigat. Utrumque autem unus Adam esse cogeatur et filiis, et filiabus suis, quando fratres, sororesque coniugio iungebantur. Sic et Eva uxor eius, utrique sexui filiorum fuit et socrus et mater. Que si due femine fuissent, mater altera, et socrus altera, copiosius se socialis dilectio colligaret. Sed hoc unde fieret tunc non erat, quando nisi fratres et sorores ex illis duobus primis, nulli homines erant. Fieri ergo debuit⁶ quando potuit, ut existente copia, inde ducerentur uxores que non erant iam sorores, ut non solum illud ut fieret⁷ necessitas esset, verum etiam, si fieret, nefas esset; quod, humano genere crescente, etiam inter impios deorum multorum falsorumque cultores, sic observari cernimus, ut etiamsi perversis legibus permittantur fraterna coniugia, melior tamen consuetudo ipsa malit exhorre licentiam, sicque adversetur⁸, quasi nunquam licere potuerit. Copulatio ergo maris et femine, quantum attinet ad genus humanum, quoddam seminarium est civitatis. Celestis vero civitas opus habet ut noxam generationis evadat.

Ctp 3.15.33; IP 7.52

¹ par. proh. sit CRP; inter cognatos sit prohibitum M; Quare - sit *om. B*

² XV CR; XII PV; ? B; lib. XV, cap. 16 M

³ Dum CPB; Cum VM

⁴ marum CP; marium M

⁵ sic CP; si M

⁶ debuit CPBM; debui V

⁷ nulla *add. PVB, om. CRM*

⁸ adv- CRVB; av- P²M

40

De ¹legitimis coniugiis

Hieronimus ait², Tria legitima coniugia in scripturis leguntur. Primum legitimum coniugium est virgo casta in virginitate viro data legitime, et relique sequuntur in predictis. Secundum virgo in civitate deprehensa a viro, et illi per vim copulata, si voluerit pater eius, dotabit eam iste vir, quantum iudicaverit pater, et dabit pretium pudicitie eius. Tertium, filia predicta deprehensa, si non fuerit voluntas patris, trahet eam a viro predicto, et tradet eam alio³ et dotabit eam, et legitima erit ei. Sed primum his duobus preferitur.

Ctp 3.15.34; IP 6.33 (36, q. 2, cap. Tria.)

¹ tribus *add.* M

² ait CP; *om.* M

³ alio CPB; alii M

41

De quarto coniugio noto¹

Hieronimus ait², Additur itaque aliud quartum legitimum coniugium. Dum mortua fuerit uxor eius, licet illi accipere aliam, sed non repudiatam, nec desponsatam viro, sed filiam. Similiter debet et mulier. Unde et³ Paulus ait, Mulier que sub viro est, ligata sub lege viri est⁴, quandiu vivit vir eius⁵. Igitur, vivente viro eius, vocabitur adultera, si iuncta fuerit alteri viro. Si autem mortuus fuerit vir eius, liberata est a lege viri, ita ut non sit adultera, si fuerit cum alio viro.

Ctp 3.15.35; IP 6.34 (27, q. 2, c. Additur.)

¹ con. noto CP; legitimo con. M

² ait CP; *om.* M

³ et CPB; *om.* M

⁴ *after* ligata M

⁵ viv. vir eius CPB; vir eius viv. M

42

¹Hieronimus ait², In legitimo coniugio adulterium est cavendum, non quantum voluptas expetierit, sed quantum modus nature, et causa posteritatis postulaverit. Et non licet illi habere alteram, preter uxorem suam. Si enim habuerit, non erit licita³ que licita fuit. Paulus quoque apostolus ait, Omne peccatum quodcumque homo fecerit⁴, extra corpus est. Qui autem fornicatur, in corpus suum peccat, hoc est in coniugio positus, quecumque fecerit peccata, non infusant uxorem propriam. Si autem fornicatur cum aliis, maculat eam ut non sit licita, sed quasi adultera.

¹ Quod in coniugio quasi adulterium sit voluptuosus concubitus et immoderatus *add. as rubr.* M

² ait CPB; *om.* M

³ licita CPB; legitima M

⁴ hom. fec. CBM; fec. hom. RPV

43

¹*Idem Hieronimus*

Ait Dominus in Evangelio, Quicumque dimiserit uxorem, nisi ob fornicationem, et aliam duxerit, mechatur. Et qui dimissam duxerit, mechatur. Sola fornicatio est que uxoris vincit affectum, immo cum illa unam carnem in aliam diviserit, et se fornicatione separaverit a marito, non debet teneri, ne virum quoque sub maledicto faciat, dicente scriptura, Qui adulteram tenet stultus et impius est. Ubicumque est igitur fornicatio, aut fornicationis suspicio, libere uxor dimittitur. Et quia poterat accidere ut aliquis calumniam faceret innocenti, et ob secundam copulam nuptiarum veteri crimen impingeret, sic priorem dimittere iubetur uxorem, ut secundam prima vivente non habeat. Quod enim dicit, tale est, Si non propter libidinem, sed propter iniuriam dimittis uxorem, quare expertus infelices priores nuptias, novarum te immittis² periculo? Nec non quia poterat evenire, ut iuxta eandem legem uxor quoque marito daret repudium, eadem cautela precipitur ne secundum accipiat virum, et quia meretrix, et que semel fuerat adultera, opprobrium non timebat, secundo non nubere precipitur viro³, quod si talem duxerit, sub adulterii crimine sit.

(lib. 3 in Matth., ad caput 19) Quad. 4.59] IP 7.7

¹ Quod propter fornicationem licet uxorem dimittere, non tamen aliam ducere *add. as rubr.* M

² *corr. fr.* immittentis C

³ [Hieron, excusus sic habet secundo precipitur viro, etc.] *add.* M²

44*

¹*Novellarum constitutio*²*sexagesima quinta, cap. 1*

Si quis divinis tactis scripturis iuraverit mulieri se eam legitimam uxorem habiturum, vel si in oratorio tale sacramentum dederit, sit illa legitima uxor, quamvis nulla dos, nulla scriptura alia interposita sit.

Jul. epit. 67.4; cf 16. 142 below] Ctp 3.15.36; IP 6.7 (30, q. 5, c. Si quis.)

¹ Quod legitima sit, que interposito sacramento assumpta fuerit *add. as rubr.* M

² -tio PVB; -tio lib. CR; con' A; -tionum M

45*

¹*Augustinus de verbis Domini*², tractatu 47

Si ducturi estis uxores, servate vos uxoribus vestris. Quales eas vultis ad vos venire, tales vos debent, et ipse invenire. Quis iuvenis est qui non castam velit ducere uxorem? Et si accepturus est virginem, quis non intactam desideret? Intactam queris? intactus esto. Puram queris? noli esse impurus. Non enim illa potest, et tu non potes. *Ctp 3.15.37*

¹ Ut talis sit vir uxori, qualem sibi vult esse uxorem *add. as rubr.* M

² Aug. de verb. Dom. CBM; De verb. Dom. Aug. PV

46^{1*}²*Eliberitano concilio, cap. 54*

Si qui parentes fidem frugerint sponsaliorum, triennii tempore abstineant se a communione. Si tamen idem³ sponsus vel sponsa in gravi crimine fuerint deprehensi, excusati erunt parentes.

Ctp 2.30.11a]

¹ here CVBM, after c 47 P

² Ne parentes fidem sponsaliorum frangant. Ex add. M

³ [iidem, orig.] add. Fr

47*¹*Responsa Nicolai ad consulta Bulgarorum, cap. 48*

Nec uxorem² ducere, nec convivia facere in quadragesimali tempore convenire posse, ullatenus³ arbitramur.

IP 6.3 (33, q. 4, c. Nec uxorem.)

¹ Ne uxor in quadragesimali tempore ducatur add. as rubr. M

² -orem CVBM; -ores P

³ ull- CPB; om. H; null- M

48*¹*Neocesariensi concilio, cap. 6*

Presbiterum in nuptiis bigami prandere² non convenit. Quia cum penitentia bigamus egeat, quis erit presbiter qui propter convivium talibus nuptiis possit prebere consensum?

Vers. Dion.] IP 6.67 (31, q. 1, c. De his.)

¹ Ne presbiter in nuptiis bigami prandeat. Ex add. M

² after Presb. M

49*¹*Laodicense concilium, cap. 52*

Non oportet in Quadragesima aut nuptias aut natalitia celebrare.

Vers. Dion.] (33, q. 4, c. Non oportet.)

¹ Ne nuptie in quadragesimali tempore fiant add. as rubr. M

50*¹*Hieronimus ad Nepotianum*

Predicator continentie nuptias non conciliet. Qui apostolum legit, superest, ut qui habent uxores tanquam non habentes sint, cur virginem cogit ut nubat? Qui de monogamia sacerdos est, quare viduam hortatur ut bigama sit.

¹ Ut predicator continentie nuptias non celebret add. as rubr. M

51*¹*Capitularium libro III, cap. 16*²

De liberis hominibus qui uxores fiscalinas regias, et de feminis liberis qui homines fiscalinos regios accipiunt, ut non de hereditate parentum, vel de causa³ querenda, nec de testimonio pro hac re abiiciantur.

Anseg. 3.16a; cf 16.346 below] Ctp 3.15.38; IP 5.38

¹ De his qui fiscalinas uxores ducunt *add. as rubr.* M

² 16 CPBM; 19 A

³ sua *add. Fr, om.* CPBM

52*¹*Lib. V, cap. 20*

Si mulier ingenua acceperit servum, sciens quod servus esset, habeat eum; una autem lex erit et viro et femine.

BenL 1.20(E)] Ctp 3.15.39 (29, q. 2, c. Si femina.)

¹ Ut ingenua si servum duxerit ancilla sit *add. as rubr.* M

53*¹*Lib. VI, cap. 95*

Si quis liber ancillam in matrimonium acceperit, non habet licentiam dimittere eam, si prius amborum consensu coniuncti sint.

BenL 2.95(B)] Ctp 3.15.40 (29, q. 2, c. Si quis.)

¹ Ut liber si ancillam duxerit non dimittat eam *add. as rubr.* M

54*¹*Adiecti capitulares, cap. 55*

Coniugia servorum non dirimantur, etiamsi diversos dominos habeant, sed in uno coniugio permanentes dominis suis serviant. Hoc in illis observandum est, ubi legalis coniunctio fuit, et per voluntatem dominorum.

BenL A3.54b(E)] Ctp 3.15.41

¹ Quod coniugium non dirimitur inter servum et ancillam etiamsi diversos dominos habeant *add. as rubr.* M

55*¹*Pelagius Melleo subdiacono*

Dulcitia ecclesie nostre famula, in Tarpeiana massa consistens, huiusmodi querelam suam nostris sensibus intimavit, dicens quod, postea quam eam marito suo defuncto contigit viduari, Clerentius quidam nomine ex ancilla, ut perhibetur, ecclesie procreatus, diversis blanditiis atque suasionibus prefate mulieris animos inclinando in suo eam curasset afficere consortio, ex qua etiam filium procreasset. Nunc autem post coniunctionis sue non parvum tempus, quippe iam nato et educato filio nullis, ut perhibetur, rationalibus causis exstantibus, eandem mulierem deseruisse, atque in

¹ De quodam famulo ecclesie, qui eiusdem ecclesie ancillam relinquere volebat. *add. as rubr.* M

eam prosiluisse contumaciam, ut ad declinandam servitutem debitam, curialis sibi nomen audeat usurpare, qui et primam in ecclesie possessione genitam ex colonis ecclesie habuisse memoratur uxorem. Ex cuius peculio quemdam agellum dicitur hactenus detinere; sed et alia non pauca in suo fertur habuisse peculio. Quapropter experientia tua presentis iussionis vigore suscepto, eodem detento Clarentio cause totius veritatem diligenter agnoscens, que de memorati persona seu rebus ecclesiastica requirit utilitas exsequatur, et si eum de ecclesie ancilla genitum, vel alio modo legitimo iuri ecclesie constat obnoxium reperiri, cum omnibus rebus suis in massam ecclesie festinet revocare, et ei prefatam mulierem, quam sibi ipse ascivit in consortium, sociare, nullatenus habituro de cetero eam relinquendi licentiam.
CB Pel. 51]

56*

¹*Novellarum constitutionum trigesima septima*

Si quis per errorem ancillam mulierem duxerit uxorem, liberam eam esse putans, vel ex contrario si libera mulier servo per errorem iuncta sit, posteaque veritas reperta fuerit, dicendum est omnino nuptias non constituisse². Inter liberum enim et ancillam, servum et liberam mulierem, nuptie contrahi non possunt. Quod si calliditate et coniventia³ domini servus vel ancilla matrimonium contraxerit cum libera persona (forte enim dominus ancillam suam ut liberam viro ingenuo coniunxit, et dotem pro ea prestitit, ut propter nuptias donationem lucretur totam vel pro parte). Si quid ergo tale contigerit, ipsam donationem dotis, et ancillam liberam faciat et nuptie consistant⁴, nulla lege, quantum pertinet ad servitutem, huiusmodi matrimonium concutiente. Sin autem dominus specialiter quidem⁵ nuptias ancille sue vel servi non consenserit, sciens⁶ autem quod non conibuerit⁷ (forte enim ideo hoc facit, ut postea negotium moveat homini libero quod ancillam eius⁸ duxit uxorem, vel ingenue mulieri quod servo eius nupta est), si quid ergo tale evenerit⁹, specialiter dominus non consenserit, attamen nesciens¹⁰ non prohibuerit, et nuptie¹¹ integro iure consistant, et servilis conditionis persona eripiat, ad ingenuitatem illo sine dubitatione¹² aperto, quod liberi qui ex huiusmodi nuptiis procreati fuerint, tam ingenui quam legitimi sunt¹³.

Jul. epit. 36.3] Ctp 3.15.42; IP 6.110

¹ Si quis per errorem duxerit ancillam uxorem, liberam eam putans, vel si qua servum duxerit maritum, non subsistere tales nuptias. *add. as rubr.* M

² *corr. fr.* -uisse C

³ coniv- PVM; cohib- CRP²?B

⁴ Om *begins*

⁵ in *add.* M, *om.* CP?BOM

⁶ *corr. fr.* sentiens P

⁷ con- CPBOM; coh- M

⁸ anc. eius CPBOM; eius anc. M

⁹ et *add.* M, *om.* CPB

¹⁰ vel re *add.* ss P

¹¹ -ti Om

¹² dubitatione CRPB; dubitationem Om; dubio M

¹³ sunt CRPBOMM; fuerint H

57*¹²*Cap. 25*

Si liberta mulier patrono suo copulata nuptiis quidem eius renuntiaverit, ad secundum autem matrimonium migrare voluerit, id facere invito patrono non poterit. Alioquin si contra voluntatem eius nupserit, non fiunt nuptie, sed ut meretrix coniuncta³ esse videatur.

Jul. epit. 36.25; cf 16.128 below]

¹ RH reverse 57b-a

² Quod liberta que patrono suo nupsit eo invito alii iungi non possit *add. as rubr.* M

³ coniuncta CRPBM; convicta Om

Constitutio sexagesima nona¹, cap. 3

Si quis libertam suam uxorem ducere voluerit, dotalia instrumenta cum ea componat², et habebit legitimam uxorem, quamvis ipse summa dignitate prefulgeat. Et si liberi ex tali connubio procreati fuerint, legitimi successores patri suo succedant.

Jul. epit. 72.3; cf 16. 145a below]

¹ octava Om

² -net Om

58*¹*Gregorius Maximiano² episcopo Siracusano*

Presentium portitor lacrimabiliter questus est, ante plurimos annos ab homine (nescio quo) de possessione Massanensis ecclesie, de fontibus se susceptum, et violenter diversis persuasionibus puellae³ iunctum, ex qua filios iam iuvenulos habere se asserit, quam nunc violenter huic disiunctam abstulisse dicitur, atque cuidam alii venundedis. Quod si verum est, quam sit inauditum atque crudele malum, tua dilectio perspicit. Ideoque admonemus, ut hoc tantum nefas, sub ea vivacitate, quam te in causis piis habere certissime scimus, requiras atque discutias; et si ita, ut supradictus portitor insinuavit, esse cognoveris, non solum quod male factum est ad statum pristinum revocare curabis, sed et vindictam que Deum possit placare, exhibere modis omnibus festinabis.

(lib. III regist., cap. 12).

¹ De quodam qui filiolo suo ancillam suam copulavit, et postea abstulit *add. as rubr.* M

² -mano Om

³ -li Om

59*¹*Stephanus V Theodosio episcopo*

Numquidne duabus simul sponsis nubere barbaricam gentem instruis? Numquidne sacramentum ecclesie exponentem apostolum non legisti, Erunt duo in carne una? an forsitan tui codices falso tres in carne una asserunt? Desine iam tali tabescere ignavia, et disce paternis obedire regulis, ne inveniariis statutos a patribus terminos transgredi, vel per ambitionem de maiori ad maiorem transire ecclesiam, quod tentantem laica etiam communione sacri privant canones.

¹ Quod nulli liceat duas habere legitimas *add. as rubr.* M

CB Steph.V 9b]

60*

¹*Novellarum constitutionum septuagesima nona*

Nemo intelligatur concubinam habere, qui cum multis mulieribus concumbere cum aliqua² solet. Nam, quemadmodum qui legitimam uxorem habet, aliam habere durante eodem matrimonio non potest, ita et qui unam concubinam habet, non potest alias eo tempore habere.

Jul. epit. 82.12; cf 16. 151 below] Ctp 3.29.94; IP 6.46

¹ Quod nec concubinam habeat qui cum pluribus concumbere solet *add. as rubr.* M

² cum al. CPB; *om.* M

61*

¹*Augustinus de unico baptismo, lib. I*

Ismael ut separaretur a populo Dei non obfuit mater ancilla, sed obfuit fraterna discordia. Et non profuit potestas uxoris, cuius magis filius erat, quia per ipsius iura coniugalia, et in ancilla seminatus erat, et ex ancilla susceptus.

(lib. 1 De baptis. contra Donatistas, cap. 13). CB Varia 1C 1h] IP 6.47 (Dist. 56, c. Ismel.)

¹ Quod Ismael non fuit eiectus propter matrem ancillam, sed propter fraternam discordiam *add. as rubr.* M

62*

¹*Pandectarum, libro XXIII, tit. II*

In libere mulieris consuetudine non concubinatus, sed nuptie intelligende sunt, si non corpore questum fecerit.

Dig. 23.2.24; CB Varia 1A 22b] IP 6.48

¹ Quod in libere mulieris consuetudine nuptie intelligende sint *add. as rubr.* M

63*

¹*Responsa Nicolai ad consulta Bulgarorum, cap. 51*

Apud quem uno tempore due uxores inveniuntur, interim priore retenta, posteriorem cogatur amittere; insuper et penitentiam quam loci sacerdos previderit, compellatur² suscipere.

¹ De penitentia eius qui duas uxores nititur habere *add. as rubr.* M

² compellatur CRPBOMM; cogatur H

64*

¹*Toletano concilio I, cap. 17*

Si quis habens uxorem fidelem, concubinam habeat, non communicet. Ceterum is qui non habet uxorem, et pro uxore concubinam habet, a communione non repellatur, tantum ut unius mulieris, aut uxoris, aut concubine (ut ei placuerit) sit

¹ Ut habens concubinam si alia non utatur, communione non privetur. *as rubr.* Ex *add.* M

coniunctione contentus. Alias vero abiiciatur, donec desinat, et ad penitentiam revertatur².

Ctp 2.35.9] IP 6.49 (Dist. 34, c. Is qui non.)

² revertatur CRPBOmM; revocetur H

65*

¹*Augustinus de bono coniugali*²

Solet queri, cum masculus et femina nec ille maritus, nec illa uxor alterius, sibimet non filiorum procreandorum, sed pro incontinentia solius concubitus causa copulantur, ea fide media, ut nec ille cum altera id faciat, utrum nuptie sint vocande. Et potest quidem fortasse non absurde hoc appellari connubium, si usque ad mortem alicuius eorum id³ inter eos placuerit, et prolis generationem, quamvis non ea causa coniuncti sunt; non tamen vitaverunt, ut vel nolint sibi nasci filios, vel etiam opere aliquo malo agant ne nascantur. Ceterum, si vel utrumque, vel unum horum desit, non invenio quemadmodum has nuptias appellare possimus. Etenim si aliquam sibi ad tempus adhibuerit, donec illam dignam honoribus, vel suis facultatibus inveniat, quam comparem ducat, ipso animo adulter est, nec cum illa quam cupit invenire, sed cum ista cum qua sic cubat, ut cum ea non habeat maritale consortium.

Ctp 3.15.43; IP 6.27 (cf 6.44, 6.50A) (32, q. 2, c. Solet.)

¹ Quod quasi matrimonium sit, si quis concubina sic utatur ut alteram non habeat, nec habere desideret *add. as rubr. M*

² cap. 5 *add. M*

³ *ss C*

66*

¹*Isidorus de consonantia Novi et Veteris Testamenti, cap. 3*

Christiano non dicam plurimas, sed nec duas simul habere licitum est, nisi unam tantum, aut uxorem, aut certe loco uxoris, si coniux deest, concubinam.

IP 6.50 (Dist. 34, c. Christiano.)

¹ Quod unam tantum liceat habere Christiano *add. as rubr. M*

67*

¹*Pelagius Sindule magistro militum*

Hortamur ut nihil ulterius Montanianus, qui se, contra omnem veritatem, et contra leges, dum sit ex ancilla genitus, legitimum filium tentat astruere sensibus vestris qualibet forte subripiat, quia Montanianum illum, de cuius substantia agitur, constat sine propriis liberis decessisse, et germani fratris filios, qui ei legitima ratione succedunt, superstites dimisisse, ac propterea istum Montanianum, de cuius substantia agitur, nullam habere in illius defuncti successione personam. Nam, etsi principalia sacra promeruit, hoc illis legitimis successoribus preiudicare nil poterit, quia ipse clementissimus imperator generales leges protulit quibus iubet nulli qui in precibus suis deprehenditur esse mentitus, ea sacra prodesse que meruit. Qui cum esset

¹ Quod non sit legitimus a nobili et ab ancilla genitus *add. as rubr. M*

naturalis, se contra veritatem dicit esse legitimum, quod nulla ratione monstrari lege potuit.

CB Pel. 59]

68

¹*Pandectarum lib. I, tit. V*

Cum legitime nuptie facte sunt, patrem liberi sequuntur, vulgo quesiti matrem sequuntur.

Dig. 1.15.19; CB Varia II 16c]

¹ Quod de legitimis nuptiis procreati patrem, vulgo quesiti matrem sequantur *add. as rubr. M*

69*

¹*Item*

Vulgo concepti dicuntur, qui patrem demonstrare non possunt; et qui possunt quidem, sed eum habent quem habere² non licet.

Dig. 1.5.23; CB Varia II 16c]

¹ Quis sit vulgo quesitus *add. as rubr. M; break here C; no break RPVA*

² *Om ends*

70*

¹*Item*

Lex nature hec est, ut qui nascitur sine legitimo matrimonio, matrem sequatur. Qui in utero sunt, in toto pene iure civili intelliguntur in rerum natura esse. Nam et legitime hereditates restituuntur his, ita ut pregnans mulier ab hostibus capta sit, et id quod natum erit, quamvis apud bone fidei emptorem peperit, tanquam furtivum usu non capitur.

Dig. 1.5.24, 26; CB Varia II 16 d-e]

¹ Quod matrem potius quam patrem sequuntur de non legitimo coniugio nati *add. as rubr. M; no break CRPA*

71*

¹*Libro I, Institutionum*² *tit. IV*

Ingenuus est qui, statim ut natus est, liber est, sive ex duobus ingenuis matrimonio editur, sive ex libertinis, sive ex altero libertino et altero ingenuo. Sed et si quis libera de matre nascitur, patre servo, ingenuus nihilominus nascitur, quemadmodum qui ex matre libera et incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est. Sufficit autem liberam habuisse matrem eo tempore quo nascitur, licet ancilla conceperit; et econtrario, si libera conceperit, deinde ancilla facta pariat. Placuit enim qui nascitur liberum nasci, quia non debet calamitas matris ei nocere qui in utero est. Ex his et illud quesitum est, si ancilla pregnans manumissa sit, deinde ancilla postea facta peperit, liberum an servum pariat. Marcellus³ probat liberum

¹ Quod liberorum status dependeat a conditione matris, non patris. *add. as rubr. M*

² *Inst. CPBA; constitutio M*

³ [Martianus] *add. Fr*

nasci. Sufficit enim ei qui in ventre est, liberam matrem vel medio tempore habuisse, quod et verum est.

Inst. 1.4. pr; CB Varia 1A 26]

Isidorus Etimologiarum lib. IX, cap. 4¹

Liberi dicti sunt, qui ex libero matrimonio sunt orti. Nam filii ex libero et ancilla, servilis conditionis sunt. Semper enim qui nascitur deteriore parentis statum sumit.

Ctp 3.15.44; C 32 q 4 c 15a

¹ 4 CPBA; 5 M

Eiusdem lib. IX, cap. 5

Naturales¹ filii dicuntur ingenuarum concubinarum filii, quos sola natura genuit, non honestas coniugii. Item. Hi² qui non sunt de legitimo matrimonio, matrem potius quam patrem sequuntur.³

Ctp 3.15.45; C 32 q 4 c 15b

¹ siquidem *add. H, om. CRPBLM*

² Hi CRPBHM; Si L

³ A *adds here*, Anchiranum concilium cp. xviii. Quotquot virginitatem promittentes irritam faciunt -- habitare prohibemus. *cf above 6.351 (var.)*

72*

¹Augustinus de conflictu vitiorum atque virtutum, cap. 22

Nubendi licentia quibusdam tribuitur, hoc est qui virginitatem vel castimoniam vidualem nequaquam professi sunt; quibusdam autem non tribuitur, id est qui virgines vel² continentis esse decreverunt; fornicatio vero nulli impune conceditur.

(cap. 24).] Ctp 3.15.46; IP 6.4 (27, q. 1, c. Nubendi.)

¹ Quod coniugia quibusdam conceduntur, quibusdam non *add. as rubr. M*

² vel CPB; aut M

73*

¹Augustinus de adulterinis coniugiis, lib. I

Non solum mechandum non est, quod faciunt quidam² sed omnis qui dimittit uxorem suam et ducit alteram, etsi propterea duxerit, Christianam ut faciat; sed etiam quisquis non alligatus uxori continentiam Deo voverit, nullo modo debet ista compensatione peccare, ut ideo uxorem credat sibi esse ducendam, quia promisit, que nuptias eius appetit, futuram se esse Christianam. Quod enim cuiquam antequam vovisset licebat, cum id se nunquam facturum voverit, non licebit; si tamen id voverit, quod vovendum fuit, sicuti est perpetua virginitas, vel continentia vidualis post experta connubia solutis a vinculo coniugali, vel ex consensu voventibus, et carnalia debita sibi invicem relaxantibus fidelibus castisque coniugibus, quod alterum sine altera, vel alteram sine altero vovere fas non est. Hec ergo et si qua alia sunt que

¹ Quod multa licent ante votum, que post votum non licent *add. as rubr. M*

² [facit non quidam, or.] *add. Fr*

rectissime voventur, cum homines voverint, nulla conditione rumpenda sunt, que sine ulla conditione voverunt.

(c. 24) cf Cott. Cleop C viii, fo. 109v] Ctp 3.15.47 (32, q. 8. c. Non solum.)

74*

¹Leo Rustico Narbonensi

Cum societas nuptiarum ita ab initio constituta sit, ut preter sexuum coniunctionem haberet etiam in se Christi et ecclesie sacramentum, dubium non est eam mulierem ad matrimonium non pertinere, in qua docetur nuptiale non fuisse misterium.

(ep. 92, c. 4). IP 6.23; (27, q. 2, c. Cum societas.)

¹ Quod nuptie habent in se Christi et ecclesie sacramentum *add. as rubr.* M

75*

¹Ambrosius super Lucam, lib. I

Sara partus sui erubescere etatem, et rursus se caruisse gaudebat opprobrio. Pudor est enim feminis nuptiarum premia non habere, quibus hec sola causa est nubendi.

Sub finem lib. 1, ad 1 cap. Lucae, de Elizabeth agit Amb.] CB Varia II 15d] IP 6.24 from Pudor est (32, q. 2, c. Pudor.)

¹ Quod pudor est feminis nuptiarum premia non habere *add. as rubr.* M

76*

¹Lib. II

²Coniugii premium et gratia nuptiarum partus sit feminarum, non mediocris causa est ut virginitas Marie falleret principem mundi.

(statim post principium). CB Varia II 15 e] IP 6.25 (32, q. 2, c. Pudor.)

¹ Quod premium nuptiarum partus sit feminarum *add. as rubr.* M

² Cum *add.* P²VA, Quum *add.* M, *om.* CPB with CB

77*

¹Augustinus contra Iulianum lib. I²

Non in sola ut deliras commixtione³ maris et femine nuptiarum veritas est, quamvis sine illa nuptie filios propagare non possint. Sed alia sunt ad nuptias proprie pertinentia, quibus ab adulteriis nuptie decernuntur. Sicuti est thori coniugalitatis fides, et cura ordinate filios procreandi, et, que maxima differentia est, bonus usus mali, hoc est, bonus usus concupiscentie carnis, quo malo⁴ adulteri utuntur⁵ male.

IP 6.29 (32, q. 1, c. Non enim.)

¹ Quod tantum procreatio filiorum sit vinculum nuptiarum *add. as rubr.* M

² I CPBA?; II M

³ -ione PVB; -ionis CR

⁴ [al. bono] *add.* Fr

⁵ utuntur CPM; vertuntur B

78*¹*Gregorius Iunior Bonifacio episcopo*

Quod posuistis², si mulier infirmitate correpta nunquam valuerit viri³ debitum reddere, quid eius faciat iugalis. Bonum esset si sic permaneret, ut abstinence vacaret, sed quia hoc magnorum est, ille qui se non poterit continere, nubat magis; non tamen ei subsidii opem subtrahat⁴ quod⁵ infirmitas prepedi⁶, cum non detestabilis culpa excludit.

(*Gregorius II, ep. 13, c. 2*). *IP 6.112 (32, q. 7, c. Quod proposuisti.)*

¹ Quid viro faciendum sit si mulier nulla ratione ei debitum reddere poterit *add. as rubr. M*

² posuistis CPA; proposuisti M

³ viri CPB; viro M

⁴ ab illa *add. Fr, om. CPBM*

⁵ [quam] *add. Fr*

⁶ prep- CPB; prop- M

79*¹*Codicum lib. V, cap. 19, tit. X*

Si maritus uxori ab initio matrimonii usque ad duos continuos annos computandos coire minime propter naturalem imbecillitatem valeat, possit mulier vel eius parentes, sine periculo dotis amittende, repudium marito ducere².

Cod. 5.17.10] Ctp 3.15.48; IP 6.113

¹ De repudio mariti si debitum uxori reddere non poterit. *add. as rubr. M*

² duc. CPBA; dic. M

80*¹*Capitularium² lib VI, cap. 91*

Si vir et mulier coniunxerint se in matrimonio, et postea dixerit mulier de viro non posse nubere cum ea³; si poterit⁴ probare quod verum sit accipiat alium, eo quod, iuxta apostolum, non potuit illi reddere vir suus debitum.

BenL 2.91(B); cf below 8.178] IP 6.114

¹ De eadem re *add. as rubr. M*

² -arium M; -arum CR; cap' P; capl' V; capitular' H

³ ea CRPBM; eo C²Fr

⁴ -erit CPB; -uerit M

81*¹*Constitutio Novellarum 37*

Si quis non poterit² cum uxore sua misceri³, etiam sine repudio matrimonium dissolvatur.

Jul. epit. 36.2]

¹ De eadem re. *add. as rubr. M*

² poterit CPBA; potest M

³ forte enim frigide nature triennio transacto qui connumerabitur scilicet ex eo tempore quo copulati sunt. Si non potuerit in toto triennio cum muliere sua misceri *add. A, om. CPM*

82*¹*Augustinus contra Faustum lib. I, cap. 31*²

Ad explendam tantum libidinem feminis impudica coniunctione miscentur Manichei; filios autem inviti suscipiunt, propter quod solum coniugia copulanda sunt. Quomodo ergo non prohibes nubere, quando id conaris auferre de nuptiis, unde sunt nuptie? Quo ablato, mariti erunt turpiter amatores, meretrices uxores, thalami fornices, soceri lenones.

¹ Quod propter spem prolis coniugia copulanda sint *add. as rubr.* M

² cap. 31 CPBA; *om.* M

83*¹*Responsa Nicolai ad consulta Bulgarorum, cap. 63*

Consultitis preterea, si liceat viro, Dominico nocturno tempore vel diurno cum uxore sua coniungi, aut dormire. Quibus respondemus, Quoniam si Dominico die ab opere mundano cessandum est, sicut supra docuimus, quanto magis a voluptate carnali, et omnimoda corporis pollutione cavendum.

¹ Quod Dominica die ab uxore abstinendum sit *add. as rubr.* M

84*¹*Ambrosius super epistolam*² *primam ad Corinthios*

Si causa creandorum filiorum ducitur uxor, non multum tempus concessum videtur ad usum ipsum, quia et dies festi et dies processiois, et ipsa ratio conceptus et partus iuxta legem cessari temporibus his debere monstrant³.

(*ad 7 cap. 1 ad Corint. semipagina a principio*) IP 6.21 (33. q. 4, c. Si causa.)

¹ De eadem re. *add. as rubr.* M

² ep. CPM; *om.* A

³ mon- CPBM; demon- Fr

85*¹*Ambrosius* ²*in libro Questionum Veteris et Novi Testamenti, cap. 65*³.

Mulierem constat dominio viri subiectam esse et nullam auctoritatem habere, nec docere enim potest, nec testis esse, neque fidem dicere, nec iudicare⁴.

IP 7.49 (*as CP*); (33, q. 5, c. Mulierem.)

¹ Ut mulier dominio viri sui subiecta sit *add. as rubr.* M

² (Augustinus) *add. Fr*

³ 65 CPBAM; 45 Fr

⁴ CPM *as here*; quanto minus iudicare *add. A*; quanto magis non potest imperare *add. Fr*

86*

¹*Hieronimus super Ezechielem lib. VII*²

Caveat uxor ne forte victa desiderio coeundi celet virum, et maritus ne vim faciat uxori, putans omni tempore subiectam sibi debere coniugii voluntatem.

¹ Quod vir non debet mulieri subtrahere debitum. *add. as rubr.* M

² VII CRPAM; VI C²

87*

¹*Sermo Hieronimi in vigilia Pasche, qui sic incipit, Hodie populus*² *Israel*

Sciatis, fratres carissimi, quoniam quicumque uxori debitum reddit, vacare non potest orationi, nec de carnibus Agni comedere. Item³. Si panes propositionis ab his qui uxores suas tetigerant comedi non poterant, quanto magis panis ille qui de celo descendit, non potest ab his, qui coniugalibus paulo ante hesere complexibus, violari atque contingi! Non quod nuptias condemnemus, sed quod eo tempore quo carnes Agni manducaturi sumus, vacare a carnis operibus debeamus.

(tomo IX sermone 33, *De esu agni, sed qui inter nothos*). Ctp 3.15.49 (33, q. 4, c. Sciatis.)

¹ Ut communicaturi se eo tempore ab uxoribus abstineant. *add. as rubr.* M

² populus CPBA; fratres charissimi populis M

³ (post unum atque alterum versum) *add.* M²

88*

¹*Beda in Historia Anglorum, lib. I, cap. 44*². *Gregorius respondet Augustino*

Ad enixe mulieris concubitus vir suus accedere non debet, quoadusque qui gignitur ablactetur. Prava autem in coniugatorum moribus consuetudo subrepsit, ut mulieres filios quos gignunt nutrire contemnant, eosque aliis mulieribus ad nutriendum tradant. Quod videlicet sola causa incontinentie videtur inventum. Quia, dum se continere nolunt, despiciunt lactare quos gignunt. He itaque que filios suos ex prava consuetudine aliis ad nutriendum tradunt, nisi purgationis tempus transierit, viris suis non debent commisceri. Quippe cum et sine partus causa, dum in consuetis menstruis detinentur, viris suis misceri prohibeantur, ita ut morte lex sacra feriat, si quis vir ad mulierem menstruatam accedat. Que tamen mulier dum consuetudinem menstruum patitur, prohiberi ecclesiam intrare non debet, quia ei nature superfluitas in culpam non valet reputari, et per hoc quod invita patitur, iustum non est ut ab ingressu ecclesie privetur.³ Item⁴. Vir cum propria coniuge dormiens, nisi lotus aqua intrare ecclesiam non debet, sed neque lotus statim intrare debet. Item⁵. Romanorum semper ab antiquioribus usus fuit, post admixtionem proprie coniugis, et lavacri purificationem querere, et ab ingressu ecclesie paululum reverenter abstinere. Nec hec dicentes culpam deputamus esse coniugium, sed quia ipsa licita admixtio coniugum sine voluptate carnis fieri non potest, a sacri loci ingressu abstinendum est, quia voluptas ipsa esse sine culpa nullatenus potest. Item⁶. Oportet legitima carnis copula

¹ Ne mariti cum uxoribus suis puerperis congregiantur ante tempus purgationis *add. as rubr.* M

² 44 CPBA; I cap. 44 *om.* H; 27 M

³ H *ends cap. here*

⁴ (ibidem aliquanto post; 33, q. 4, c. Vir cum) *add.* M²

⁵ (post aliquot versus) *add.* M²

⁶ (paulo post) *add.* M²

ut causa prolis sit, non voluptatis, et carnis commixtio creandorum liberorum sit gratia, non satisfactio vitiorum. Si quis vero sua coniuge non voluptatis cupiditate raptus, sed solummodo creandorum liberorum gratia utitur, iste profecto sive de ingressu ecclesie, sive de sumendo Dominici corporis et sanguinis misterio, suo est relinquendus iudicio, quia a nobis prohiberi non debet accipere, qui in igne positus nescit ardere. Cum vero non amor procreande sobolis, sed voluptas dampnatur in opere commixtionis, habent etiam coniuges quod de sua commixtione defleant. Item⁷. Tunc vir qui post admixtionem coniugis lotus aqua fuerit, etiam sacre communionis misterium valet accipere, cum ei iuxta prefinitam sententiam ecclesiam etiam licuerit intrare.

(Greg. ad 10 August. interrogationem.) Ctp 1.55. 72, 74] Ctp 3.15.50 to videtur inventum, 51 from Vir cum to intrare debet, 52 from Romanorum - nullatenus potest (Dist. 5, c. Ad eius vero.)

⁷ (ad calcem) add. M²

89*

¹Augustinus in libro *Questionum Veteris et Novi Testamenti*, cap. 127²

Fornicari omnibus semper non licet, negotiari vero aliquando licet, aliquando non licet. Antequam enim ecclesiasticus quis sit, licet ei negotiari; facto iam non licet. Et Christiano cum uxore sua convenire aliquando licet, aliquando vero³ non licet⁴. Propter dies enim⁵ processionis aliquando non licet convenire, quia etiam a licitis abstinendum est, ut facilius impetrari possit quod postulatur. Unde apostolus, Ex consensu, ait, abstinendum est ad tempus, ut vacetis orationi. Nam et secundum legem in ieiunio cedere et iurgari licet, postea non licet⁶.

IP 7.26 (Dist. 88, c. Fornicari.)

¹ Quod Christiano cum uxore aliquando licet convenire, aliquando non. add. as rubr. M

² 127 CPA; 128 M

³ vero RPVBM; om. C

⁴ Et Christiano – licet in mg. V

⁵ dies enim RPVBM; enim dies C

⁶ lic. postea non lic. CPB; non lic. postea lic. AM; Nam et secundum - licet om. H

90*

¹Sermo 65 Augustini² de verbis Domini

Si in una domo litem inter se habeant vir et uxor, ad hoc debet laborare vir ut domet uxorem, domita uxor subiugetur viro. Subiugata uxore viro, fiat pax in domo. CB Varia 1C 18]

¹ Ut vir, si litigium inter eos fuerit, domet uxorem suam. add. as rubr. M

² Aug. PVBA with CB; Amb. CRM

91*

¹Ambrosius Hexaemeron in tractatu diei quarti

Adam per Evam deceptus est, non Eva per Adam, quem vocavit ad culpam mulier. Iustum est ut eam gubernatione² assumat, ne iterum femina³ facilitate labatur.

¹ Ut mulier subiecta sit viro add. as rubr. M

² gubernatione CPB; in gubernationem M; [eum gubernatorem, orig.] add. Fr

(lib. V, c. 7). IP 7.50 (33, q. 5, Adam.)

³ -ina CRPVB; -inea C²Fr

92*

¹Ambrosius super primam epistolam² ad Corinthios

Mulier debet velare caput, quia non est imago Dei, sed ut ostendatur subiecta. Et quia prevaricatio per illam inchoata est, hoc signi debet habere in³ ecclesia propter reverentiam episcopalem non habeat caput liberum, sed velamine tectum; nec habeat potestatem loquendi, quia episcopus personam habet Christi. Quasi ergo ante iudicem sic ante episcopum, quia vicarius Domini est, propter reatus originem subiecta debet videri.

(ad II, c. I, Ad Corinth.) IP 7.51 (33, q. 5, c. Mulier.)

¹ Quare mulier debeat velare caput suum *add. as rubr.* M

² primam epistolam CPB; primam. A; prima epistola M

³ [ut in orig.] *add. Fr*

93*

¹Augustinus super Iohannem parte prima, tractatu II

Caro in Scriptura ponitur pro uxore, quomodo aliquando spiritus pro marito. Et quare? Quia ipse regit, hec regitur; ille imperare debet hec servire. Nam ubi caro imperat et spiritus servit, perversa domus est. Quid peius domo ubi femina habet imperium super virum? Recta autem illa domus est ubi vir imperat, femina obtemperat.

¹ Quod vir debet imperare, mulier obtemperare. *add. as rubr.* M

94*

¹Augustinus lib. questionum super Genesim, cap. 153

Est ordo naturalis in hominibus, ut serviant femine viris, et filii parentibus; quia et illi² hec iustitia est, ut infirmior³ serviat maiori.

IP 7.43 (33, q. 5, c. Est ordo.)

¹ Quod naturalis ordo sit ut mulier serviat viro *add. as rubr.* M

² illi CPB; illis M

³ infirmior RPBA; infimior C; inferior VM

95*

¹Augustinus² questionum de Veteri et Novo Testamento, cap. 106

Hec imago Dei est in homine, ut unus factus sit Dominus³ ex quo ceteri oriantur, habens imperium Dei, quasi vicarius eius; quia omnis rex⁴ Dei habet imaginem. Ideoque mulier non est facta ad Dei imaginem, sic et enim dicit, Et fecit

¹ De eodem *add. as rubr.* M

² lib. *add.* M

³ Dom. CPV; homo M; *om. Fr*

⁴ *corr. fr.* lex C

Deus hominem, ad imaginem Dei fecit eum⁵. Hinc est unde apostolus, Vir quidem, ait, non debet velare caput, quia imago et gloria Dei est; mulier autem ideo velat, quia non est gloria aut imago Dei.

(*Quaest. 45*) IP 7.44] (33, q. 5, c. *Imago*.)

⁵ eum CPB; illum M

96*

¹Augustinus

Satis hinc apparet quemadmodum subditas feminas viris, et pene famulas lex esse voluerit uxores, quod dicens adversus uxorem vir testimonium, unde lapidaretur illa, si hoc verum esse demonstraretur, ipse tamen non vicissim lapidatur² si hoc falsum esse constiterit; sed tantummodo castigatur, et dampnificatur, eique perpetuo iubetur adherere qua carere voluerat. In aliis autem causis, eum qui testimonio falso cuiquam nocuerit, quasi³ probaretur, iussit occidi, eadem pena plecti iubet, qua fuerat, si verum esset, iste plectendus.

(*Lib. 5 quaest. super Deut. quaest 33*) IP 7.45 (33, q. 5, c. *Satis*.)

¹ Item, de eodem *add. as rubr.* M

² -atur CPB; -aretur M

³ quasi CPV; quod si M; (quasi, Vict.) *add. Fr*

97*

¹Hieronimus super epistolam ad Titum

Cum caput mulieris vir sit, caput autem viri Christus, quecumque uxor non subiicitur viro, hoc est, capiti suo, eiusdem criminis rea est, cuius et vir, si non subiiciatur capiti suo, Christo. Verbum autem Domini blasphematur, vel cum contemnitur Dei prima sententia, et pro nihilo ducitur, vel Christi infamatur Evangelium, dum contra legem, fidemque nature, ea que Christiana est et ex Dei lege subiecta, viro imperare desiderat, cum etiam gentiles femine viris suis serviant communi lege nature.

(*ad cap. II*) IP 7.46 (33, q. 5, c. *Cum caput*.)

¹ Quod, sicut vir Christo, ita mulier viro suo subiecta esse debet. *add. as rubr.* M

98*

¹Augustinus, *questionum in libro*² Numer. cap. 53

Noluit³ ita lex aliquid vovere Deo adversus animam suam, ut⁴ in aliquarum rerum licitarum, atque concessarum abstinencia in eisdem⁵ votis femine valeat auctoritas, sed virilis; ita ut si adhuc innupte concesserat pater vota persolvere, si⁶ antequam persolverit nupserit, et viro eius hoc cognitum non placuerit, non persolvat,

¹ Quod mulier votum abstinencie reddere non possit, nisi permittente viro *add. as rubr.* M

² qu. in lib. CPA; lib. qu. M; lib. qu. in *Fr*

³ Noluit CRPBM; Voluit H

⁴ non *add.* PB*Fr*, *om.* CRVM

⁵ eis- CPB; iis- M

⁶ si CPB; sed M; *om.* *Fr*

et hoc omnino sine peccato, quia Deus mundavit eam, sicut dicit⁷, id est mundam iudicavit. Neque hoc contra Dominum⁸ fieri putandum est, cum ipse Deus hoc preceperit⁹, hoc voluerit. Item¹⁰. Manifestum est, ita voluisse legem, feminam sub viro esse, ut nulla vota eius que abstinence causa voverit, reddantur ab ea, nisi auctor vir fuerit permittendo. Nam, cum ad peccatum eiusdem viri pertinere voluerit, si prius permiserit, et postea prohibuerit, etiam hoc¹¹ tamen non dixit ut faciat mulier quod voverat, quia permissa iam¹² prius a viro fuerat; viri dixit esse peccatum, quia abnuvit quod prius concesserat; non tamen mulieri vel ex hoc permissum dedit, ut cum prius vir ei concesserat, postea si prohibuerit, contempnatur¹³.

(lib. IV Quest. super numer. quest. 59). Ctp 3.15.53 from Manifestum est; IP 7.47-8 (33, q. 5, c. Noluit.) (33, q. 5, c. Manifestum.)

⁷ lex add. M, om. CRPB

⁸ Dominum CPBM; Deum Fr

⁹ preceperit CPM; pepercerit B

¹⁰ (ibidem aliquanto post) add. M²

¹¹ CPBM; hic Fr

¹² iam CPBM; om. Fr

¹³ contempnatur CPM; condemnetur B; [condemnetur, orig.] add. Fr

99*

¹Ex epistola prima Clementis ad Iacobum

Quid in omnibus peccatis est adulterio gravius? Secundum namque in penis obtinet locum; quoniam quidem primum illi habent, qui aberrant a Deo, etiamsi sobrie vixerint.

Ctp 1.1.4b-5a] IP 7.21 (32, q. 7, c. Quid in omnibus.)

¹ Quod adulterium secundum locum in penis obtineat add. as rubr. M

100*

¹Gregorius in Moralibus lib. XXI

Cum turpiter vel innupta concupiscitur adulterium perpetratur.

(c. 9, init.).

¹ De adulterio add. as rubr. M

101*

¹Ambrosius ad Paternum

Si quis desponsata sibi, et tradita utatur, coniugium vocat. Qui aliene expugnat² pudorem, adulterium facit; cuius vel solo nomine reprimitur plerumque tentandi audacia.

(epist. 66, init.). IP 6.17 to con. vocat (27, q. 2, c. Si quis.)

¹ Quid sit adulterium. add. as rubr. M

² after corr. C

102*

¹*Augustinus de bono coniugali*

Adulterium dicitur, cum vel proprie libidinis instinctu, vel aliene consensu, cum altero vel altera, contra pactum coniugale concumbitur, atque ita frangitur fides, que in rebus etiam corporeis et abiectis magnum animi bonum est. Et ideo eam saluti quoque corporali, qua etiam vita ista continetur, certum est debere preponi.

(cap. 4). IP 7.22 (32, q. 5, c. Ille autem.)

¹ De eodem. add. as rubr. M

103*

¹*Idem de verbis Domini, cap. 17*

Ipsam corpus tuum, templum est Spiritus Dei. Iam vide quid facias de templo Dei. Si eligeres in ecclesia facere adulterium intra ipsos parietes, quid te esset sceleratius? Modo autem tu ipse es templum Dei.

(sermone 16, c. 10)

¹ Quod templum Dei violat qui adulterium facit add. as rubr. M

104*

¹*Augustinus de libero arbitrio lib. I*

Si cui etiam non contingat facultas concumbendi cum coniuge aliena, planum tamen aliquomodo sit id eum cupere, et si potestas detur esse facturum, non minus reus est quam si in ipso facto deprehenderetur.

(circa principium cap. 3). IP 7.19 (De peniten., dist. 1, c. Si cui)

¹ Qui alienam coniugem concupiscit, ita ut, si locus detur, ea sit abusurus, iam reus est facti. add. as rubr. M

105*

¹*Augustinus ad Claudium contra Iulianum, lib. V*

Sic non facienda sunt adulteria, etiam voluntate generandi regenerandos, quemadmodum nec furta sunt facienda, etiam voluntate pascendi pauperes sanctos, quod tamen faciendum est, non furta perpetrando, sed bene utendo mammona iniquitatis.

(cap. 8, initio). IP 7.20 (32, q. 4, c. Sic non facienda.)

¹ Quod non est faciendum adulterium, nec spe generandi regenerandos add. as rubr. M

106*

¹*Isidorus² sententiarum, cap. 39*

Fornicatio carnis adulterium est; fornicatio anime, servitus idolorum est.

(lib. II). IP 7.27

¹ Quid sit adulterium. add. as rubr. M

² lib. add. M

107*¹*Isidorus super Exodum, cap. 29*

Non mechaberis, id est, ne quisquam preter matrimonii federa aliis feminis misceatur ad explendam libidinem. Nam adulterium facit specialiter, qui preter suam ad alteram accedit.

IP 7.23 (32, q. 5, c. Non mechaberis.)

¹ Quod adulterium facit, qui praeter (propter *Fr*) suam ad alteram vadit *add. as rubr. M*

108*¹*Augustinus ad Valerium*

Si quisquam² fecerit adulterium, etiamsi nunquam deinceps faciat, reus est adulterii, donec reatus ipsius indulgentia remittatur. Habet ergo peccatum quamvis illud iam non sit quod admisit, quia cum tempore, quod factum est, periit.

(de nuptiis et concupisc. lib. I, c. 26)

¹ Quod reus est adulterii qui semel fecerit illud, etiamsi nunquam amplius facturus sit *add. as rubr. M*

² quisquam CPB; quisque A; quis M

109*¹*Novellarum constitut. 105², cap. 7*

Si in adulterio maritus putaverit suam uxorem convinci, prius debet inscriptiones deponere, vel contra mulierem vel contra adulterum, et si talis accusatio vera comprobata fuerit, tunc repudium mittat.

Jul. epit. 108.7; cf 16. 159 below] Ctp 3.29.102

¹ Quomodo repudianda sit adultera. *add. as rubr. M*

² 105 CPAM; cap. vii c v B; c. v *Fr*

110*¹*Cap. 8*

Si vite mulieris quocumque modo insidiatus fuerit maritus, vel si aliis hoc facientibus conscius non manifestaverit mulieri, et secundum leges eam non iudicaverit, si mulieris castitati insidiatus fuerit, vel aliis eam in adulterium prodere conatus fuerit. Item. Si maritus ei de adulterio inscriptiones posuerit, et adulterium probare non poterit, liceat mulieri repudium mittere marito. Item. Illis penis subiiciatur maritus, si accusationem adulterii probare non poterit, quas mulier passura fuisset, si convicta fuisset. Item. Si in eadem domo in qua mulier cum ipso habitat, contemnens eam cum alia muliere frequenter manens convincatur, et semel et bis criminatus, vel per parentes suos, vel per mulieris parentes, vel per alias idoneas personas huiusmodi turpitudine non abstinerit, liceat mulieri dissolvere nuptias.

Jul. epit. 108.8; cf 16. 160 below] Ctp 3.29.103

¹ Marito in accusatione succumbente, eadem pene que uxori convictae irrogandae *add. as rubr. M*

111*¹*Capitul. 14*

Si quis suspicatus fuerit de aliquo, velle eum pudori uxoris sue illudere, liceat ipsi marito testationes in scriptis habitas ad suspectum hominem mittere, et ter ei denuntiare per testationes ipsas idoneos testes continentes, ne cum uxore sua inveniatur. Et si post tres testationes in scriptis habitas, et idoneos homines habentes, invenerit eum quem contestatus est cum uxore sua, vel in sua domo vel in domo mulieris, vel in domo illius adulteri, vel in popina², vel in prastino, liceat marito sine ullo periculo manibus suis illum occidere. Sin autem in alio loco deprehenderit eum colloquium habentem cum uxore sua, convocatis tribus testibus idoneis, per quos possit probare apud iudicem invenisse eum cum uxore sua colloquium habentem, tradat eum iudici, et si iudex invenerit post tres testationes suspectum hominem collocutum mulieri fuisse, nullo alio exquisito quasi adulterum puniat.

Jul. epit. 108.14; cf 16. 161 below] Ctp 3.15.54

¹ Quod liceat marito occidere eum quem, postquam ter prohibuerit, cum uxore sua in una domo invenerit *add. as rubr. M*

² [propinquo] *add. M*

112*¹*Cap. 15*

Si post tres testationes² invenerit maritus uxorem suam in sacro loco cum suspecto homine colloquium habentem, tradat eos ecclesie defensori, vel aliis clericis, ut separatim custodiantur in periculo defensoris vel clericorum, ut auditos iudex mittat ad religiosum civitatis episcopum, et auctoritate ipsius accipiat eos, penis contra adulteros positus utrosque afficiat nullo alio requisito, si post tres attestaciones inventus est cum muliere locutus. Est autem iustissimum neque adulteros, neque raptos mulierum, sacrorum septis vindicare, et multo magis si quis de ipso adulterio intra sacra aliene mulieri locutus est. Et generaliter definimus, si quis invenerit uxorem suam, vel filiam, vel neptem, vel nurum, et deprehenderit cum aliquo colloquium habentem, et suspicatus fuerit turpitudinis causa eos convenisse, liceat ambos ecclesie tradere defensori, vel aliis clericis, periculo eorum separatim custodiendos, donec iudici innotescere fecerit, et ille secundum leges personas acceperit, et causam discuterit.

Jul. epit. 108.15; cf 16. 162 below]

¹ Ut maritus si post tres contestationes invenerit uxorem suam cum suspecto homine in loco sacro colloquentem, ab episcopo eos ad penam requirat *add. as rubr. M*

² [testificationes] *add. M*

113*¹*Codicum, lib. IX², tractatu V*

Adulter post quinquennium quam commissum adulterium dicitur, quod continuum numeratur, accusari non potest.

Cod. 9.9.5]

¹ De adulterio, post quinquennium quam admissum est, neminem posse accusari *add. as rubr. M*

² IX CPA; XI M

114*¹*Tractatus XI*

Crimen adulterii maritum retenta in matrimonio uxore inferre non posse, nemini dubium est.

Cod. 9.9.11]

¹ Quod maritus non potest inferre crimen adulterii uxori in matrimonio retente *add. as rubr.* M

115*¹*Tract. XXIX*

Ne² volentibus temere liceat fedare connubia, proximis necessariisque personis solummodo placet deferri copiam accusandi adulterium, hoc est fratri, patri, nec non patruo et avunculo, quos verus dolor ad accusationem impellit. Sed et his personis legem ita imponimus³ ut crimen abolitione si voluerint compescant. Imprimis maritum tori genitalis iudicem esse oportet, cui quidem ex suspicione ream coniugem facere⁴ licet. Extraneos procul arceri ab hac accusatione censem⁵.

Cod. 9.9.29]

¹ Quod proximis tantum accusare licet de adulterio *add. as rubr.* M

² Ne CRPBM; De H

³ imponimus CPBA; ponimus [imponimus] M, Vict. *add. Fr*

⁴ fac. CPBA; *om.* M

⁵ Ext. - censem *superscr.* P

116*¹*Nicolaus papa Carolo regi*

Sicut multorum relatu didicimus, Lotharius rex conventum celebrare disponit, et Theibergam reginam examini proprio et iudicio meditatur subiicere, et siquidem eam prestigiis falsitatis sue potuerit exhibere, quasi non fuerit legitima sua uxor, vult eam penitus a se sequestrare. Sin autem vult eam tanquam propriam uxorem dimittere, sed deinde quasi mechata fuerit insimulare, atque pro hoc hominem suum, et hominem Theiberge ad monomachiam impellere, et si homo ipsius regine ceciderit, disponit hanc sine dilatione perimere. Item. Preterea sive de coniugii federe, sive de adulterii crimine iudicium sit agitandum, nulla ratio patet² Theibergam cum Lothario posse inire conflictum, vel legitimum controversie inire certamen, nisi prius ad tempus fuerit sue potestati³ et consanguineis propriis sociata, inter quos etiam locus providendus est, in quo nulla sit vis multitudinis formidanda, et non sit difficile testes perducere⁴, vel ceteras personas, que tam a sanctis canonibus quam a venerandis Romanis legibus in huiusmodi controversiis requiruntur⁵. Hec idcirco diximus, ut ostendamus quem legum conflictum Lotharius congruere posse autumat cum persona, quam in suis penetralibus quotidie fatigat, et conterit. Quando vult ad iudicium, quando vult ad claustra reducit, et quando educta fuerit, nisi ea profiteatur que ipse preceperit, punit. Proprie igitur libertati committi, et ab omni oppressione atque

¹ De Lotario rege et uxore eius, quod per monomachiam non est convincenda *add. as rubr.* M

² patet CPB; patitur M; [ratione patet, orig.] *add. Fr*

³ [reddita, origin] *add. Fr*

⁴ perd- CPB; prod- M

⁵ -untur CP?VB; -itur M; -antur *Fr*

potestate illius cum quo initur conflictus oportet liberari, atque suis liberaliter uti, et suspectas personas convenit declinare, que se ab obiectis ostendere cupit immunem. (epist. 49). BD 9.50, 52] IP 7.24

117*

¹Nicolaus Theiberge² regine

Nos hanc confessionem tuam, quam non voluntas, sed vis extorsit, nequaquam pro confessione recipimus, tantum vitium radices extendere nec permittimus, quod nisi evulsum intime fuerit, ad multorum perniciem potest accrescere. Denique si hoc licet, omnes viri possunt quas iure sortiti sunt feminas, si has odio habuerint, diversis afflictionibus macerare, et quod legitime non fuerint assumpte statim cogere, quin etiam ut mortale crimen contra se dicant, illatis intolerabilibus penis, compellere. (epist. 48). IP 7.25

¹ Confessionem quam vis extorsit, nequaquam pro confessione esse habendam *add. as rubr.* M

² Thei- CRBM; Thet- PV; Ted- A

118*

¹Iohannes VIII Theiberge² et Alberico³ filio eius

Iterum iterumque vos admonemus, et presentibus apostolatus nostri litteris hortamur feminam suam nobili viro Radulpho, sicut iam ante diximus, maturius restituere, et viro suo adherere, secundum legem Domini facere, non enim lex ulla permittit quominus, aut iniectum sibi crimen confiteatur, aut certe a crimine iniecto, legitima premissa purgatione solvatur. Quod si neutrum agere illa delegerit, sed sola obstinatione usa, nulli satisfactioni dare operam procuraverit, liquet aperte quia crimen quod non diluit, procul dubio confitetur. Sole namque, ut sanctus papa scribit Hormisda, examen effugiunt conscientie, que recta sunt non tenentes. Ergo si is, vel illa, vel vos apostolatus nostri decretis obedire postponentes, sepe memoratam feminam aut a viri potestate, aut a legis examine nulla rationabili causa exstante, subducere amplius conati fueritis, tam illa quam vos Theiberge et Alderice quousque sanctioni nostre pareatis, Dei omnipotentis iudicio, et beatorum Petri et Pauli apostolorum, sententia principum, excommunicati et a corpore et sanguine⁴ Domini nostri Iesu Christi sitis alienati, una cum fautoribus, consentaneis, sequacibus et complicibus vestris, utpote divinarum et humanarum legum violatores, sedisque apostolice decretorum contemptores, et toties ac multipliciter infractores.

CB Ioh. VIII 51]

¹ Ut nobili viro Radulpho uxor iniuste ablata restituatur *add. as rubr.* M

² Thei- CRM; Tet- PB; Te- V; Ted- A

³ Alberico CPBA; Alderico M; [Alberico] *add. Fr*

⁴ et sang. *in mg.* P

119*

¹*Iohannes VIII Ansperto*² *archiepiscopo Mediolanensi*

Vir spectabilis Radulphus nomine, imperatorius nomo, nos nuper adierat, queritans et asseverans se uxorem suam, nomine Bavam, zelo pudoris fervente obscene suspicionis macula denotasse, ac sinistra crebrescente fama carnalis accusatione criminis impetisse. Qui cum hanc ad purgandum secundum legis proprie tenorem, parentibus eius et consanguineis tradidisset, ultra spatium anni fuerit sub criminalium reatu calumniarum retenta. Qua de re nos equitatis amore succensi, apostolica parentibus eius auctoritate precipimus, quatenus mediante mense Augusto preteritate septime indictionis, sive purgatam, sive aliter eandem feminam viro proprio reddidissent, haud dubium quin subituram si non secularis legis³, saltem ecclesiastice pietatis medelam. Alioquin, corporis et sanguinis Domini nostri Iesu Christi se nossent cum ea communione privandos, qui nec mundanarum vel divinarum legum censuram, nec apostolice sedis reverentes decretum, horum nihil (ut predictus vir ad nos iterato veniens retulit, et ipsius rei exitus innuit) agere curaverunt. Quamobrem in sacro communionis munere, secundum quod illis intendendo comminati fuimus eos merito privaremus, nisi alteram partem audiendam fore iudicarem. Unde, quia nos esse iustos mediatores oportet, unius autem mediator non est, eosdemque vexare longius proficiscendo nolumus, sanctitati tue super huiusce controversie circumstantia, vice nostra delegata hortamur, ut statuto et indicto tempore venerabiles Luitfridum Ticinensem, Paulum Placentinum antistites ad certum accersas et uxore iam memorati Radulphi missis vestris et litteris advocata, que legis sive mundane sive divine sunt, super utroque coniuge incunctanter exerceas, secundum prestitutam vobis sacerdotalis mensuram duntaxat officii. Que, si post vocationem vestram quam tertiam esse post secundam nostram procul dubio constat, ad virum proprium collata sibi legali et indubitabili se libertate purgandi, minime redire delegerit, examenque sanctitatis vestre subterfugiens declinaverit, a sacri corporis et sanguinis Domini nostri Iesu Christi communione in idipsum una cum spiritu nostro convenientes, tam ipsam quam nequiter eam tuentes et defendentes consanguineos, quinimo fautores eius, et omnes omnino communicatores, donec obediant, sequestrate⁴.

CB Ioh. VIII 52]

¹ De eodem et purgatione eius *add. as rubr.* M

² Ansp- CPBA; Ausb- M

³ Om *begins*

⁴ -ate CPBOMM. -atem A

120*

¹*Sermo Ambrosii de accusato Domino, que sic incipit, Mirum forsitan*

Pudicitie causam, nisi vir pudicus, audire non debuit. Talem enim arbitrum meretur castimonia, apud quem non periclitetur verecundia.

(*Ser. 49 qui est Maximi episc., falso Ambro. inscriptus.*)

¹ De pudicitia *add. as rubr.* M

121*¹*Ambrosius ad Ireneum*

Dominus dixit, Qui sine peccato est, prior lapidet adulteram. Quid tam divinum, quid tam iustum, quam ut is peccata censeat, qui expers peccati sit? Quomodo enim feras alieni ultorem, et proprii criminis defensorem? Item². Cum accusatur mulier, caput Christus inclinatur. Elevatur autem, ubi defecit accusator. Ita nullum dampnari vult, absolvi omnes.

(lib. IX, epist. 76, ad Studium)

¹ Ut is peccatum damnet, qui eiusdem peccati reus non est *add. as rubr.* M

² paulo post *add.* M²

122*¹*Augustinus de verbis Domini, tractatu XLVIII*

Dicit Dominus, quod dicere debet et mansuetus et iustus, Qui sine peccato est prior in adulteram lapidem mittat. Hec vox iustitiae est. Puniatur peccatrix, sed non a peccatoribus. Impleatur lex, sed non a prevaricatoribus legis. Hec vox omnino iustitiae est.

(serm. 47 De verb. Dom., vel. tract. 33 in Ioan.).

¹ De eodem *add. as rubr.* M

123*¹*Pandectarum, lib. I, tit. XII*

Si quis servum suum adulterium commisisse dicat in uxorem suam, apud prefectum urbis erit audiendus.

Dig. 1.12.1.5; CB Varia II 16 f]

¹ Quomodo accusandus sit servus de adulterio domine sue infamatus *add. as rubr.* M

124*¹*Nicolaus² Carolo archiepiscopo et eius suffraganeis*

Inter hec vestra sanctitas addere studuit, si cuius uxor adulterium perpetraverit, utrum marito liceat secundum mundanam legem interficere eam. Sed sancta Dei ecclesia mundanis nunquam constringitur legibus; non habet gladium nisi spirituale; non occidit, sed vivificat.

(*Aluino Ianuensi archiep. inter rescripta tit. XVIII, c. 8) Ctp 1.62.24; cf below 8.333] IP 7.14 (33, q. 2. Inter hec.)*

¹ Ne uxor pro adulterio secundum divinas leges occidatur *add. as rubr.* M

² after suffr. A

125*¹*Nicolaus Radulpho Bituricensi archiepiscopo*

Interfectores² suarum coniugum sine iudicio³, cum non addis adulterarum, vel aliquid huiusmodi, quid aliud habendi nisi homicide? Ac per hoc ad penitentiam

¹ De eodem. *add. as rubr.* M

redigendi, quibus coniugium penitus denegatur, exceptis adolescentibus, de quibus est beati pape Leonis⁴ XXV regula decretalium, immo indulgentia observanda.

(tit. XVII, c. 3). IP 7.15 (33, q. 2, c. Interfectores.)

² *corr fr.* Interfectiones P

³ con. sine iud. CROmM; sine iud. con. PA; sine iud. V

⁴ pape L. CPBOM; L. pape M

126*

¹Stephanus V Hastulfo²

Admonere te cum lacrimis, et multo gemitu cordis curamus, fili Hastulfe³, sed non filius dici debes, qui tam crudeliter infelix homicidium perpetrasti. Nam occidisti uxorem tuam partem corporis tui legitimo matrimonio tibi sociatam, sine causa mortis; non tibi resistantem, non insidiantem quocumque modo vite tue. Non invenisti eam cum alio viro nefariam rem facientem, sed concitatus a diabolo impio furore flammatus, latronum more atrocius eam gladio tuo crudelior omni bestia, interemixti, et nunc post mortem eius addis iniquitatem super iniquitatem. Filiorum tuorum, improbe predo, qui matri non pepercisti, et filios tuos orphanos fecisti, inducere super eam vis mortis causam, post mortem, per unum homicidam et reprobum testem. Quoniam nec Evangelium nec ulla divina humanaque lex unius testimonio etiam idoneo, quempiam condemnat, vel iustificat, quanto magis per istum flagitiosissimum et scelestum, nec illa viva debuit condemnari, nec tu post mortem eius excusari. Prius causa criminis subtiliter erat investiganda, et tunc si ita fuisset inventa, secundum legis tramitem debuit excipere ultionis vindictam. Nam, si verum, quod absit, fuisset, sicut adulter mentitus est, post octo annos penitentia forsitan peracta dimittere eam per approbatam causam poteras, si voluisses, occidere tamen eam nullatenus debuisti. Non enim Deus vult mortem peccatoris, sed ut convertatur ad penitentiam et vivat. Idcirco placeat tibi consilium nostrum, et faciat⁴ hoc quod tibi melius et levius videri potest. Miserere anime tue, ut non sis tuus tibimetipsi homicida. Relinquere quapropter te rogamus hoc malum, secundum quod te traxit ad tam immanissimum peccati facinus. Ingredere in monasterium, humiliare sub manu abbatis, multorum fratrum precibus adiutus, observa cuncta supplici animo que tibi fuerint imperata, si forte ignoscat infinita Dei bonitas peccatis tuis, et refrigeret anima tua priusquam crucieris perpetuis flammis. Hoc melius et levius certissime scias. Sin autem publicam penitentiam permanens in domo tua, vel in hoc mundo, vis agere, quod tibi peius et durius et gravius esse non dubites, ita ut agere debeas exhortamur. Omnibus diebus quibus penitere debes, vinum et omnem siceram non bibas, carnem nunquam ullo tempore comedas preter Pascha, et die Natalis Domini, in pane et aqua, saleque penitere⁵. In vigiliis, in ieiuniis, orationibus et eleemosinis omni tempore persevera. Armis nunquam cingere, nec in quolibet loco litigare presumas. Uxorem nunquam ducere, concubinam non habere, nec adulterium committere. In balneo nunquam lavare, in conviviis letantium nunquam te miscere. In ecclesia segregatus ab aliis Christianis

¹ De penitentia eius qui proprie uxoris necem patravit (perpetravit *Fr*); quodque nec divina lex, nec humana aliquem condemnat, unius, etiam probatissimi, testimonio *add. as rubr.* M

² Hastulfo CRBVOM; Astulfo P; Aistulcho A; Hastulpho M

³ Hastulfe CRM; Aistulphe PV; Astulfe B; Haistulfe Om; Aistuphe A

⁴ -iat CPBOM; -ias M

⁵ debes *add. M, om.* CPBOM

post ostium et postes humiliter te reponere, ingredientium et regredientium⁶ suppliciter orationibus commendare. Communione corporis et sanguinis Domini cunctis diebus vite tue indignum te existimes. In ultimo tamen exitus vite tue die si merueris, pro viatico, si sit qui⁷ tribuat, tantummodo venialiter ut accipias tibi concedimus. Sunt et alia multa que tibi durius et satis acrius erant iuxta magnum pondus peccati, infelix adiicienda. Sed, si hec omnia que supra misericorditer dicta sunt, perfecto corde Domino auxiliante feceris et custodieris, confidimus de immensa Dei clementia, remissionem te tuorum habiturum peccatorum, et secundum iusti bonique Pastoris donum⁸, resolvet te sancta ecclesia ab hoc vinculo peccati in terris, ut per ipsius gratiam qui eam sanguine suo acquisivit, solutus sis in celis. Sin autem aliter feceris, et sancte matris ecclesie tam salubrem admonitionem despexeris, ipse tibi sis iudex, et in laqueo diaboli quo irretitus teneris, permanebis. Sanguis tuus super caput tuum, nos alieni a consortio tuo pro aliorum filiorum Dei salute, ipso opitulante, omni sollicitudine nitimur desudare et Domini attentius misericordiam quotidie implorare. Qui cum Patre⁹.

BD 6.40 var.] IP 7.16 (33, q. 2, c. Admonere.)

⁶ regr- CROmM; egr- PVB

⁷ Om ends

⁸ [dictum Vict. et Grat.] add. Fr

⁹ etc add. M

127*

¹*Eugenii pape sinodus tempore Ludovici et Lotharii augustorum, cap. 36*

Si vir et uxor divertere pro sola religiosa inter se consenserint vita, nullatenus sine conscientia episcopi fiat, ut ab eo singulariter proviso constituentur loco. Nam, uxore nolente, aut altero eorum, etiam pro tali re matrimonium non solvitur².

IP 6.76 (27, q. 1, c. Si vir et uxor.)

¹ Ut nec pro religiosa vita vir ab uxore, nisi consensu eius recedat add. as rubr. M

² -itur CPBM; -atur A

128*

¹*Nicolaus papa Carolo regi*

Scrpsit nobis Thetberga² regina se velle dignitate seu copula exui, et solam³ privata vita esse contentam⁴ desiderare. Cui nos scripsimus, non hoc aliter fieri posse, nisi eandem vitam coniux eius Lotharius elegerit.

(in rescr. tit. XVIII, c. 2). BD 9.49a] IP 6.77 (27, q. 2, c. Scrpsit nobis.)

¹ De eodem. add. as rubr. M

² Thetb- C; Tetb- RP; Teb- V; Thieb- B; Thietb- A; Theib- M

³ solam CPBA; sola [solam] M

⁴ contentam RPLM with BD; contemptam CVB; contemptum A

129**¹Gregorius Theotiste patricie*

Si dicunt aliqui religionis causa coniugia debere dissolvi, sciendum est quia et si hoc lex humana concessit, lex tamen divina prohibuit. Per se enim Veritas dixit, Que Deus iunxit homo non separet. Que etiam ait, Non licet dimittere uxorem excepta causa fornicationis². Item. Si vir et uxor una caro sunt, et religionis causa vir dimittit³ uxorem, vel mulier virum in hoc mundo remanentem, vel fortasse ad illicita migrantem, que ista conversio in qua eadem caro, et ex parte transit ad continentiam, et ex parte remanet in pollutione? Si vero utrisque conveniat continentem vitam ducere, hoc quis audeat accusare? Item. ⁴Cum boni coniuges aut meritum augere⁵ desiderant, aut anteacte vite culpas delere, ut se ad continentiam astringant, et meliorem vitam appetant, licet. Si vero continentiam, quam vir appetit, uxor non sequitur, aut quam uxor⁶ appetit, vir recusat, dividi coniugium non licet.

(lib. IX, ep. 39, c. 2). cf Ctp 1.55.31] IP 6.78 (27, q. 2, c. Sunt qui.)

¹ Non solvi coniugia causa religionis *add. as rubr.* M

² C breaks here

³ -it CPB; -at M

⁴ L omits all to here

⁵ *corr. fr.* agere P

⁶ non *add. Fr, om.* CPBM

130**¹Sermo Crisostomi, de titulo psalmi 50*

Si tu abstines sine uxoris voluntate, tribuis illi fornicandi licentiam, et peccatum illius tue imputabitur abstinencie².

(sub finem 1 homilie in psal. L). IP 6.79a (27, q. 2. Si tu abstines.)

¹ Ne vir abstinens uxori occasionem fornicandi faciat. *add. as rubr.* M

² tue imp. abst. CVB; abst. tue imp. RH; tue abs. imp. PA; abs. imp. tue M

131**¹Nicolaus episcopus Britannie.*

Scriptum est, Quod Deus coniunxit homo non separet. Tamen nuptie, ut maximi et religiosi viri sanxerunt, suo sunt ordine peragende. Nam de raptis et huiusmodi copulatis patrum est regula subsequenda. Rursum sive elationis causa², vel vacandi Deo separari ab uxore maluerit vix, ex consensu ambarum partium fore debebit, ut neuter eorum ad alias transeat ullo modo nuptias.

¹ Quod inter separatos manet vinculum coniugii *add. as rubr.* M

² [Forte si vel orationis causa] *add.* M²

132**¹Augustinus de nuptiis et concupiscentia*

Quibus placuerit ex consensu ab usu carnalis concupiscentie in perpetuum continere, absit ut vinculum inter eos coniugale rumpatur, immo firmiter erit, quo

¹ De eodem. *add. as rubr.* M

magis ea pacta secum inierunt, que carius concordiusque servanda sunt, non voluptariis corporum nexibus, sed voluntariis affectibus animarum².

(lib. I, c. 11). Ctp 3.15.55

² -arum CPBA; -orum M

133*

¹*Augustinus de adulterinis coniugiis*

Apostolus nec ad tempus, ut² vacetur orationi, nisi ex consensu, voluit coniuges carnali invicem fraudare³ debito. Item⁴. Si dicat vir, Dimitto quidem uxorem meam sine ulla causa fornicationis, sed continens permanebo, ideone dicemus eum impune fecisse quod fecit? Quis hoc dicere audebit, qui voluntatem domini hec dicentis intelligit, quoniam nec continentie causa dimitti coniugem voluit, qui solam fornicationis causam excepit? Item⁵. Ecce placuit continentia mulieri, viro non placuit; discessit a viro mulier, et cepit vivere continenter, ipsa scilicet casta mansura, sed factura quod Dominus non vult adulterum virum, qui cum se non continuerit alteram queret. Quid sumus dicturi mulieri, nonne quod dicit ecclesie⁶ sana doctrina, Redde debitum viro, ne dum tu queris unde amplius honoreris, ille unde dampnetur inveniat? Hec enim⁷ et illi diceremus si te volente continere voluisset. Non enim habes potestatem corporis tui, sed ille, sicut nec ille habet potestatem corporis sui sed tu. Nolite ergo invicem fraudare nisi ex consensu.⁸

(lib. I, c. 2). Ctp 3.15.56-8; IP 6.79b (33, q. 4, c. Apostolus.)

¹ Ut nec causa orationis invicem se fraudent coniuges debito carnali, nisi ex consensu. *add. as rubr.* M

² ss P

³ *corr. fr.* -ere P

⁴ (cap. 3) *add.* M²

⁵ (cap. 4) *add.* M². H *omits all to here*

⁶ -sie PVBM; -sia CRH

⁷ Hec (*corr. to Hoc*) enim R; Necnon H

⁸ Hec enim – consensu *add.* RH, *om.* CPVBM

134*

¹*Idem ad Armentarium² et Paulinam*

Una sola causa esse potest, qua te id quod vovisti non solum non cohortaremur, verum etiam prohiberemus implere, si forte tua coniux hoc tecum suscipere animi seu carnis infirmitate recusaret. Nam et vovenda talia non sunt a coniugatis, nisi ex consensu et voluntate communi. Et si prepropere factum fuerit, magis est corrigenda temeritas quam persolvenda promissio. Neque enim Deus exigit, si quis ex alieno aliquid voverit, sed potius usurpare vetat alienum.

(*epist.* 45). Ctp 3.15.59 (33, q. 5, c. Una.)

¹ Quod nulla vovenda sunt a coniugatis, nisi ex consensu *add. as rubr.* M

² et Priparium *add.* M, Riparium *add.* Fr

135**¹Beda super Marcum, cap. 31*

Una solummodo carnalis est fornicatio, una spiritualis. Timor Dei facit ut uxor dimittatur, sicut multi religionis causa fecisse leguntur. Nulla autem causa est Dei lege prescripta, ut vivente ea que relicta est, alia ducatur.

¹ Quod vivente uxore pro quacunque causa dimissa, altera duci non possit *add. as rubr.* M

136**¹Augustinus ad Editiam²*

Quod Deo pari consensu ambo voveratis, perseveranter usque in finem reddere debuistis. A quo proposito si lapsus³ ille, tu saltem constantissime persevera, quod te non exhortarer, nisi quia tibi ad hoc ipse consenserat. Nam si nunquam tenuisses eius assensum, numerus te nullus defendisset annorum.⁴ Item⁵. Non quia pariter temperabatis a commixtione carnali, ideo tuus maritus esse destiterat. Immo vero tanto sanctius inter vos coniuges manebatis, quanto sanctiora concorditer placita servabatis. Nihil ergo de tua veste, nihil de auro, vel de⁶ argento, vel quacunque pecunia, vel rebus illis terrenis tuis sine arbitrio eius facere debuisti. Item⁷. Est quidam pro modulo persone habitus matronalis a viduali veste distinctus, qui potest fidelibus coniugatis salva religionis causa vel observantia convenire.⁸ Hunc te maritus si deponere noluit, ne te velut viduam illo vivente iactares, puto quia non fuerat in hac re, usque ad dissensionis scandalum perducendus, magis inobedientie malo quam ullius abstinentie bono. Quid enim est absurdus quam mulierem de humili veste viro superbire, cui te potius expediret obtemperare candidis moribus, quam nigellis vestibus repugnare? Quia et si te indumentum monache delectabat, etiam hoc gratius posset marito observato exoratoque sumi, quam illo inconsulto contemptoque presumi. Quod si omnino non sineret, quid tuo proposito deperiret? Absit ut hinc displiceret Deo, quod coniuge tuo nondum defuncto non⁹ indueretur sicut Anna, sed sicut Susanna. (*epist. 199*). *Ctp 3.15.60-2; IP 6.80 (33, q. 5, c. Quod Deo.)*

¹ Quod votum est tenendum quod coniuges ex consensu voverint, aliter non *add. as rubr.* M

² Edit- CPBM; Exit- A

³ est *add. Fr, om.* CPBM

⁴ LH *end cap. here*

⁵ (post pauca) *add.* M²

⁶ vel de P; vel C(*with lacuna*)RB; nichil de VM

⁷ (Aliquanto infra) *add.* M²

⁸ A *canon ends*

⁹ ss P

137*¹Augustinus in epistola ad Armentarium² et Paulinam*

Possim pro modulo meo eosdem ipsos pertinentes ad dexteram regnumque celorum in suis gradibus meritisque distinguere atque ostendere, quo differat vita coniugalis, filios procreantium patrum matrumque familias, verumtamen religiosorum ac piorum, ab ea vita quam vos Deo vovistis, si nunc ad eam vovendam exhortandus esses. Sed quia iam vovisti, iam te obstrinxisti, aliud tibi facere non licet. Priusquam

¹ Quod post votum sit necessarium, quod antea fuit voluntarium *add. as rubr.* M

² Riparium *add.* M

esses voti reus, liberum fuit, quo esses inferior, quamvis non sit gratulanda libertas, qua fit ut non debeatur quod cum lucro redditur. Nunc vero quia tenetur apud Deum³ sponsio tua, non te ad magnam iustitiam invito, sed a magna iniquitate deterreo. Non enim talis eris, si non feceris quod vovisti qualis mansisses, si nihil tale vovisses. Minor enim tunc esses, non peior. Modo autem tantum⁴ quod absit miserior, si fidem Deo fregeris, quanto beatior, si persolveris. Nec ideo te vovisse peniteat, immo gaude⁵ iam tibi non⁶ licere, quod cum tuo detrimento licuisset. Aggredere itaque intrepidus et dicta imple factis, ipse adiuvabit qui vota tua expetit, felix est necessitas, que in meliora compellit⁷. Una sola esse causa posset qua te id quod vovisti, non solum non hortaremur, verum etiam prohiberemus implere, si forte tua coniux hoc tecum suscipere animi seu carnis infirmitate recusaret. Nam et vovenda talia non sunt coniugatis, nisi ex consensu et voluntate communi. Et si prepropere factum fuerit, magis est corrigenda temeritas quam persolvenda promissio. Neque enim Deus exigit, si quis ex alieno aliquid voverit, sed potius usurpare vetat alienum. Divina quippe de hac re per apostolum est prolata sententia, Uxor non habet potestatem corporis sui⁸, sed vir. Similiter et vir non habet potestatem corporis sui⁹, sed mulier.

(*epist. 45*). IP 6.81

³ Deum CPB; Dominum M

⁴ tantum CPB; tanto M

⁵ gaude CPB; gaudeat M

⁶ non CPBM; *om. Fr*

⁷ (*Supra cap. 134*) *add. Fr*

⁸ corp. sui CRP; sui corp. BM

⁹ corp. sui CRP; sui corp. BM

138

¹*Augustinus in epistola ad Iulianum*

Ministerii nostri adiuvante gratia et misericordia Salvatoris, in domo vestra tantus fructus exortus est, ut humanis nuptiis iam paratis sancta Demetrias spiritualem sponsi illius preferret amplexum, cui specioso pre filiis hominum ad habendam Spiritus uberiores fecunditatem, nec ad amittendam carnis integritatem virgines nubunt. Nesciremus autem quemadmodum nostra illa tunc exhortatio, a fideli et nobili virgine fuisset accepta, nisi nobis profectis, cum post paululum professa fuisset sanctimoniam virginalem, hoc ingens Dei donum, quod per servos quidem suos plantat et rigat, sed per seipsum dat incrementum, nobis operariis provenisse, vestrarum litterarum letissimo nuntio, et veraci testimonio disceremus.

(*epist. 143*).

¹ De Demetria virgine *add. as rubr.* M

139

Quod non erret qui filiam suam dat viro habenti concubinam. Ex decretis Leonis pape cap. 18¹

Non omnis mulier viro iuncta uxor est viri, quia nec omnis filius heres est patris. Nuptiarum autem federa inter ingenuos sunt legitima, et inter equales, et multo prius hoc ipsum Domino constituyente, quam initium Romani iuris existeret. Itaque

¹ cap. 18 CRPH; I M

aliud est uxor, aliud concubina; sicut est aliud ancilla, aliud libera. Propter quod etiam apostolus ad manifestandam harum personarum discretionem, testimonium ponit ex Genesi, ubi dicitur Abrahe, Eiice ancillam et filium eius, non enim heres erit filius ancille cum filio meo Isaac. Unde cum societas nuptiarum ita ab initio constituta sit, ut preter sexuum coniunctionem que² haberet in se Christi et ecclesie sacramentum; dubium non est eam mulierem non pertinere ad matrimonium, in qua docetur nuptiale non fuisse ministerium³. Igitur cuiuslibet loci laicus⁴ si filiam suam viro habenti concubinam in matrimonium dederit, non ita accipiendum est, quasi eam coniugato dederit⁵, nisi forte illa mulier et ingenua facta, et dotata legitime, et publicis nuptiis honestata videatur; quia paterno arbitrio viris coniuncte carent culpa, si mulieres, que a viris habebantur, in matrimonio non fuerunt⁶ quia aliud est nupta, aliud concubina. (*epist. 91, ad Rusticum episc. c. 4*). BD 9.1] IP 6.35, cf IP 6.23 (32, q. 2, c. Non omnis.)

² que CPB; om. M

³ minist- CPR; mist- VBM

⁴ [clericus, orig.] add. Fr

⁵ non ita acc. - ded. in mg P

⁶ -unt CPB; -int M

140

Qualis uxor legitima esse debeat. Ex epistola Leonis pape

Qualis uxor esse debeat que habenda est secundum legem. Virgo casta et desponsata in virginitate, et dotata legitime, et a parentibus tradita, et a sponso, et a paranimphis accipienda, et ita secundum legem et Evangelium publicis nuptiis honeste in coniugium liquide sumenda, et omnibus diebus vite (nisi ex consensu et causa vacandi Deo) nunquam propter hominem separanda, et si fornicata fuerit dimittenda; sed, illa vivente, altera non ducenda, quia adulteri regnum Dei non possidebunt, et penitentia illius per Scripturas recipienda.

BD 9.2] IP 6.36 (30, q. 5, c. Qualis.)

141

Ut nullus occulte nuptias celebret. Ex decret. Ormisde pape, cap. 6

Ut nullus fidelis, cuiuscumque conditionis sit, occulte nuptias faciat; sed benedictione a sacerdote accepta, publice nubat¹ in Domino.

(*In frag.*). BD 9.3] Ctp 3.15.63; IP 6.5 (30, q. 5, c. Nullus.)

¹ after corr. C

142

Quo tempore nuptie celebrande sint. Ex concilio Hilerdensi, cap. 3

Quod non oporteat a Septuagesima usque in octavas Pasche, et tribus hebdomadibus ante festivitatem sancti Iohannis¹, et ab Adventu Domini usque post Epiphaniam nuptias celebrare. Quod si factum fuerit, separentur.

(*Invenies in tomis concil. ad calcri llerden. concil.*) BD 9.4] Ctp 3.15.64; IP 6.2 (33, q. 4, c. Non oportet.)

¹ Baptiste add. Fr, om. CPBM

143

*Qualiter benedicantur a sacerdote*¹. *Ex concilio apud Valentias, cap. 101*

Sponsus et sponsa cum benedicendi sunt a sacerdote, a parentibus vel a² paranimphis in ecclesia sacerdoti offerantur, et cum benedictionem acceperint, eadem nocte pro reverentia ipsius benedictionis in virginitate permaneant.

(*sub Ioan. I, in fragmentis et Carth. IV, c. 13*). *BD 9.5] IP 6.20 (Dist. 23, c. Sponsus.)*

¹ sponsus et sponsa *add.* B, nubentes *add.* M

² a CPB; *om.* M

144

*Ut nullum coniugium sine dote fiat. Ex concilio Arelatensi*¹, *cap. 6*²

Nullum sine dote fiat coniugium; iuxta possibilitatem fiat dos, nec sine publicis nuptiis quisquam nubere vel uxorem ducere presumat.

(*In fragm.*) *BD 9.6] IP 6.6 (30, q. 5, c. Nullum.)*

¹ III *add.* M

² 6 CPB; 7 M

145

Ut sponsus et sponsa ante nuptias a sacerdote benedicantur. Ex decretis Sotheris pape, cap. 5

Ut sponsus ac sponsa cum precibus et oblationibus a sacerdote benedicantur, et legibus sponsetur ac donetur, et a paranimphis custodiatur, et publice solemniterque accipiantur. Biduo etiam ac triduo se abstineant, et doceantur ut castitatem inter se custodiant, certisque temporibus nubant, ut filios non spurios, sed hereditarios Deo et secula generent.

BD 9.7]

146

*De primo coniugio*¹. *Ex concilio Mediolanensi, cap. 2*

In primo coniugio debet presbiter missam agere et benedicere ambos, et postea se abstineant ab ecclesia 30 diebus.

BD 9.8]

¹ primo coniugio CP; primi coniugii benedictione M

147

Quod vir fidelis a muliere infideli separari non debeat. Apostolus dicit

Si quis frater uxorem habet infidelem, et hec consentit habitare cum illo, non dimittat illam. Et si qua mulier habet virum infidelem, et hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum. Sanctificatus enim vir erit infidelis in muliere fidei, et sanctificata erit mulier infidelis per virum fidelem.

BD 9.9] IP 6.94

148

Ut in Christianorum nuptiis non saltetur. Ex concilio Laodicensi, cap. 53
Quod non oporteat Christianos euntes ad nuptias plaudere vel saltare¹, sed venerabiliter cenare vel prandere, sicut Christianos decet.
BD 9.10]

¹ [βαλλιζειν, origin.] *add. Fr*

149

Ut viduam nemo furetur in uxorem. Gregorius dicit
Si quis viduam furatus fuerit in uxorem, vel consentiens ei, anathema sit. Et responderunt omnes tertio, Anathema sit.¹
(*Ex decre. Gre. 3, c. 10, conc. Rom. I, sub Greg. II, c. 10. BD 9.11] cf IP 6.54a (36, q. 2, c. Si quis.)*)

¹ Et resp. – sit ss V

150

Ut virginem nemo furetur in uxorem. Item eiusdem
Si quis virginem nisi desponsaverit, furatus fuerit in uxorem, vel consentiens ei, anathema sit. Et responderunt omnes tertio, Anathema sit.
BD 9.12] cf IP 6.54b

151

De virgine vel vidua furata. Ex decretis Eusebii pape, cap 10
Si quis virginem vel viduam furatus fuerit in uxorem, nisi a se desponsatam, anathema sit.
(*ibid., cap. 11). BD 9.13]*

152

De virginibus que virginitatem ante nuptias¹ non custodierint. Ex concilio Eliberitano cap. 5

Virgines que virginitatem suam non custodierint, si eosdem qui eas violaverint, maritos acceperint, eo quod solas nuptias violaverint, post penitentiam unius anni reconcilientur. Si alios cognoverint viros, eo quod mechate sint, quinquennio peniteant, et sic ad communionem accedant.
(*cap. 14. BD 9.14]*

¹ virg. ante nupt. CRBM; ante nupt. virg. PV

153

Quod nulli liceat concubinam habere. Ex dictis Augustini
Audite, carissimi, membra Christi et matris catholice ecclesie¹ filii. Quod dico competentibus, audiant fideles. Quod dico fidelibus, audiant competentes. Quod dico fidelibus et competentibus et penitentibus, audiant et catechumeni, audiant omnes,

¹ cath. eccl. CPM; eccl. cath. B

timeant, et nemo contemnat. Sit mihi in consolationem vester auditus, ne vobis sit in testimonium dolor meus. Competentibus dico, Fornicari vobis non licet, sufficiant vobis uxores; concubinas vobis non licet² habere. Audiat Deus si vos surdi estis; audiant³ angeli eius, si vos contemnitis, concubinas non licet vobis habere. Et si non habetis uxores, tamen non licet vobis habere concubinas, quas postea dimittatis et ducatis uxores; Tanto maior dampnatio vobis erit, si volueritis habere et concubinas et uxores. Non licet vobis habere uxores, quarum priores mariti vivunt. Nec vobis feminis⁴ habere viros licet, quorum priores uxores vivunt. Adulteria sive⁵ ista coniugia, non sunt iure celi, sed iure seculi. Nec illam feminam licet habere, que per repudium⁶ discessit⁷ a marito. Solius fornicationis causa licet uxorem adulteram dimittere; sed illa vivente, non licet alteram ducere.

(lib. L, hom. 49, tomo 10). BD 9.15] IP 6.43a to concubinas et uxores (Dist. 34, c. Audite.)

² vobis add. B (again)

³ audiant CPM; om. B

⁴ -inis CPBM; -ine Fr

⁵ sive CPB; sunt M

⁶ re- ss P

⁷ disc- CPB; dec- M

154

De illis qui ante nuptias concubinas habuerint¹. Item Augustinus

Quale est et illud² quod multi virorum ante nuptias concubinas sibi adherere non erubescunt, quas post aliquot annos dimittunt, et sic postea legitimas uxores accipiunt.³ Unde coram Deo et coram angelis eius contestor atque denuntio, Deum et ista semper prohibuisse, et nunquam ei placuisse et⁴ precipue temporibus Christianis, concubinas habere nunquam licet⁵, et nunquam licebit.

(serm. de tempore 243) BD 9.16] IP 6.43b

¹ -erint CP; ? B; -erunt M

² et illud CPB; om. M

³ (Paulo post) add. M²

⁴ et CPBM; quia Fr

⁵ licet CPBM; licuit Fr

155

Item de concubinis. Ex concilio Arelatensi, cap. 15

Nulli liceat uno¹ tempore duas uxores habere, sed neque unquam concubinam. BD 9.17]

¹ uno CPB; ullo M

156

De ancilla, si¹ proprio domino suo legitima fieri possit. Ex decretis Iulii pape, cap. 4

Si quis ancillam suam libertate donaverit, et in matrimonio sibi sociaverit, dubitabatur apud quosdam utrum huiusmodi nuptie legitime esse videantur, an non. Nos itaque vetustam ambiguitatem decidentes, talia connubia legitima esse censuimus.

¹ si CPB; utrum M

Si enim ex affectu fiunt omnes nuptie, et nihil impium et legibus contrarium in tali copulatione fieri potest, quare predictas nuptias inhibendas existimaverimus? Omnibus vobis unus est Pater in celis, et unusquisque dives et pauper, liber et servus, equaliter pro se et pro animabus eorum rationem daturi sunt. Quapropter omnes cuiuscumque conditionis sint, unam legem quantum ad Deum habere non dubitamus. (in fragm). BD 19.18] IP 6.37-8 (29, q. 2, Si quis ancillam.)

157

De illo qui servum suum et ancillam in matrimonium coniunxerit. Ex concilio Matiscensi, cap. 10

Si servum et ancillam dominus amborum in matrimonium coniunxerit, et postea liberato servo vel ancilla non potest redimi que¹ in servitio est, ideo matrimonia non solvuntur.

BD 9.19] IP 6.39

¹ que CP?B; qui M

158

De multinubis. Ex concilio Bracarense, cap. 81

Si quis multis nuptiis¹ fuerit copulatus, penitentiam agat. Conversatio autem et fides penitentis compendit² tempus.

(Martinus Braca. in capitulis sinodorum Grec. c. 80, epist. 9.) BD 9.20]

¹ nuptiis CHM; nuptis RPVB

² -dit CPB; -diat M

159

Quod secunda coniugia secularibus non negentur, quibus tamen ad clerum minime venire conceditur. Ex decretis Gelasii pape, cap. 22¹

Secundas nuptias sicut secularibus inire² conceditur, ita post eas ad clericale nullus sinitur venire collegium. Alia est enim humane fragilitati generaliter concessa licentia, alia debet esse vita divinarum rerum servitio dedicata.

BD 9.21]

¹ 22 CPV; ? B; 24 M

² inire CPBM; iniri Fr

160

De illis qui in plurimas nuptias inciderint. Ex concilio Neocesariensi, cap. 3

De his qui in¹ plurimas nuptias inciderunt², tempus quidem prefinitum manifestum est, sed conversatio eorum et fides tempus abbreviat.

BD 9.22] (31, q. 1, c. De his qui.)

¹ in RPVM BD; om. CB

² -unt CPBFr; -int M

161

De illis qui tertio nuptias celebraverint. Ex decretis Hormisde pape, cap. 2

Ne quisquam amplius quam duas accipiat uxores, quia iam tertia superflua est.
BD 9.23]

162

De bigamis¹. Ex concilio Laodicensi, cap. 1

De his qui secundum ecclesiasticam regulam libere ac legitime secundis nuptiis iuncti sunt, nec occulte nuptiarum copulam fecerunt², oportet ut parvo tempore transacto, vacent orationibus et ieiuniis. Quibus etiam iuxta indulgentiam, communionem reddi decrevimus.

BD 9.24]

¹ bigamis PBM with BD; eadem re CR

² [μυλαθραμιν ποιουσιντες] add. Fr

163

De numero maritorum. Ex dictis Hieronimi

Ubi fuerit numerus maritorum, ibi vir proprius unus esse desistit.
(tomo III, contra Iovinianum lib. I). BD 9.25]

164

De ingenuo homine¹, si alterius ancillam pro ingenua acceperit, et postea ancillam esse intellexerit. Ex concilio apud Vermeriam, cui interfuit rex Pipinus, cap. 7

Si quis ingenuus homo ancillam alterius uxorem² acceperit, et existimat³ quod ingenua sit, si ipsa femina postea fuerit in servitute detecta, si eam a servitute redimere potest, faciat; si non potest, si voluerit, aliam accipiat. Si autem servam eam scierat et collaudaverat, post ut legitimam habeat. Similiter et mulier ingenua de servo alterius facere debet.

BD 9.26] IP 6.41, cf 6.111 (29, q. 2, c. Si quis ingenuus.)

¹ homine CPB; om. M

² uxorem CPB; om. M

³ exist- CPB; est- M

165

De femina ingenua, si servum maritum acceperit. Ex eodem concilio, cap. 8

Si femina ingenua accipit¹ servum, sciens quia servus esset, habeat eum, quia omnes unum patrem habemus in celis. Una lex erit et viro et femine.

BD 9.27] IP 6.42 (29, q. 2, c. Si femina.)

¹ accipit CRBM; acceperit PV

166

De legitime coniunctis, si alter illorum in amentiam devenerit. Ex epistola Nicolai ad Carolum Maguntiensem¹ episcopum missa²

Si qui³ matrimonium sani contraxerint, et uni ex duobus amentia aut furor, aut aliqua infirmitas accesserit, ob hanc infirmitatem coniugia talium solvi non possunt. Similiter sentiendum de his qui ab adversariis excecantur, aut membris detruncantur. (*in rescript. tit. XVIII, c. 7). BD 9.28] IP 6.93 (32, q. 7, c. Si qui matrimonium.)*

¹ -ensem CM; -ensi PV

² Ex - missa om. B

³ qui CRVHM; quis P; qui in B

167

De legitimis matrimoniis servorum. Ex concilio Cabillonensi¹, cap. 30

Dictum est nobis quod quidam legitima servorum matrimonia, potestativa quadam presumptione, dirimant, non attendentes illud evangelicum, Quod Deus coniunxit homo non separet. Unde nobis visum est ut coniugia servorum non dirimantur, etiamsi diversos dominos habeant; sed in uno coniugio permanentes, dominis serviant suis. Et hoc in illis observandum est, ubi legalis coniunctio fuit, et per voluntatem dominorum.

Additur ad calcem decretorum. BD 9.29] IP 6.40 (29, q. 7, c. Dictum est.)

¹ II add. M

168

Si furiosi matrimonia contraxerint¹. Ex decretis Fabiani pape, cap. 5

Neque furiosus neque furiosa matrimonium contrahere possunt; sed si contractum fuerit, non separetur².

(ad calcem decretorum). BD 9.30] IP 6.92 (32, q. 7, c. Neque furiosus.)

¹ Si - contr. CPB; De furiosorum matrimoniis M

² -etur CPBM; -entur Fr

169

De desponsata puella, utrum alter eam in matrimonium¹ possit accipere². Ex epistola³ Siricii pape, cap. 4

De coniugali autem violatione requisisti, si⁴ desponsatam alii puellam alter in matrimonium possit accipere. Hoc ne fiat modis omnibus inhibemus; quia illa benedictio, quam nupture sacerdos imponit, apud fideles cuiusdam sacrilegii instar est, si ulla transitione violetur.

BD 9.31] IP 6.18 (27, q. 2, c. De coniugali.)

¹ -ium PVBH; -io CR

² possit acc. RPBH; posset acc. C; acc. possit M

³ prima add. M

⁴ ss C

170

De his qui sponsas alienas rapiunt. Ex concilio Meldensi, cap. 5

De his qui sponsas alienas rapiunt, antiqua et sinodalis sententia observetur. Quod et si forte in ecclesia eventus talis reperiri dignoscitur, ut pro salutis et religionis competentis humanius quiddam debeant tractare pontifices, sicut canonica, ut eisdem verbis utamur, docet auctoritas; quia prior, inquiens, definitio durius, posterior autem quiddam tractavit humanius, nullo modo, ut ad maximam indulgentiam descendamus, alterius sponse acceptor sine publica transeat penitentia. Quod si hec¹ obedire renuerit, sine ulla refragatione anathematizetur. Fautores vero illius iuxta modum culpe episcopi decreto peniteant. Si vero, quod non optamus, de gradu ecclesiastico talibus nuptiis se consensorem vel interventorem manifeste prodiderit, a gradu proprio repellatur; et si verisimilibus exinde suspicionibus fuerit propulsatus, canonice se purget.

(sub Sergio II, cap. 68). BD 9.32]

¹ [his orig.] add. Fr

171

De eadem re¹. Ex concilio Aquisgrani², cap. 3³

Placuit, ut hi qui rapiunt feminas vel furantur aut seducunt, eas nullatenus habeant uxores, quamvis eis postmodum conveniat, aut eas dotaverint, vel nuptialiter cum consensu parentum suorum acceperint. Si quis autem uxorem habere voluerit, canonice et legaliter eam accipiat, et non rapiat. Qui vero eam rapuerit, vel furatus fuerit, aut seduxerit, nunquam eam uxorem habeat.

BD 9.33]

¹ L has rubric to 170

² Aq. CP; Aquas [lacuna] grani R; apud Aquisgranum M

³ Ex - 3 om. B

172

Item de eadem re. Ex concilio Meldensi, cap. 10¹

Qui vero deinceps rapere virgines presumpserint vel viduas, secundum sinodalem beati Gregorii definitionem, ipsi et complices eorum anathematizentur, et raptores sine spe coniugii perpetuo maneant.

(sub. Serg. II, c. 66; conc. Rom., sub Greg. II, c. 10). BD 9.34]

¹ Ex - 10 om. B

173

De his qui rapiunt puellas sub nomine simul habitandi. Ex concilio Calcedonensi, cap. 27

Eos¹ qui rapiunt mulieres sub nomine simul habitandi, cooperantes autem et conniventes raptoribus, decrevit sancta synodus, ut si quidem clerici sint, decidant de gradu proprio; si vero laici, anathematizentur.

(actione 15). BD 9.35] (36, q. 2, c. Eos qui rapiunt.)

¹ Eos CRPBM; Eis H

174

De puellis raptis nondum desponsatis. Ex concilio Cabillonensi, cap. 27

De puellis raptis necdum desponsatis in Calcedonensi concilio scriptum est, Eos qui rapiunt puellas, sub nomine simul habitandi, cooperantes et conibentes¹ raptoribus, decrevit sancta sinodus, ut si quidem clerici sunt, decidant de gradu proprio; si vero laici, anathematizentur. Quibus verbis datur intelligi, qualiter huius mali auctores dampnandi sint, quando participes consilium conibentes² tanto anathemate feriuntur, et³ iuxta canonicam auctoritatem ad coniugia legitima raptas sibi iure vindicare nullatenus possunt.

BD 9.36] IP 6.55 (36, q. 2, c. De puellis.)

¹ conib- CPVB; conniv- M

² cons. conib. CPB; cons. combentes V; consilii et conniventes M

³ et CPVB; ut M

175

De eadem re. Ex concilio Toletano

Proinde placuit atque statutum est a sacro conventu ut, si aliquis sponsam alterius rapuerit, publica penitentia multetur, et sine spe coniugii maneat. Et si ipsa eidem crimini consentiens non fuit, licentia nubendi alii non negetur. Quod si et ipsi post hec se coniungere presumpserint, utrique usque ad satisfactionem anathematizentur.

BD 9.37]

176

De eadem re. Ex concilio Ancirano, cap. 10¹

Desponsatas puellas et post ab aliis raptas, placuit erui, et eis reddi quibus ante fuerant desponsate, etiam si eis a raptoribus vis illata constiterit.

(cap. 10). BD 9.38] IP 6.19 (27, q. 2, c. Desponsatas.)

¹ 10 CPV; 11 M. Ex - 10 om. B

177

De eadem re. Ex concilio Meldensi, cap. 65¹

Si autem² necdum eas quas rapuerant, cum voluntate parentum sub prefato desponsationis vel dotalitii nomine, in coniugium sumptas habent, quando in omnium aures hec fuerit constitutio promulgata, ab earum coniunctione separentur, et publice penitentiae subigantur. Rapte autem parentibus legaliter restituantur. Post actam vero publicam penitentiam, si etas et incontinentia exegerit, legitimo et³ ex utrisque partibus placito coniugio sociantur. Nam in his non regulam constituimus, sed, ut verbis magni Leonis utamur, quod⁴ sit tolerabilius estimamus. Quod si unus ex

¹ Ex - 65 om. B

² [hi a. qui, orig.] add. Fr

³ et CPB; om. M

⁴ quod RPVBM; quid C

coniugatis obierit, is qui publicam penitentiam exegerit et superstes exstiterit, iterare coniugium non presumat, nisi forte episcopus previderit aliquam concedere indulgentiam, ut graviolem possit amovere offensam.

BD 9.39] IP 6.56

178

De illis qui in¹ matrimonio iuncti sunt, et concumbere non possunt. Ex epistola Gregorii ad Iohannem Ravennatem episcopum

Quod autem interrogasti de his, qui in matrimonio iuncti sunt, et nubere non possunt, si ille aliam vel illa alium ducere possit, quibus scriptum est, Vir et mulier si se coniunxerint, et postea dixerit mulier de viro, quod non possit coire cum ea; si potest probare per iustum iudicium quod verum sit, accipiat alium; si autem ille aliam acceperit, separentur.

BD 9.40] IP 6.115

¹ in CPBM; om. Fr

179

De eadem re. Ex concilio apud Vermeriam, temporibus Pipini regis, cap. 17

Si qua mulier se proclamaverit quod vir suus nunquam coisset cum ea, exeant inde ad crucem, et si verum fuerit separentur, et illa faciat quod vult.

BD 9.41] IP 6.118

180

De eadem re. Ex concilio apud Compendium, cap. 20

Si quis accepit uxorem, et habuit ipsam aliquo tempore, et ipsa femina dicit quod non coisset¹ cum ea, et ille vir dicit quod sic fecit, in veritate viri consistat, quia vir caput est mulieris.

BD 9.42] IP 6.119 (33, q. 1, c. Si quis)

¹ corr. fr. oisset C

181

De eadem re. Ex concilio Triburiensi, cap. 3¹

Vir si duxerit² uxorem concumbere cum ea non valens, et frater eius clanculo eam vitiaverit, et gravidam reddiderit, separentur. Considerata autem imbecillitate³, misericordia eis impertiatur⁴ ad coniugium, tantum in Domino.

(conc. Tribur., c. 41). BD 9.43] IP 6.120 (27, q. 2, c. Quidam despondit.)

¹ H places inscs. of 180-4 over 181-5

² corr. fr. dix- P

³ -ci- ss C

⁴ impert- CRP; imperit- V; ? B; impart- M

182

¹*De eadem re. Ex epistola Gregorii*

De his requisitis² qui ob causam frigide nature se dicunt non posse invicem operam carnis dantes, commisceri. Iste vero, si non potest ea uti pro uxore, habeat quasi sororem. Quod si retinaculum iugale volunt rescindere, maneant utrique innupti. Nam si huic non potuit naturaliter concordare, quomodo alteri conveniet? Igitur si vir aliam vult accipere uxorem, manifesta ratio patet, quia succedente diabolo odii fomitem³, exosam eam habuit, et idcirco illam dimittere mendacii falsitate molitur. Quod si mulier causatur et dicit, Volo mater esse et filios procreare, uterque eorum septima⁴ manu propinquorum tactis sacrosanctis reliquiis, iureiurando dicat, ut nunquam per commixtionem carnis coniuncti una caro effecti fuissent; tunc videtur mulierem secundas posse contrahere nuptias. Humanum dico, propter infirmitatem carnis eorum. Vir autem qui frigide nature est, maneat sine coniuge. Quod si et ille aliam copulam acceperit, tunc hi⁵ qui iuraverint periurii crimine rei teneantur, et penitentia peracta priora cogantur recipere connubia.

BD 9.44] IP 6.116 (33, q. 50, c. Requisti)

¹ Item add. CM, om. PVB

² -istis CPB; -isti M

³ -tem PVB; -te CR

⁴ septima M; septem C; vii RPV; ? B

⁵ hi RPVB; ii C; om. Fr

183

De coniugatis qui secularia relinquere desiderant. Ex dictis Basilii episcopi

Si quis vult coniugatus¹ converti ad monasterium, non est recipiendus, nisi prius a coniuge castimoniam profitente fuerit absolutus. Nam si illa, vivente illo, per incontinentiam alteri nupserit, procul dubio adultera erit, nec recipitur apud Deum eiusmodi viri conversio, cuius sequitur coniugalis federis prostitutio. Tales igitur tunc sine culpa sequuntur Christum, relicto seculo, si habeant ex pari voluntate castitatis consensum.

(Ex syn. VIII sub Photio Constant, celebrata, penult. can. cui aliquot interfuerunt episcopi Basilii nomine) BD 9.45; Ctp 2.14.22]

¹ vult. con. CRPBH; desiderat con. L; con. vult M

184

De viro qui uxorem suam velare¹ permiserit. Ex concilio Remensi, capitulo 3²

Qui uxorem suam permiserit velare, aliam non accipiat, sed similiter convertatur.

BD 9.46] Ctp 3.15.65; IP 6.82 (33, q. 5, c. Qui uxorem.)

¹ -are CPB; -ari M

² 3 CP; 4 M. Ex - 3 om. B

185

De muliere, si sine licentia viri sui velum sibi imposuerit. Ex concilio apud Compendium, cap. 6

Mulier si sine licentia viri sui velum in caput miserit, si viro placuerit, recipiet eam iterum ad coniugium.

BD 9.47] Ctp 3.15.66 (33, q. 5, c. Mulier si sine.)

186

De eadem re. Ex registro¹ ad Adrianum notarium cap. 80²

Agathosa latrix presentium questa est maritum suum contra voluntatem suam in monasterio Urbici abbatis esse conversum. Quod quia ad eiusdem abbatis culpam et invidiam non est dubium pertinere, experientie tue precipimus, ut diligenti inquisitione discutiat, ne forte cum eius voluntate conversus sit, vel ipsa se mutare promiserit. Et si hoc repererit, et illum in monasterio permanere provideat, et hanc, sicut promisit, mutare compellat. Si vero nil horum est, nec quoddam fornicationis crimen propter quod viro licet uxorem relinquere predictam mulierem commisisse cognoveris, ne illius conversio uxori relicte in seculo fieri possit perditionis occasio, volumus ut maritum suum illi, vel si³ iam tonsuratus est, reddas omni excusatione cessante. Nam, excepta fornicationis causa, virum uxorem relinquere nulla ratione conceditur; quia postquam copulatione coniugii viri atque mulieris unum corpus efficitur, non potest ex parte converti, et ex parte in seculo manere.

BD 9.48] IP 6.84 (27, q. 2, c. Agathosa.)

¹ Greg. *add.* H²M, *om.* CRPVH

² cap. 80 CPH; lib. IX, cap. 46 M. ad Adr. - 80 *om.* B

³ vel si CPV²; vel VB; et si M

187

De singulari certamine, quod Lotharius molitus est contra Theibergam¹ uxorem suam. Nicolai pape

Monomachiam vero in legem non assumimus, quam preceptam fuisse non reperimus. Quam licet inisse quosdam legamus, sicut sanctum David et Goliam sacra prodit historia, nusquam tamen ut pro lege teneatur, alicubi divina sanxit auctoritas, cum hoc et huiuscemodi sectantes, Deum solummodo tentare videantur.

(in rescr. tit. XX, c. 1).BD 9.51] Ctp 3.15.67 (2, q. 4, c. Monomachiam)

¹ -am CRM; -iam PV

188

De eadem re, eiusdem Nicolai ad Lotharium

Itaque summo studio Thiebergam¹ coniugem tuam tanquam propriam carnem fovere ac diligere procurato, et ne illam a te² ullo pacto consentias discedere³, vigilanter attende⁴. Unde si vult a te discedere, corripe, immo corrige eam, et a tali

¹ Theib- CVM; Tetb- R; Thietb- P; Thetb- B

² a te CPB; *om.* M

³ a te *add.* M, *om.* CPB

⁴ -de CPBM; -dere Fr

intentione per omnia revocare satage. Iam vero si amore pudicitie separationem querit, et coniugalis connubii solutionem efflagitat, certum est, apostolo dicente, quia mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir. Verum si et ipse pudicitiam sectatus religionis obtentu copulam dissolvere vis, tantum ne simulate fiat concedimus. Nam, licet sit scriptum, Quod Deus coniunxit homo non separet, Deus tamen, et non homo separat⁵, quando divini amoris intuitu ex consensu utriusque coniugis matrimonia dissolvuntur. Si ergo hoc modo vis, gratuito permittimus animo, celeremque prebemus assensum; aliter autem fieri mutuam separationem vestram prohibemus.
(*epist. 51*). BD 9.53] IP 6.83 (27, q. 2, c. *Scriptis*.)

⁵ Deus tamen et – sep. ss V

189

De illis qui in alias provincias fugerint, aut suos seniores secuti fuerint, et uxores suas domi reliquerint¹. Ex concilio apud Vermeriam², cap. 6³

Si quis necessitate inevitabili cogente, in alium ducatum seu provinciam fugerit, et uxor eius cum valet et potest amore parentum aut rerum suarum eum sequi noluerit, ipsa omni tempore, quandiu vir eius quem secuta non fuit, vivit, semper innupta permaneat.

BD 9.54] Ctp 3.15.68; IP 6.91 (34, q. 2, c. *Si quis necessitate*.)

¹ et ux. - reliquerant (-erant CB) CPVB; uxoribus suis domi relictis M

² -eriam PVBM; -anniam CR

³ 6 CPM; 5 B

190¹

De feminis que, captis viris, vel in captivitatem missis aliis nupserunt². Ex epistola Leonis pape, cap. 42³

Quod debeant femine que, captis viris et in captivitatem ductis, aliis viris nupserant, putantes interemptos maritos, remeatis de captivitate prioribus viris copulari, ut cuique id quod legitime habuit reformetur, et recipiat unusquisque quod suum est, et redintegrentur federa nuptiarum.

(*ad Nicetam Aquileiensem episc. epist. 74 ca. 1, quanquam non iisdem omnino verbis*) BD 9.55] IP 6.86

¹ after 191 V

² -erunt CPB; -erint M

³ Ex - 42 om. B

191

Quod non probetur esse culpabilis qui uxorem capti¹ in matrimonio videtur esse sortitus. Ex epistola eiusdem, cap. 43

Nec tamen culpabilis iudicetur, et tanquam alieni iuris pervasor habeatur, qui personam eius mariti, qui iam non esse existimabatur, assumpsit. Sic enim multa, que ad eos qui in captivitatem ducti sunt pertinebant, in ius alienum transire potuerunt; tamen plenum iustitie est ut eiusdem reversis propria reformentur. Quod si in

¹ capti CPB; captivi M

mancipiis, vel in agris, aut etiam in domibus ac possessionibus rite servatur, quanto magis in coniugiorum redintegratione faciendum sit ut, quod bellica necessitate turbatum est, pacis remedio reformetur?

(*ibidem*, c. 2). BD 9.56]

192

Ut si mulieres ad priores maritos redire noluerint, velut impie ecclesiastica communione privande sunt. Eiusdem Leonis, cap. 45

Si autem aliquae mulieres ita posteriorum virorum amore sunt capte ut malint his coherere, quam ad legitimum redire consortium, merito sunt notande, ita ut ecclesiastica communione priventur, quae de re excusabili contaminationem¹ criminis elegerunt, ostendentes sibimet pro sua incontinentia placuisse, quod iusta remissio poterat expiare. Redeant ergo in suum statum voluntaria redintegratione coniugia, neque ullo modo ad opprobrium male voluntatis trahatur, quod conditio necessitatis extorsit; quia sicut he mulieres, quae ad viros suos reverti noluerint, impie sunt habende, ita ille, quae in affectum ex Deo initum² redeunt, merito sunt laudande.

(*ibidem* c. 4). BD 9.57] IP 6.88 (34, q. 2, c. Si autem.)

¹ [quia inexcusabiliter cont. orig.] add. Fr

² corr. fr. -tium C

193

Ut si viri de captivitate regressi, intemperantia uxorum offensi non fuerint, et voluerint eas in coniugio recipere, liberam habeant facultatem. Item Leonis pape, cap. 44¹

Et ideo si viri post longam captivitatem reversi, ita in dilectione suarum coniugum² perseverent, ut eas cupiant in suum redire consortium, omittendum est, et inculpabile iudicandum, quod necessitas intulit, et restituendum est quod fides poscit. (*ibidem*, c. 3) BD 9.58]

¹ Item - 44 om. B

² corr. fr. -gium C

194

¹Hicmarus²

Si per sortiarias atque maleficas occulto, sed nunquam vel nusquam³ iniusto Dei iudicio permittente, et diabolo preparante, concubitus non sequitur, hortandi sunt quibus ista eveniunt ut corde contrito et spiritu humiliato Deo et sacerdoti de omnibus peccatis suis puram confessionem faciant, et profusis lacrimis ac largioribus elemosinis et orationibus atque ieiuniis Domino satisfaciant, et per exorcismos ac cetera medicine ecclesiasticae munia, ministri ecclesiae tales quantum annuerit Dominus, qui Abimelech, ac domum eius, Abrahe orationibus sanavit, sanare percurent⁴. Qui forte si sanari non potuerint, separari valebunt. Sed postquam alias

¹ Quid agendum sit si per sortiarias vel maleficas, concubitus impeditus fuerit add. as rubr. M

² Hicmarus RPVB; Hincmarus C; Hincmarus, Remensis episcopus M

³ vel nus. CPB; om. M

⁴ percurent C²RPVB; percurent C; procurant M

nuptias expetierint, illis in carne viventibus quibus iuncte fuerint prioribus quos reliquerant, etiam si possibilitas concumbendi eis reddita fuerit, reconciliari nequibunt.

Chartres BM 193] Ctp 3.15.69; IP 6.117 (33, q. 1, c. Si quis per sortiaras.)

195

De illo qui in paganismo uxorem suam dimiserit. Ex decretis Eutichiani pape

Si quis gentilis gentilem dimiserit uxorem ante baptismum, post baptismum in potestate eius erit eam habere, vel non habere.

(in frag., decr. 5). BD 9.59] Ctp 3.15.70; IP 6.97a (28, q. 1, c. Si quis gentilis)

196

De baptizato, si uxor eius infidelis converti noluerit. Ex decretis eiusdem

Simili modo si unus ex coniugatis baptizatus est, et alter gentilis, et sequi non vult, sicut dicit apostolus, infidelis, si discedit, discedat.

(cap. 6). BD 9.60] Ctp 3.15.71; IP 6.97b (28, q. 1, c. Simili modo.)

197

De illo qui ante baptismum mulierem virginem acceperat. Ex concilio Meldensi, cap. 2¹.

Si quis habuerit uxorem virginem ante baptismum², vivente illa, post baptismum alteram habere non potest. Crimina in baptismo solvuntur, non coniugia.

BD 9.61] Ctp 3.15.72; IP 6.98 (28, q. 2, c. Si quis uxorem.)

¹ 2 CRVM; 1 PB

² -ma CPB; -mum M

198

De illis feminis que, nulla causa interveniente, reliquerunt viros suos. Ex concilio Heliberitano, cap. 7¹

Item femine que, nulla precedente causa, reliquerunt viros suos, et alteri se copulaverunt, et in hoc permanere voluerint, nec in fine accipiant communionem.

BD 9.62]

¹ 7 CPV; secundo R; ? B; 8 M

199

De femina que adulterum reliquerit, et adulterum acceperit¹. Unde supra², cap. 9

Item femina fidelis que adulterum maritum reliquerit fidelem, et adulterum³ ducit, prohibeatur ne ducat. Si autem duxerit, non prius accipiat communionem, quam is quem reliquit de seculo exierit, nisi forte necessitas infirmitatis dare compulerit.

BD 9.63] (32, q. 7, c. Fidelis.)

¹ De - acc. om. B

² Unde sup. CRP; Ibidem M

³ [alterum, orig.] add. Fr

200

Quod neque dimissus ab uxore, neque dimissa a marito alteri coniungantur. Ex concilio Africano, cap. 63¹

Placuit ut secundum evangelicam et apostolicam disciplinam, neque dimissus ab uxore, neque dimissa a marito alteri coniungantur; sed ita maneant, aut sibimet reconcilientur. Quod si contempserint, ad penitentiam redigantur.

(*et conc. Milevit, c. 17*). *BD 9.64] (32, q. 7. c. Placuit.)*

¹ 63 CPB; 69 M

201

De illo qui vivente marito coniugem illius adulterasse accusatur, et eam post mortem sumpsisse dinoscitur. Ex concilio Meldensi, cap. 69

Is qui, vivente marito, coniugem illius adulterasse accusatur, et eo in proximo defuncto eandem sumpsisse dignoscitur, omnimodis publice penitentiae subigatur. De quo etiam post penitentiam prefata¹, si expedierit, servabitur regula, nisi forte idem aut mulier virum qui mortuus fuerat, occidisse notentur, aut propinquitas, vel alia quolibet actio criminalis impediatur. Quod si probatum fuerit, sine ulla spe coniugii cum penitentia perpetuo maneant. Si autem negaverit se eandem feminam, vivente viro, nequaquam adulterasse, et prefati homicidii neuter eorum convinci potuerit, purgent legaliter famam suae opinionis, et sumpto utantur coniugio, si alia, ut diximus, non impederit ratio.

(*et conc. Tribur., c. 51*). *BD 9.65] Ctp 3.15.73; IP 7.12 (31, q. 1, c. Si quis vivente.)*

¹ -ata CPB; -atem M

202

De eadem re. Ex concilio Triburiensi, cap. 3¹

Relatum² est auribus sanctorum sacerdotum quemdam alterius uxorem stupro violasse, insuper et meche, vivente viro suo, iuramentum dedisse ut, post legitimi mariti mortem si supervixisset, duceret uxorem. Quod et factum est. Tale igitur connubium prohibemus et anathematizamus.

BD 9.66] Ctp 3.15.74; IP 7.9 (31, q. 1. c. Relatum.)

¹ 3 CP; 40 M. Ex - 3 om. B

² Relatum CPBM; Delatum RH

203

De illo qui uxorem habet, et sepius mechatus fuerit. Ex concilio Elibertino, cap. 4¹

Si quis fidelis habens uxorem, non semel sed sepius fuerit mechatus, in fine mortis est conveniendus. Quod si se promiserit cessaturum, detur ei communio.

BD 9.67a]

¹ 4 CP; 7 M. Ex - 4 om. B

204

Quod non conveniat cum hereticis Christianos nuptialia iura contrahere¹. Ex concilio Laodicensi, cap. 31

Quod non oporteat cum hereticis universis nuptiarum federa celebrare, nec eis filios dare vel filias; sed magis accipere, si tamen Christianos se fieri promittant. (et conc. Agathen., c. 67). BD 9.78] (28, q. 1, c. Non oportet.)

¹ Quod - cont. om. B

205

Si laicus absolutus cum laica absoluta peccaverit¹. Ex concilio Meldensi, cap 7

Si laicus cum laica femina, id est uterque absolutus a lege coniugii concubuerit, tres annos peniteat. Et quanto sepius et negligentius ea peccata commiserit, tanto magis et tempus addatur et modus penitentie. BD 9.68]

¹ Si - pecc. om. B

206

De uxore que, conscio marito, mechata fuerit¹. Ex concilio Magontiensi, cap. 9

Si, conscio marito et ipsa² consentiente, uxor fuerit mechata, placuit nec in fine dandam eis communionem. Si vero eam reliquerit, et separati fuerint, et digne penituerint, post 10 annos accipiant communionem. BD 9.69] cf 8.264 below

¹ De - fuerit om. B

² ipsa CPV; ipso M

207

De viro uxorem non habente, si cum alterius uxore adulterium perpetraverit¹. Ex concilio Nannetensi, cap. 6

Quod si vir non habens uxorem cum alterius uxore adulterium perpetraverit; aut si qua mulier non habens virum cum alterius viro, ille qui fedus violavit coniugii, 7 annos, ut supradictum est peniteat. Ille qui lege coniugii non tenetur, 5 annos peniteat. Neque enim equalis penitentia danda est his, quibus sufficere poterat ad explendam libidinem suam coniugum amplexus, et illis qui coniuge carentes, ardore libidinis impellente, in fornicationem ceciderunt. (sub Formoso, c. 14). BD 9.70]

¹ De - perp. om. B

208

De coniugatis qui aliqua certa re discidium fecerint, ut innupti maneant¹. Ex dictis Augustini²

Apostolus Paulus dicit, His qui sunt in coniugio precipio non ego, sed Dominus, uxorem a viro non discedere, quod si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari. Potest enim fieri ut discedat ea causa qua Dominus permisit. Aut si femine licet virum dimittere etiam propter causam fornicationis, quid respondebimus de hoc quod dicit posterius, Et vir uxorem non dimittat? Quare non addidit excepta causa fornicationis quod Dominus permittit, nisi quia similem formam vult intelligi, ut si dimiserit (quod causa fornicationis permittitur) maneat sine uxore aut reconcilietur uxori? Et post pauca. Dominus autem permisit causa fornicationis uxorem dimitti; sed quia permisit, non iussit.

(lib. I De sermone Domini in monte, c. 28). BD 9.71] IP 7.2 (32, q. 7, c. Apostolus.)

¹ De - man. om. B

² Ex dict. Aug. CPM; August' B

209

De illis qui, interveniente repudio, aliis se in matrimonio copulaverint¹. Ex decretis Innocentii pape, cap. 26

De his etiam requisivit dilectio tua qui, interveniente repudio, aliis se matrimonio copulaverunt, quos in utraque parte adulteros esse manifestum est. Qui vero vel uxore vivente, quamvis dissociatum esse videatur coniugium, ad aliam copulam festinarunt, neque possunt adulteri non videri, intantum ut hec etiam persone quibus tales coniuncti sunt, etiam ipse adulterium commisisse videantur secundum illud, quod legimus in Evangelio, Qui dimiserit uxorem suam, et duxerit aliam, mechatur. Et ideo omnes a communione fidelium decrevimus abstinendos. De parentibus autem aut propinquis eorum, nihil tale statui potest, nisi si incentores illiciti consortii fuisse videantur².

(epist. 3, c. 6) BD 9.72]

¹ De - cop. om. B

² [detegantur, orig.] add. Fr

210

Si cuius uxor constuprata fuerit et propterea maritus perdere illam machinaverit¹. Ex concilio Triburiensi, cui interfuit Arnulfus rex, cap. 46

Si cuius uxor constuprata fuerit, et propterea maritus capitali sententia delere illam machinaverit; ipsa vero, urgente mortis periculo, ad episcopum confugerit, et auxilium quesierit, operosiori tamen si potest episcopus labore desudet, ne occidatur; si vero non potest, nullo modo liceat ei requirenti eam reddere ad occidendum, que se ei obtulit ad defendendum. Sed solerti cura transmittat eam ad locum quem ipsa delegerit, ut segura possit vivere. Si vero interdum maritus eam invenerit et repetierit, secundum seculum potestatem habebit quid ei agere velit. Sed audiat² sanctum Augustinum dicentem³, Cum enim vir a virtute nomen accepit⁴, et mulier a mollitia⁵,

¹ Si - mach. om. B

² corr. fr. audeat C

³ (sermone de tempore 243) add. M²

id est fragilitate, quare contra crudelissimam libidinis bestiam vult unusquisque uxorem suam esse victricem, cum ipse ad primum libidinis ictum victus cadat?⁶ Nam quicquid contra fidem catholicam non licet mulieribus, nec viris licebit.⁷ Si autem eadem mulier timore perterrita, a loco ubi eam episcopus destinavit aufugerit, et vir eius ab episcopo semel aut bis vel sepius repetierit, si vitam ei obtinere possit, perquirat et reddat. Sin autem, omnino non reddat. Maritus vero quandiu ipsa vivat, nullo modo alteram ducat.

BD 9.73] IP 7.13

⁴ -epit CPB; -ipit M

⁵ -tia CPB; -tie M

⁶ (Aliquanto post) add. M²

⁷ (Hactenus August.) add. M²

211

De eo, si quis cum uxore alterius vivente eo fornicatus fuerit¹. Ex concilio apud Altheum habito, presente Conrado rege, cap. 5

Illud vero communi decreto secundum canonum instituta definimus, et preiudicamus ut, si quis cum uxore alterius, vivente eo, fornicatus fuerit, moriente marito, sinodali iudicio aditus ei claudatur illicitus, ne ulterius ei coniungatur matrimonio, quam prius polluit adulterio. Nolumus enim, nec Christiane religioni convenit, ut ullus ducat in coniugium quam prius polluit per adulterium.

BD 9.74] Ctp 3.15.75; IP 7.10-11 (31, q. 2, c. Illud vero.)

¹ De - fuerit om. B

212

De ingenuo, si ingenuam acceperit uxorem, et postea se servum esse profitetur¹. Ex concilio Triburiensi, cap. 8 cui interfuit rex Arnulfus²

Perlatum est ad sanctam synodum, quod quidam ingenuus ingenuam acceperit uxorem, et post filiorum procreationem occasione divortii cuiusdam servum se fecerit, utrum necessario mulierem tenere debeat, et si tenuerit, utrum illa quoque secundum secularem legem servituti subiici debeat. Iudicatum est, uxorem minime debere dimitti; non tamen ob Christi legem mulierem in servitutem redigi, dum ille non ex consensu coniugis se servum fecit³, quem liberum ipsa maritum accepit.

BD 9.75] Ctp 3.15.76; IP 6.99 (29, q. 2, c. Perlatum est.)

¹ De - prof. om. B

² cui - Arn. CPB; om. M

³ fecit CPB; fecerit M

213

De illis coniugatis quorum leges diverse sunt¹. Ex eodem concilio, cap. 15 cui interfuit rex Arnulfus²

De Francia nobilis quidam homo, nobilem de Saxonia Saxonum lege duxit uxorem. Tenuit multis annis, et ex ea filios procreavit. Verum, quia non iisdem

¹ De - sunt om. B

² 15 cui - Arn. CRPB; 15 H; 39 M

utuntur legibus Saxones et Franci, causatus est quod eam non sua, id est, Francorum lege desponsaverit, vel acceperit, aut dotaverit, dimissaque illa duxit alteram. Definivit super hoc sancta synodus ut ille transgressor evangelice legis subigatur penitentiae; a secunda coniuge separetur, priorem resumere cogatur.
BD 9.76] IP 6.102

214

Cur communicantes¹ viri², cum adulteris uxoribus non convenient³. Ex decretis Innocentii pape, cap. 24

Cur viri cum adulteris non convenient⁴ et illud desideratum est sciri, cur communicantes viri cum adulteris uxoribus non convenient, cum contra uxores in consortio adulterorum virorum manere videantur, dum super hoc Christiana religio adulterium in utroque sexu pari ratione condemnet. Sed viros suos mulieres non facile de adulterio accusant, et non habent latentia peccata vindictam. Viri autem liberior uxores adulteras apud sacerdotes deferre consueverunt; et ideo mulieribus prodito earum crimine, communicatio denegatur; virorum autem latente commisso, non facile quisquam ex suspicionibus abstinetur, qui utique submovebitur, si eius flagitium detegatur. Cum ergo par causa sit, interdum probatione cessante, vindictae ratio conquiescit.

(epist. 3, c. 4). BD 9.77] (32, q. 5, c. Christiana)

¹ -antes CP; -entur M

² adulteri *add.* M

³ conv. CP; communicetur M. Cur - conv. *om.* B

⁴ Cur - conv. CPVB; *om.* M

215

Iudicii examinatio

De hoc quod mihi reputatum est in hac synodo, quod simul cum ista femina adulterium vel fornicationem fecissem, quod ego non ita feci, nec inde me culpabilem recognosco, sic me Deus adiuvet ad¹ istud iudicium.

BD 9.79] IP 7.39

¹ ad CPB; et M

216

Separatio incestu copulationis

Ab isto die in antea, cum ista femina cum qua adulterium vel fornicationem fecisti, unde disciplinam vel penitentiam suscepisti, amplius non adulterabis, nec fornicaberis cum ea, nec aliam uxorem accipies, nisi post peractam penitentiam tibi licentia data fuerit ab episcopo aut ab eius misso. Sic te Deus adiuvet.

BD 9.80] IP 7.40 (35, q. 6, c. Ab isto die.)

217

Reconciliatio coniugatorum

Ab isto die in antea, istam tuam coniugem nomine ill'¹ quam iniuste dimiseras, ita tenebis, sicut per rectum maritus suam debet habere coniugem in dilectione, et debita disciplina. Nec eam per ullum malum ingenium a te separabis, nec ea vivente aliam accipies. Sic te Deus adiuvet.

BD 9.81] Ctp 3.15.77; IP 7.41 (35, q. 6, c. Ab isto.)

¹ ill' CPBH; N. M

218

De eadem re

Amodo in antea istum tuum maritum, quem iniuste dimiseras, ita tenebis, et amplexaberis, et ei in servitio, et¹ in amore, et in timore, ita eris subiecta et obediens, sicut per rectum uxor suo debet subiecta esse marito. Nec unquam ab eo te separabis, nec illo vivente, alteri viro te sociabis, nec coniugio aut adulterio. Sic te Deus adiuvet.

BD 9.82] Ctp 3.15.78; IP 7.42

¹ et CRM; *om.* PV; ? B

219*

¹*Gregorius Secundino episcopo Taurominitano*

Presentium portitor Leo cartularius ad nos veniens, indicavit uxorem suam, que relicto eo pro fornicationis crimine, quo vehementius stimulatam aiebat, atque ob hoc religiosam vestem induerat, culpabilem nullatenus exstitisse, neque post initum coniugium in fornicationis culpam collapsum. Adiiciens quoque quod eidem uxori sue districtissima sacramenta prebuerit, insontem se de ea re, unde illam mordebat suspicio, permansisse, et idcirco propria eam voluntate reversam. Sed quia communione illam cum familia sua pro hoc solo a fraternitate vestra privatam asserit, quod ad eum clam postpositis vobis redierit, volumus ut familia quidem ipsius sacram communionem recipiat, et domine eam culpa in huius afflictionis pena² diu non teneat. De ipsa vero uxore predicti portitoris hoc vos observare necesse est ut, si manifeste constat quia contra coniugem suum dicere nihil potuit, sed insuper suspicio ipsius prestito, ut edocti sumus, sacramento amputata est, atque post hoc, sua ad eum sponte reversa est, et in ea quoque ita temperanda est censura iudicii, ut longo iam tempore communione minime privetur.

(lib. VIII regist., epistola 32)

¹ De uxore cuiusdam, que propter suspicionem fornicationis eo relicto, postea ad eum reversa est *add. as rubr.* M

² [familiam orig.] *add. Fr*

220*

¹*Alexander² II Landulfo in Corsica*

Notificasti te³ morte tenus infirmatum, et peccatorum tuorum recordatione et terrore valde pavefactum, anxie quesisses monachum fieri, et a tua uxore minis et terroribus eam occidendi, ad hoc licentiam extorsisse, et sic te monachicam vestem sine abbate sumpsisse, et monasterium petisse. Postea vero cum sanus factus esses, tue uxoris reclamationibus, eiulatibus⁴ et placentibus, tueque familie dispersionibus, utpote penitens devictus⁵ domum remeasse, et post multos dies quorundam sapientium⁶ consilio ad iam dicte cubile mulieris rediisse. Nunc autem si tibi tua uxore uti liceat, nostrum requiris consilium. Si ita denique est, ut tuus nuntius narrat, non videtur nobis rationabiliter, neque sana mente id factum; quoniam cum omni homini ad monachicam vitam tendenti legaliter, sancte, et iuste sit peragendum, tu contra leges minaciter et violenter a tua uxore, partim terrore mortis partim tue infirmitatis doloribus examinatus, devia secutus, nulla, ut dicitur, licentia accepta, recessisti et monasterium petisti. Non enim violentia, sed ex pari voluntate et consensu, sicut sancti patres dicunt, hoc fieri debet; neque vir in monasterium recipiendus est, nisi uxor illius femineum monasterium elegerit, aut professa continentiam, habitum cum festinatione mutaverit.

Sanctus enim Basilius de hac re taliter dicit⁷

Si quis coniugatus vult converti ad monasterium, non est recipiendus, nisi prius a coniuge castimoniam profitente fuerit absolutus. Nam si illa, vivente illo, per incontinentiam alteri nupserit, procul dubio adultera erit, nec recipitur apud Deum eiusmodi viri conversio, cuius sequitur coniugalis federis prostitutio. Tales igitur tunc sine culpa relicto seculo sequuntur Christum, si habeant ex pari voluntate castitatis consensum. Itaque, fili carissime, perpende, et vide si sic canonice a tua es absolutus uxore, et tua uxor ita pollicita est, et tu et illa adimplere bonum inceptum et votum vestrum; aliter autem non debemus vobis necessitatem imponere separationis. (*epist. 11). CB Alex II 14] Ctp 3.15.79 to festinatione mutaverit; IP 6.85 (33, q. 5, c. Notificasti.) (27, q. 2, c. Si quis coniugatus)*

¹ Ne uxor sine voluntate viri ab eo separetur. *add. as rubr.* M

² papa *add.* M, *om.* CP; ?B

³ ss C

⁴ eiulatibus CRVB; eiulantibus P; eiulationibus M

⁵ (penitus dev., orig. et pann.) *add. Fr*

⁶ -tium CPB; -tum M

⁷ Sanctus – re taliter (realiter R) dicit *as rubric* CR with CB; *in text* PVB. (Ex synodo 8 sub Photio Constantinopoli celebrata penult. cano.) *add.* M²

221*

¹*Nicolaus archiepiscopo² Ravenne*

De senatoris coniuge, quam adulteram esse dicitis, et propter adulterii reatum disiunctam a viro suo esse iudicatam, et monachicam vestem indutam atque velatam, nescimus utrum iuste, an aliter hoc sit terminatum iudicium, et si adultera apparuit, hoc magis a viro suo debuit esse inquisitum; et si a viro suo requisitum fuit, indagativorum vel iudicum presentia debuerat examinatum esse, atque terminatum, et

¹ De illis qui uxoris suis dimissis, ad alias nuptias transierint *add. as rubr.* M

² -opo M; arch' PVA; -opus CR; ? B

post terminationem et approbationem atque manifestationem, tunc aut legali calculo aut canonico iudicio ipsius cause sententie diffiniri. Etsi nec hoc, nec illud factum est, quis eam ausus est religiosa induere veste, et sacro cooperire velamine? Tamen id subtilius Dei pre oculis habentes timorem, precipimus ut, presentia missi vel vicarii vestri in vero examine, presente viro suo, examinatio fiat. Et si iusta et rationabilis eorum causa apparuerit, maneat. Et si aliter apparuerit, ut pretulimus, secundum Dei omniipotentis voluntatem atque timorem, eorum, definiatur causa.

222*

Iohannes¹ VIII Totzili² comiti.

Porro eos qui uxores suas dimiserunt, vel ad alias illis viventibus nuptias migraverunt, tandiu eos cum consentaneis eorum excommunicamus, quousque posterioribus remotis, priores penitendo receperint. Sicut enim nuptie a Deo, ita divortium a diabolo est, teste sancto Augustino, repertum. Quod enim Deus coniunxit homo non separet, precipue cum hec pessima consuetudo ex paganorum more remanserit, quorum in talibus non alius nisi ipse diabolus erat magister et auctor.
CB Ioh. VIII 16; Ctp 1.63.5]

¹ Iohannes CPB; De eodem omnes M; De eodem Iohannes Fr

² Totzili CRAM; Tozili PVB

223*

¹Idem eidem

Prudentissime vir, stude et provide ut duo viri illi qui uxores suas, quas Deus illis preparavit et iunxit, abiecerunt, eas repellere minime permittantur; quia impium est ut qui, auctore Deo, legali federe copulati sunt, pro humano libitu, immo fraude diabolica separentur.
CB Ioh. VIII 18

¹ De eodem *add. as rubr.* M

Idem. Commonitorium Paulo episcopo

Provide¹ ut de separatione coniugatorum maximam curam geras, ita ut qui a susceptione sedis apostolice litterarum separati sunt, inculpate reducant priores uxores, iniuncta convenienti penitentia, dimissis quas postmodum sunt sortiti. Quod si noluerint, extra ecclesiam facite una cum his, qui eos in communione recipiunt, donec emendent que admiserint².
CB Ioh. VIII 20d]

¹ Provide V

² -erint CPA; -erunt M

224*

¹*Bonifacius martir Hiltibaldo² regi Anglorum³*

Si gens Anglorum, sicut per istas provincias divulgatum est, et nobis in Francia et in Italia impropertur, et ab ipsis paganis impropertum est, spretis legalibus connubiis, adulterando et luxuriando ad instar Sodomitane gentis fedam vitam vixerit; de tali commixtione meretricum estimandum est, degeneres populos et ignobiles, et furentes libidine fore procreandos, et ad extremum universam plebem ad deteriora et ignobiliora vergentem, et novissime nec in bello seculari fortem, nec in fide stabilem, et nec honorabilem hominibus, nec Deo amabilem esse venturam, sicut aliis gentibus Hispanie, et Provincie, et Burgundionum populis contigit, que sic a Deo recedentes fornicatae sunt. Donec⁴ talium criminum ultrices penas per ignorantiam legis Dei et per Sarracenos venire et sevir⁵ permisit.

CB Bon. 12c; Ctp 1.58.1] (Dist. 56, c. Si gens Anglorum.)

¹ De gente Anglorum secundam fornicationem exercente *add. as rubr. M*

² Hilti- CPVA; Adel- R; Athel- H; Hyti- B; Hiltri- M

³ [Alias, item idem.] *add. M. A mg. has Hildibaldo only as insc.*

⁴ (iudex, al. vindex omnipotens orig.) *add. Fr*

⁵ sevir CBAM; servire PV; (al. servire) *add. Fr*

225*

¹*Nicolaus omnibus archiepiscopis per Galliam et Germaniam constitutis²*

Iuxta statutum nostrum, cum duos partes in illas destinaremus episcopos, accidit ad nostram pervenire notitiam quod Lotharius, prima et legitima repulsa, secundam sibi adsciverit coniugem, neque sedis nostre petitum aut permissum expectans, neque canonico iudicio uspiam succumbens. Qua ex re quid aliud datur intelligi, nisi quia ubi populorum iudicium prevenit, ibi suo iudicio prevaricatorem se iudicavit.

Ctp 1.62.25]

¹ De Lothario rege qui legitima sua relicta aliam duxerat. *add. as rubr. M*

² [Alias item idem.] *add. M*

226*

¹*Nicolaus episcopis et archiepiscopis per Galliam, Italiam, Germaniam atque per universas provincias constitutis*

Scelus quod Lotharius rex (si tamen rex veraciter dici possit qui nullo salubri regimine corporis appetitus refrenat, sed lubrica enervatione magis illicitis ipsius motibus cedit) in duabus feminis, Theiberga scilicet et Waldrada, commisit, omnibus manifestum est. Sed et dudum episcopos Teugaldum et Guntharium in tali facto eum habuisse tutores atque fautores pene totus nobis orbis, undique ad limina seu sedem confluent apostolicam referebat. Item². Igitur decernente nobiscum sancta synodo in presentia depositi et ab officio sacerdotali excommunicati, atque a regimine episcopatus alienati indubitanter existunt.³ Item⁴. Teugaldum Treverensem, et

¹ De depositione duorum archiepiscoporum Lothario in ipsius errore consentientium (alias item idem *in mg*) *add. as rubr. M*

² Item CPBA; Et paulo post M

³ H ends cap. here

⁴ infra *add. M*; (cap. 2) *add. Fr*

primatem Belgice provincie, et Guntharium Agrippine Colonie archiepiscopos nunc coram nobis et sancta synodo sub gestorum insinuatione, qualiter causam Lotharii regis et duarum mulierum eius Theiberge et Waldrade recognoverunt, et iudicaverunt, scriptum super hoc propriis manibus roboratum afferentes, nihilque se plus vel minus aut aliter egisse, ore proprio multis coram positis affirmantes, et sententiam quam a sede apostolica in Geltruden Bosonis uxorem sanctissimus frater noster Mediolanensis archiepiscopus Thado et ceteri coepiscopi nostri petiverant emittendam, nosque divino succensi zelo sub anathematis obtestatione canonice protuleramus, publice una voce se violasse confitentes, in quibus omnibus invenimus eos apostolicas atque canonicas sanctiones in pluribus excessisse, et equitatis normam nequiter temerasse, omni iudicamus sacerdotii officio penitus alienos, Spiritus sancti iudicio et beati Petri per nos auctoritate episcopatus exutos regimine, subsistere definientes.

(*conc. Rom. III sub Nicol. I, c. 1*) Ctp 1.62.35-7].(2, q. 1, c. Scelus.) (11, q. 3, c. Teugaldum.)

227*

¹Idem² Lothario regi

Ita corporis tui motibus cedere consensisti, et relaxatis habenis voluptatum temetipsum in lacum miserie et in lutum fecis pro libitu deiecisti, ut, qui positus fueras ad gubernationem populorum, effectus sis ruina multorum. Probat hoc Teugaldi et Guntarii episcoporum dudum legitimus casus, qui pro eo quod te minime competenter erudierunt, quinimo quia prevaricationem tuam tegere argumentis suis sub quadam iustitie specie fuscatis, quibusdam et exquisitis adinventionibus equitatem obruere studuerunt, nostra sunt auctoritate depositi, et ab omni episcopatus regimine regulariter sequestrati. Item³. An non districta ultione feriendus es, qui in duabus uxoribus adulterium Lamech, et flagitium imitatus dignosceris esse? Quod Dominus nonnisi post 77 generationes suo salutifero adventu delevit, cum Cain fratricidium 7 generatione aquis abolitum sit cataclismi.

(*in rescrip., tit. VII, c. 5*). Ctp 1.62.40-41] (11, q. 3, c. Ita corporis.) (24, q. 5, c. An non districta.)

¹ De correctione Lotharii. *add. as rubr.* M

² Idem CRBAM; Item PV

³ *infra add. M; (cap. 7) add. Fr*

228*

¹Responsa Nicolai ad consulta Bulgarorum, cap. 96

Quicquid mulier tua contra te cogitaverit, aut fecerit, vel si te accusaverit, non est, excepta causa fornicationis, reiicienda, vel odio prorsus habenda.²

Ctp 3.15.80 (32, q. 5, c. Quidquid mulier.)

¹ Quod sola causa fornicationis uxor dimitti possit *add. as rubr.* M

² que est, Apostolo precipiente, sicut ecclesia a Deo diligenda (Ephes. V.) *add. Fr, om.* CPAM

229*

¹Gangrense concilium, cap. 14

Si qua mulier virum proprium relinquens discedere voluerit, nuptias exsecrata, sit anathema.

¹ Ne mulier a viro discedat *add. as rubr.* M

vers. Dion. (Dist. 30, c. Si qua mulier.)

230*

¹*Concilium Milevitanum, cap. 17*²

Neque dimissus ab uxore, neque dimissa a marito alteri iungatur. Sed ita maneant, aut sibi reconcilientur.
cf Ctp 2.22.7]

¹ Ut dimissus ab uxore et dimissa a viro alii non nubant *add. as rubr.* M

² 17 CPM; 18 A

231*

¹*Agatensi concilio, cap. 23*²

Seculares qui coniugale consortium nulla culpa graviore dimittunt, vel etiam dimiserunt; et nullas causas discidii probabiliter proponentes, propterea sua matrimonia dimittunt, ut illicita aut aliena presumant, si antequam apud episcopos comprovinciales discidii causas dixerint, et prius uxores quam iudicio dampnentur abiecerint, a communione ecclesie et sui³ populi cetu, pro eo quod fidem coniugii maculant, excludantur.

Ctp 2.28.23, cf below 8.328] IP 6.106 (33, q. 2, c. Seculares.)

¹ De his qui consortium coniugale sine gravi culpa dimittunt. *add. as rubr.* M

² Ag. - 23 CPA; Ag. - 24 B; Ex concilio Agathensi, cap. 25 M

³ [sancto, orig.] *add. Fr*

232*

¹*Hexaemeron Ambrosii, in titulo diei quarte*

Sed horrendus² et incultus est vir. Semel placuit. Numquid vir alius eligendus est? Comparem suum et equus diligit, et si mutetur alius, trahere iugum nescit compar alterius, et se non totum putat. Tu iugalem repudias tuum, et sepe putas mutandum, et si uno defecerit die, superducis rivalem, et statim incognita causa quasi cognita, pudoris exsequeris iniuriam.

(lib. V, c. 7, cf 8.328 below] Ctp 3.15.81; IP 6.103 (32, q. 5, c. Horrendus.)

¹ Ne incultus et horridus vir ab uxore dimittatur *add. as rubr.* M

² [horridus] *add. M*

233*

¹*Chrisostomus super Mattheum cap. 109*

Quicumque dimiserit uxorem suam, excepta causa fornicationis, mechatur. Omnis res per quas causas nascitur, per ipsas absolvitur. Matrimonium enim non facit coitus, sed voluntas, et ideo illud non solvit separatio corporis, sed voluntas, ideo qui dimittit uxorem suam, et alteram non accipit, adhuc maritus est. Nam et si corpore iam separatus est, tamen adhuc voluntate coniunctus est. Cum ergo alteram acceperit, tunc plene dimittit. Non ergo qui dimittit mechatur, sed qui alteram ducit. Sicut autem

¹ Quod sicut crudelis et iniquus est, qui castam dimittit, sic fatuus est et iniustus, qui retinet meretricem. *add. as rubr.* M

crudelis est et iniquus qui castam dimittit, sic fatuus est et iniustus qui retinet meretricem. Nam patronus turpitudinis eius est, qui crimen celat uxoris.

(homil. 32 in Matth. in opere imperfecto). IP 7.8 from Sicut autem crudelis; C 27 q 2 c 1, Matrimonium quidem non fecit – alteram ducit only, + C 27 q 2 c 4 from Omnis

234*

¹Augustinus, *De bono coniugali*

Quicquid inter se coniugati immodestum, inverecondum sordidumve gerunt, vitium est hominum non culpa nuptiarum. Iam in ipsa quoque immoderata exactione debiti carnalis, quam eis non secundum imperium precepit, sed secundum veniam concedit apostolus, ut etiam preter causam procreandi sibi misceantur, etsi eos pravi mores ad talem concubitus impellunt, nuptie tamen ab adulterio seu fornicatione defendunt. Neque enim illud propter nuptias admittitur, sed propter nuptias ignoscitur. Debent ergo sibi coniugati non solum ipsius sexus sui commiscendi fidem liberorum procreandorum causa (quia² prima est humani generis in ista mortalitate societas), verum etiam infirmitatis invicem excipiende ad illicitos concubitus evitandos mutuam quodammodo servitutem, ut etsi alteri eorum continentia perpetua placeat, nisi ex alterius consensu non possit.

(cap. 6). Ctp 3.15.82; IP 6.26a from Debent ergo (32, q. 2, c. Quidquid inter.)

¹ Quod quicquid inter se coniugati immodestum vel sordidum gerunt, vitium sit hominum, non culpa nuptiarum; sed propter illas ignosci *add. as rubr.* M

² quia CP; que M

235*

¹Item

Reddere vero debitum coniugale, nullius est criminis, exigere autem ultra generandi necessitatem, culpe venialis; fornicari vero vel mechari puniendi criminis.² Cavere debet caritas coniugalis, ne dum sibi querit unde amplius honoretur, coniugi faciat unde dampnetur. Qui enim dimittit uxorem suam, excepta causa fornicationis, facit eam mechari. Usque adeo fedus illud initum nuptiarum cuiusdam sacramenti res est, ut nec ipsa separatione irritum fiat, quandoquidem, vivente viro, et a quo relicta est, mechatur, si alteri nupserit, et ille huius mali causa est, qui reliquit.

(*ibidem*). IP 6.26b to culpe venialis

¹ Quod licite dimittitur coniux causa fornicationis, manere tamen vinculum prioris *add. as rubr.* M

² (*Ibid.*, c. 7.) *add.* M²

*Item*¹

Interveniente divortio, non aboletur confederatio nuptialis; ita ut sibi coniuges sint etiam separati, cum illis autem adulterium committant quibus fuerint etiam post suum repudium copulati, vel illa viro vel ille mulieri. Item². A viro vivo in alterius transire connubium nec tunc licuit, nec nunc licet, nec unquam licebit. Apostatare quippe ab uno Deo, et ire in alterius adulterinam superstitionem semper est malum. cf 8.9 above] IP 7.6 (32, q. 7, c. *Interveniente*.)

¹ Aug. *De bono coniugali. ibidem, eodem cap.*) *add.* M²

² (*ibid.*, c. 18) *add.* M²

*Augustinus, De adulterinis coniugiis, lib. II*¹

Licite dimittitur coniunx ob causam fornicationis, sed manet vinculum prioris.² Propter quod fit reus adulterii dimissam qui duxerit, etiam ob causam fornicationis. Sicut enim manente in se sacramento regenerationis, excommunicatur quisquis reus criminis, nec illo sacramento caret, etiamsi nunquam reconcilietur Deo; ita manente in se vinculo, non caret coniugii sacramento, etiamsi nunquam reconcilietur³ viro, carebit autem, si mortuus fuerit vir eius. Reus vero excommunicationis⁴ ideo nunquam carebit regenerationis sacramento, etiam non reconciliatus; quia nunquam moritur.
IP 7.5 (32, q. 7, c. Licite.)

¹ (cap. 4) *add.* M²² (Ibidem, c. 5.) *add.* M²³ Deo ita manente in se – reconc. *in mg.* V⁴ -ationis CP; -atus M**236***¹*Item, lib. I*

Non est quisquam ita absurdus, qui mechum neget esse qui duxerit eam, quam maritus propter causam fornicationis abiecit, cum Dominus mechum dicat eum, qui duxerit eam que preter fornicationis causam abiecta est.
(cap. 9).

¹ Ne uxor propter fornicationem dimissa ab alio ducatur *add. as rubr.* M**237***¹*Augustinus de sermone Domini in monte*

Dominus ad illud confirmandum, ut non facile dimittatur uxor, solam fornicationis causam exceptit; ceteras vero universales molestias si que exstiterint, iubet pro fide coniugali, et pro castitate fortiter sustineri, et mechum dicit etiam virum² qui eam duxerit, que soluta est a viro. Item³. Fieri potest ut vir dimittat uxorem causa fornicationis, quam Dominus exceptam esse voluerit⁴. Iam vero, si nec illi nubere conceditur viro vivo a quo recessit, neque huic alteram ducere, viva uxore quam dimisit, multo minus fas est illicita eum cum quibuslibet stupra committere.
(lib. I, c. 20). Ctp 3.15.83-4; IP 7.4 (32, q. 7, c. Dominus ad illud.) (32, q. 5, c. Fieri potest.)

¹ Ut non facile dimittatur uxor *add. as rubr.* M² virum CPBM; *om. Fr*³ (ibidem paulo post) *add.* M²⁴ -uerit CP; -uit M**238****Item, Quod non sit abicienda uxor¹ pro qualibet² carnis infirmitate³*

Si uxorem quisque⁴ habeat sive sterilem sive deformem corpore, sive debilem membris, vel cecam, vel surdam, vel claudam, vel si quid aliud, sive morbis et

¹ ab. (*corr fr.* alienda P) ux. CPR; ux. ab. M² qualibet CPV; aliquilibet R³ Quod - inf. *as rubric CRM; in text PV(struck through); om. BA*

doloribus laboribusque confectam, et quicquid (excepta fornicatione) cogitari potest vehementer horribile, pro societate et fide sustineat.
(*ibid.*, c. 27). *Ctp* 3.15.85; *IP* 6.104 (32 q. 5, c. *Si uxorem.*)

⁴ quisque CPBA; quis M

239*

¹*Hieronimus ad Amandum presbiterum*

Omnes causationes apostolus amputans apertissime definivit, vivente viro, esse adulteram mulierem, si alteri nupserit. Nolo mihi proferas raptoris violentiam, matris prestationem², patris auctoritatem, propinquorum catervam, servorum insidias et parentum³, dampna rei familiaris. Quandiu vivit vir, licet adulter sit, licet sodomita, licet flagitiis omnibus coopertus, et ab uxore propter hec scelera derelictus, maritus est reputatus cui alterum virum accipere non licet.
(*tomo 4, epist. cuius initium, Brevis epistola longas.*) *Ctp* 3.15.86 (32, q. 7, c. *Omnes causationes.*)

¹ Quod vivente viro, dimissa nulla de causa alteri nubere potest *add. as rubr.* M

² [persuasionem] *add.* M², [orig.] *add.* Fr

³ [atque contemptum] *add.* M², [orig.] *add.* Fr

240*

¹*Idem ad Oceanum de morte Fabiole*

Precepit Dominus uxorem non debere dimitti, excepta causa fornicationis²; et si dimissa fuerit, manere innuptam. Quicquid viris precipitur, hoc consequenter redundat ad³ feminas. Neque enim adultera uxor dimittenda est, et vir mechus tenendus est⁴. Item⁵. Apud nos non licet feminis, eque non licet viris, et eadem servitus pari conditione censetur.
(*tomo I in epitaphio Fabiole, cuius initium, Plures anni sunt.*) *Ctp* 3.15.87; *IP* 7.3 (32, q. 5, c. *Precepit.*) (32, q. (?) c. *Apud nos.*)

¹ Quod feminis non licet eque nec maritis licere *add. as rubr.* M

² causa forn. CBM; forn. causa PV

³ ad CPBM; in Fr

⁴ est RVHM, *om.* CP; ? B. H *ends cap. here*

⁵ ibidem, paulo post *add.* M

241*

¹*Capitularium lib. V, cap. 300*

Quicumque propria uxore derelicta, vel sine culpa interfecta aliam duxerit, armis depositis publicam agat penitentiam. Et si contumax fuerit, comprehendatur a comite, et ferro vinciatur, et in custodiam mittatur.
BenL 1.300(E); *cf* 10.166 below] (33, q. 2, c. *Quicumque.*)

¹ De pena eius qui uxore relictam duxerit. *add. as rubr.* M

242*

¹*Augustinus de adulterinis coniugiis, libro secundo*

Quod tibi durum videtur, ut post adulterium reconcilietur coniugi coniunx, si fides adsit non erit durum. Cur enim deputamus adhuc² adulteros quos vel baptismo ablutos, vel penitentia credimus esse sanatos? Hec crimina in veteri Dei lege nullis sacrificiis mundabantur, que Novi Testamenti sanguine sine dubitatione mundantur, et ideo tunc omnimodo prohibitum est ab alio contaminatam viro recipere uxorem, quamvis David Saulis filiam, quam pater eiusdem mulieris ab eo separatam dederat alteri, tanquam Novi Testamenti prefigurator sine contaminatione receperit. Nunc autem postea quam Christus ait adultere, Nec ego te condemnabo, vade, deinceps noli peccare, quis non intelligit debere ignoscere maritum, quod videt ignovisse Dominum amborum, nec iam se debere adulteram dicere, cuius penitentis crimen divina credit miseratione deletum?

(cap. 6) IP 7.35.(32, q. 1. c. *Quod autem tibi durum.*)

¹ Quod non sit durum reconciliari uxori post adulterium. *add. as rubr. M*; CPA mark beginning of text with large initial

² dep. adhuc CPM; adhuc dep. Fr

*Item*¹

Indignantur mariti, si audiant adulteros² viros pendere similes adulteris feminis penas, cum tanto gravius eos puniri oportuerit, quanto magis ad eos pertinet et virtute vincere, et exemplo regere feminas.

Ctp 3.15.88; IP 7.36 (32, q. 6, c. *Indignantur.*)

¹ (ibidem ca. 8.) *add. M*²

² adult- CPM; alt- Fr

*Item*¹

Non erit turpis neque difficilis, etiam post patrata atque purgata adulteria reconciliatio coniugum, ubi per claves regni celorum, non dubitatur fieri remissio peccatorum, non ut post viri divortium adultera revocetur, sed ut post Christi consortium, adultera non vocetur.

Ctp 3.15.89; IP 7. 37 (3, q. 1, c. *Non erit turpis.*)

¹ (ibidem ca. 9) *add. M*²

*Item*¹

Puto Christianum neminem reluctari adulterum esse qui vel diu languente, vel diu absente, vel continenter vivere cupiente uxore sua, alteri commixtus est femine.

Ctp 3.15.90 (32, q. 5, c. *Puto Christianum.*)

¹ (ibidem ca.13) *add. M*²

*Item*¹

Si (quod verius esse dicitur) non licet homini Christiano adulteram coniugem occidere, sed tantum dimittere, quis est tam demens, qui ei dicat, Fac quod non licet, ut liceat tibi quod non licet? Cum enim utrumque secundum legem Christi illicitum sit, sive adulteram occidere, sive illa vivente alteram ducere, ab utroque est abstinendum, non illicitum pro illicito faciendum. Si enim facturus est quod non licet,

¹ (ibidem ca. 15) *add. M*²

iam faciat adulterium, et non faciat homicidium, ut vivente uxore sua alteram ducat, et non humanum sanguinem fundat.

Ctp 3.15.91; IP 7.17 (33, q. 2, c. Si quod verius.)

243*

¹*Hermes in libro Pastoris, mandato 4*

Ego dixi pastori, Domine, si quis habuerit uxorem fidelem in Domino, et hanc invenerit in adulterio, numquid peccat vir, si convivit cum illa? Et dixit mihi, Quandiu nescit peccatum eius, sine crimine est vivens cum illa; si autem scierit vir uxorem suam deliquisse, et non egerit penitentiam² mulier, et permanet in fornicatione sua, et convivit cum illa vir, reus erit peccati eius, et particeps mechationis eius. Et dixi illi, Quid ergo, si permanet in vitio suo mulier? Et dixit, Dimittat illam vir, et vir per se maneat. Quod si mulier dimissa penitentiam egerit, et voluerit ad virum suum reverti, non recipietur a viro suo? Dixit, Immo si non receperit eam vir suus, peccat, et magnum peccatum sibi³ admittit. Sed debet recipere peccatricem que penitentiam agit, sed non sepe. Servis enim Dei penitentia una est. Propter penitentiam ergo non debet dimissa uxore sua aliam ducere. Hic actus similis est in muliere et viro. Non solum mechatio est illi, qui carnem suam coinquinat, sed etiam qui simulacrum facit, mechatur. Quod si in his factis perseverat, et penitentiam non agit, recede ab illa, et noli convivere cum illa. Sin autem, et tu particeps eris peccati eius⁴. Propter hoc preceptum est vobis per⁵ vos manere, sive viro sive mulieri, potest enim in eiusmodi penitentia esse.

IP 7.38 to mulier et viro, 7.34 from Non solum mechatio (34, q. 2, c. Ego dixi.)

¹ De eodem. *add. as rubr.* M

² -iam RPVBM; -ia C

³ *ss* C

⁴ eius CPB; illius M

⁵ *ss* P

244*

¹*Leo Nicete Aquileiensi episcopo, cap. 1*

Cum per bellicam cladem, et per gravissimos hostilitatis incursus, ita quedam dicatis esse diversa² coniugia, ut abductis in captivitatem viris femine eorum remanserint destitute, que viros proprios interemptos putarent, aut nunquam dominatione crederent liberandos, et in aliorum coniugio³ sollicitudine cogente transierint, cumque statu rerum, auxiliante Domino, in meliora converso, nonnulli eorum qui putabantur perisse, remearint, merito caritas tua videtur ambigere, quid de mulieribus que aliis sunt iuncte viris, a nobis debeat ordinari. Sed ⁴quia novimus scriptum quod a Domino iungitur viro mulier; et iterum preceptum agnovimus ut que Dominus iunxit homo non separet, necesse est, ut legitimarum federa nuptiarum redintegranda credamus, et remotis his que hostilitas intulit, unicuique id quod

¹ Ut femine que captivatis viris suis et diu detentis, aliis nupserint, prioribus reddantur si redierint *add. as rubr.* M

² diversa CPB; divisa M

³ -gio CPVB; -gium C²RM

⁴ H *begins cap. here*

legitime intulit⁵, reformetur, omnique studio procurandum est, ut recipiat unusquisque quod proprium est.⁶ Nec tamen culpabiles iudicentur, si⁷ in ius alienum transire potuerunt, et tamen plenum iustitiae est, ut eisdem reversis propria reformentur. Quod si in mancipiis vel in agris aut etiam in domibus ac possessionibus recte⁸ servatur, quanto magis in coniugatorum redintegratione faciendum est ut quod clade bellica turbatum est, pacis remedio reformetur?⁹ Et ideo, si viri post longam captivitatem reversi, ita in dilectione suarum coniugum perseverant, ut eas cupiant in suum redire consortium, omittendum est, et inculpabile iudicandum quod necessitas intulit, et restituendum quod fides poscit.¹⁰ Si autem aliquae mulieres ita posteriorum virorum amore sunt capte, ut malint his coherere, quam ad legitimum redire consortium, merito notande sunt, ita ut ecclesie communione priventur.¹¹

(*epist. 79*). Ctp 1.43.28-31a] IP 6.87-8a (34, q. 2, c. Cum per bellicam.)

⁵ intulit CPB; habuit M

⁶ (Cap. 2.) add. M²

⁷ si] et tanquam alieni iuris pervasor habeatur qui personam eius mariti qui iam non esse putabatur assumpsit. Sic enim multi que ad eos qui in captivitatem ducti sunt pertinebant H

⁸ [rite, orig.] add. Fr

⁹ (Cap. 3.) add. M²

¹⁰ (Cap. 4.) add. M²

¹¹ qua de re excusabili contaminatione criminis elegerunt, ostendentes sibimet ex sua incontinentia placuisse quod iusta remissio poterat expiare add. H

245*

¹Innocentius Probo

Cum in captivitate Ursa mulier teneretur, aliud coniugium cum Restituta Fontanum inisse cognoscimus. Sed favore Domini reversa Ursa², nos adiit et, nullo diffiniente³, uxorem se memorati esse perdocuit. Qua de re, domine fili merito illustris, statuimus, fide catholica suffragante, illud esse coniugium, quod erat primitus gratia divina fundatum, conventumque secunde mulieris priore superstite, nec divortio eiecta, nullo pacto esse posse legitimum.

(*Innocent. I, epist. 9*). IP 6.89 (34, q. 2, c. Cum in captivitate.)

¹ Ut vir si uxore sua captivata aliam duxerit, priori reddatur add. as rubr. M

² in mg. C

³ -iniente CPB; -tente M

246*

¹Pandectarum lib. XXIV, tit. II

Generaliter definiendum est, donec certum est maritum vivere in captivitate constitutum, nullam habere licentiam uxores eorum migrare ad aliud matrimonium. Dig. 24.2.6; CB Var 1A 24a] IP 6.90

¹ Unde donec certum est virum in captivitate vivere, nunquam uxor alium ducat add. as rubr. M

247*

¹ *Augustinus de adulterinis coniugiis², lib. I*

Si propter fornicationem carnis permittitur homo a coniuge separari, quanto magis in coniuge mentis fornicatio detestanda est, id est infidelitas.³ Item⁴. Infidelis hominis fornicatio est maior in corde; nec vera eius pudicitia dici potest cum coniuge, quia omne quod non est ex fide, peccatum est.

(cap. 17) IP 7.28

¹ Quod infidelitas fornicatio sit. *add. as rubr. M*

² Aug. de ad. con. CRM; De ad. con. Aug. PVBA

³ H ends cap. here

⁴ Item CBM; om. PV. (ibid., ca. 18) *add. M²*

248*

¹ *Augustinus de sermone Domini in monte, lib. I*

Idolatria, quam sequuntur infideles et quilibet noxia superstitio, fornicatio est. Dominus autem permisit causa fornicationis uxorem dimitti. Sed quia permisit non iussit, dedit locum apostolo monendi ut, qui voluerit non dimittat uxorem infidelem, quo sic fortasse possit² fidelis fieri. **249***. Item.³ Si infidelitas fornicatio est, et idololatria infidelitas, et avaritia idololatria, non est dubitandum et avaritiam fornicationem⁴ esse. Quis ergo iam quamlibet illicitam concupiscentiam potest recte a fornicationis genere separare, si avaritia fornicatio est? **250***⁵. Ex quo intelligitur quod propter illicitas concupiscentias, non tantum que in stupris cum alienis viris aut feminis committuntur, sed omnino quaslibet que animam corpore utentem male⁶ a lege Dei aberrare faciunt, et perniciose turpiterque corrumpi, possit sine crimine et vir uxorem dimittere et uxor virum; quia exceptam facit Dominus causam fornicationis, quam fornicationem, sicut supra consideratum est, generalem et universalem intelligere cogimur.⁷ Cum autem ait, excepta fornicationis causa, non dixit cuius uxorum⁸, viri ac⁹ femine. Non enim tantum fornicantem uxorem dimittere conceditur, sed quisquis eam quoque uxorem dimittit, a qua ipse cogitur fornicari, causa fornicationis utique dimittit. Velut si aliquem cogat uxor sacrificare idolis, qui talem dimittit, causa fornicationis dimittit, non tantum illius, sed¹⁰ et sue; illius quia fornicatur, sue ne fornicetur. Nihil enim¹¹ iniquius quam fornicationis causa dimittere uxorem, si et ipse convincitur fornicari. Occurrit enim illud, In quo enim alterum iudicas teipsum condemnas, eadem¹² agis que iudicas. Quapropter quisquis

¹ Quod dimittenda sit uxor si cogit tirum a Deo fornicari. *add. as rubr. M*

² -it CPBM; et Fr

³ de eadem re *add. M*; no break CPBA. H begins cap. here

⁴ *erasure follows C*

⁵ Ut uxor dimittatur, ubi aut Christus aut uxor est dimittenda. Item *add. as rubr. M*, no break CPBA. Retractationum liber aliter habet *add. in mg P (om. V)*

⁶ ut. male CPB; male ut. M

⁷ (I Retract., cap. 19.) *add. M²*

⁸ uxorum CRPV; utrum R²; vel ipsorum P²; uxor B; ipsorum M

⁹ ac CPVB; aut P², an M

¹⁰ *erasure follows C*

¹¹ enim CPBM; autem Fr

¹² enim *add. M, om. CPB*

fornicationis causa vult abiicere uxorem, prior debet esse a fornicatione purgatus. Quod similiter etiam de femina dixerim.

(*ibid.*, capp.27, 28)] IP 7.29,30,31(28, q. 1, c. Idololatria.)

251*

¹*Augustinus de fide et operibus*

Uxor legitima societate coniuncta sine ulla culpa relinquitur, si cum viro Christiano permanere noluerit. Non attenditur eo modo eam rectissime dimitti, si viro suo dicat, Non ero uxor tua nisi mihi vel² de latrocinio divitias congeras, aut nisi solita lenocinia quibus nostram domum transigebas, etiam Christianus exerceas, aut si quid aliud vel facinorosum, vel flagitiosum in viro noverat, quo delectata vel libidinem explebat, vel facilem victum habebat, vel etiam incedebat³ ornatio, tunc enim ille cui hoc uxor⁴ dicit, si veraciter egit penitentiam ab operibus mortuis quando accessit ad baptismum, habetque in fundamento fidem que per⁵ dilectionem operatur, procul dubio plus tenebitur amore divine gratie, quam carnis luxurie, et membrum quod eum scandalizat fortiter amputabit.

(*cap. 16*). Ctp 3.15.92; IP 7.32 (28, q. 1, c. Uxor legitima.)

¹ De eadem re. *add. as rubr.* M

² vel CPB; *om.* M

³ -ebat RPVBM; -at C

⁴ ux. hoc *before corr.* C

⁵ ss P

252*

¹*Rabanus super Matheum lib. II*

Exoritur questio, cum Dominus causa fornicationis permittat dimitti uxorem, quatenus hoc loco intelligenda sit fornicatio, utrum quousque intelligunt homines, id est, ut eam credamus fornicationem dictam que in stupris committitur, an quemadmodum Scripture solent fornicationem vocare, sicut supradictum est, omnem illicitam corruptionem, sicut idololatria vel avaritia, et ex eo iam omnis transgressio legis propter illicitam concupiscentiam. Quis ergo iam quamlibet illicitam concupiscentiam² potest recte a fornicationis genere separare, si avaritia fornicatio est?

(*August., lib. I De serm. Domini in monte, cap. 26*)

¹ Item de eadem re *add. as rubr.* M

² Quis ergo iam – conc. *in mg.* V

253*

¹*Ambrosius*² *ad Hilarium*

Si infidelis, dicit apostolus, discedit, discedat, non est servituti subiectus frater aut soror in huiusmodi; id est, si infidelis noluerit esse cum coniuge fidei, hic agnoscat fidelis suam libertatem, ne ita se subiectum deputet servituti, ut ipsam dimittat fidem, ne coniugem amittat infidelem. Hoc et de fidelibus³ atque parentibus,

¹ Item de eadem re. *add. as rubr.* M

² [Augustinus] *add. Fr*

³ fidelibus CPBM; filiis *Fr*

hoc et de fratribus ac⁴ sororibus intelligitur, propter Christum esse omnes dimittendos, cum ponitur ista conditio ut Christum dimittat, si eum⁵ secum habere desiderat. Hoc ergo et de domo et de agris, hoc est⁶ de his rebus que iure pecuniario possidentur. (*epist. 89) CB Varia 1B 28b] Ctp 3.15.93; IP 7.33 (28, q. 1, c. Si infidelis.)*)

⁴ atque parentibus – ac ss V

⁵ [illos, orig.] *add. Fr*

⁶ [et, orig.] *add. Fr*

254*

¹*Augustinus de bono coniugali*²

Tantum valet sociale vinculum, ut cum causa procreandi colligetur, nec ipsa causa procreandi solvatur. Possit³ enim homo dimittere sterilem uxorem, et ducere de qua filios habeat, et tamen non licet. Item⁴. Manet vinculum nuptiarum, etiamsi proles cuius causa initum est, manifesta sterilitate non subsequatur, ita ut iam⁵ scientibus coniugibus non se filios habituros, separare se tamen vel ipsa causa filiorum atque aliis copulare non liceat. Quod si fecerint, cum iis quibus se copulaverint adulterium committunt; ipsi autem coniugi manente plane⁶ uxoris voluntate adhibere aliam, unde communes filii nascantur, unius commixtione ac semine, alterius autem iure ac potestate, apud antiquos patres fas erat, utrum et nunc fas sit temere⁷ non dixerim. (*cap. 7] Ctp 3.15.94-5; IP 6.28 to procreandi solvatur, 6.105 as here (32, q. 7, c. Tantum valet.)*)

¹ Quod uxor propter sterilitatem non est dimittenda, et alia fecunda ducenda. *add. as rubr. M; PA both begin here with large initial.*

² cap. 7 *add. M, om. CPB*

³ -sit CPBM; -set *Fr*

⁴ (ibid., cap. 15) *add. M*²

⁵ iam CPB; *om. M*

⁶ (Ipso autem coniugio manente plane, etc.) *add. M; (originale sic habet, ipsi autem coniuges manent plane, etc.) add. Fr*

⁷ *corr. fr. tenere C*

255*

¹*Lib. I August. de adulterinis coniugiis*

Quemadmodum recte dici non potest, si nescit homo, non peccat, sunt enim etiam peccata ignorantium, quamvis minora quam scientium, ita non recte dici potest, si causa fornicationis dimiserit vir uxorem et aliam duxerit, non mechatur. Est enim mechatio etiam eorum qui alias ducunt, relictis propter fornicationem prioribus; sed utique minor, quam eorum qui² non propter fornicationem dimittunt³. (*cap. 9] Ctp 3.15.96 (32, q. 7, c. Quemadmodum.)*)

¹ Adulter est etiam is qui uxore ob fornicationem dimissa ea superstite alteri sese copulaverit *add. as rubr. M*

² minor quam – qui CPM; minor (vel eorum ss) quam (vel qui ss) V

³ et alteras ducunt *add. Fr, om. CPBAM*

256*¹*Capitularium lib. V, cap. 21*

Si quis homo habens mulierem legitimam, si frater eius adulteraverit cum ea, ille frater vel illa femina qui adulterium perpetraverunt, interim quod vivunt nunquam habeant coniugium.²

BenL 1.21(E)]

¹ De eo qui adulteravit uxorem fratris sui *add. as rubr. M*

² Ille vero cuius uxor fuit si vult potestatem habet accipere aliam *add. A, om. CPBHM*

257*¹*Ambrosius in prima epistola ad Corinthios*

Hos alloquitur, qui matrimonio iuncti sunt, ore Dominico, Uxorem a viro non discedere, quod si discesserit, manere innuptam. Hoc apostoli consilium est ut si discesserit propter malam conversationem viri, iam innupta maneat. Aut viro suo reconciliari. Quod si se continere, inquit, non potest, quia pugnare non vult contra carnem, viro reconcilietur. Non enim permittitur mulieri ut nubat, si virum suum causa fornicationis dimiserit aut apostataverit, aut si² impellente lascivia usum querat uxoris invertere; quia inferior non omnino hac lege utitur qua potior. Si tamen apostataverit, aut usum uxoris querat invertere; nec alii potest nubere mulier, nec reverti ad illum. Et virum uxorem non dimittere. Subauditur autem excepta fornicationis causa.³

(in cap. 7 ante med.).

¹ Ut mulier a viro propter fornicationem discedens, innupta permaneat, vel eidem reconcilietur *add. as rubr. M*

² [apostasie, orig.] *add. Fr*

³ et ideo non subiecit sicut de muliere, dicens, Quod si discesserit manere sic quia viro licet ducere uxorem si dimiserit uxorem peccantem, quia non ita lege constringitur vir sicut mulier *add. A.*

258*¹*Arelatense concil. I, cap. 10*

De his qui coniuges suas in adulterioprehendunt, et iidem sunt adolescentes fideles, et prohibentur nubere, placuit ut quantum potest, consilium eis detur, ne viventibus suis uxoribus licet adulteris, alias accipiant.

Cleop C viii fo.81]

¹ Ut quantumvis adolescentes, viventibus uxoribus suis, alias non ducant *add. as rubr. M*

259*¹*Augustinus de adulterinis coniugiis, lib. II*

Non dubitas esse adulterium, si quisquam ducat viventis uxorem, a viro suo per libellum repudii sine ulla mulieris fornicatione dimissam. Quid ergo, cum viderit se nec ad baptismum admitti, si catechumenus est, nec utiliter agere penitentiam, si baptizatus hoc fecerit, non corrigendo, et linquendo quod fecit; si eum voluerit et potuerit occidere, cuius duxit uxorem, ut hoc scelus vel baptismate diluatur, vel

¹ Quod lex Dei non compellat hominem malum facere, quamvis per eam aliquando malum fiat *add. as rubr. M*

penitendo solvatur, atque ita etiam illud adulterium non permaneat, evacuata muliere a lege viri post mortem viri, sed de transacto quod actum est penitentiam satisfiat, vel regeneratione deleatur? Numquid propterea est accusanda lex Christi, tanquam compulerit fieri homicidium, cum sine crimine fornicationis repudiatam ducere, dicit esse adulterium?

(*cap. 16*).

260*

Hicmarus¹ Remensis archiepiscopus de causa Lotharii regis et uxoris sue², cap. 13

Si forte, ut fertur, rex de quo agitur, post legaliter initum coniugium cum alia aliqua carnis commixtione negotium concumbendi exercuit, negari non potest adulterium perpetrasset, etiamsi femina quam duxit uxorem, de his de quibus accusatur, rea fuerit fortassis inventa, quoniam post legaliter initum coniugium, ante legalem definitionem presumpsit illicita.

(*lib. De divortio Lotharii et Thetb., interrog. 13*).

¹ Hicm- CPBA; Hincm- M

² de causa - sue *before* Hincm. M

261*

¹*Cap. 21²*

Scripturarum testimoniis atque sanctorum dictis manifestatur, quod concubinam cum qua adulterasse dicitur rex, si voluerit, in coniugium sibi sociare prevaleat³, videlicet si aut uxor legaliter accepta, et innoxia erga illum inventa, mortua fuerit corpore, vel si inventa fuerit anima adeo mortua, ut ipsius cum ea copula incestus, et nullo coniugii nomine deputandus legaliter comprobetur. Item. Est aliud observandum, ne ante legitimam penitentiam secundum leges ecclesie susceptam atque peractam, et reconciliationem adeptam⁴, multo minus eidem, de qua agitur, concubine se copulet. Quoniam nec David sine penitentia Bethsabée cum qua adulteraverat, coniugem habuit.

(*interr. 21, circa med.*).

¹ Ut nullus eam cum qua adulteravit, nisi peracta penitentia ducat uxorem *add. as rubr.* M

² 21 CPBA; 20 M

³ (locus obscurus) *add.* M²

⁴ [coniugio, orig.] *add. Fr*

262*

¹*De adulterinis coniugiis. Aug. lib. II*

Illi quibus displicet, ut inter virum et uxorem par pudicitie forma servetur, et potius eligunt maximeque in hac causa, mundi legibus subditi esse, quam Christi; quoniam iura forensia non iisdem, quibus feminas pudicitie nexibus, viros videtur astringere²; legant quid imperator Antoninus, non utique Christianus, de hac re constituerit, Ubi maritus uxorem de adulterii crimine accusare non sinitur, cui moribus suis non prebuit castitatis exemplum, ita ut ambo dampnentur, si ambos pariter

¹ Ut par pudicitie forma sit inter virum et uxorem *add. as rubr.* M

² [obstr., orig.] *add. Fr*

impudicos conflictus ipse convicerit. Nam supradicti imperatoris hec verba sunt, que apud Gregorianum leguntur, Sane, inquit, littere mee nulla parte cause preiudicabunt. Neque enim si penes te culpa fuit, ut matrimonium solveretur, et secundum legem Iuliam Eupasia uxor tua nuberet, propter rescriptum meum adulterii dampnata erit, nisi constet esse commissum. Habebunt autem ante oculos inquirere, an cum tu pudice viveres, illi quoque bonos mores colendi auctor fuisti. Periniquum enim videtur mihi esse ut pudicitiam vir ab uxore exigat, quam ipse non exhibet.
(cap. 8).

263*

¹Augustinus² *de decem cordis*

Non mechaberis, id est, non ibis ad aliam aliquam preter uxorem tuam. Tu autem exigis hoc ab uxore, et non vis reddere hoc uxori? Et cum debeas in virtute precedere uxorem (quoniam castitas virtus est) tu sub uno impetu libidinis cadis, et vis uxorem tuam victricem esse, et tu victus iaces? Et cum tu caput sis uxoris, precedit te ad Deum, cuius caput es. Vis tuam domum capite deorsum pendere? Caput est enim mulieris vir. Ubi autem melius vivit mulier quam vir, capite deorsum domus pendet. Si caput est vir, melius debet vivere vir et precedere in omnibus bonis factis uxorem suam.

(cap. 3). Ctp 3.15.97 (32, q. 6, c. Non mechaberis.)

¹ Quod vir exemplum castitatis debeat esse uxori *add. as rubr.* M

² lib. *add.* M

264*

¹*Concilium Eliberitanum, cap. 70*

Si, conscio marito, uxor fuerit mechata, placuit nec in fine dandam ei communionem. Si vero eam reliquerit, post annos 10 accipiat communionem, si eam, cum scierit adulteram, aliquo tempore in domo sua retinuerit.

cf 8.206 above]

¹ De penitentia viri, cuius conscientia uxor mechatur *add. as rubr.* M

265*

¹Augustinus *contra Iulianum ad Claudium, lib. V²*

Sicut fecisse Cato perhibetur, ab eo viro qui plures non vult suscipere filios, alteri fetanda³ uxor non tradatur.

(idem refert lib. *De bono coniug.*, c. 18; *rursum De fide et oper.*, c. 7).

¹ Ne propter filiorum desiderium alteri fecunda uxor tradatur *add. as rubr.* M

² cap. 9 *add.* M, *om.* CPB

³ fetanda CPB; fecunda [fetanda] M

266*¹*Codicum lib. IX, cap. 9, tit. II*

Crimen lenocinii contrahunt, qui deprehensam in adulterio uxorem ad matrimonium detinuerint, non qui suspectam adulteram habuerint.

(*tit IX, ad legem Iuliam De adult. et stupr. lib. II*).

¹ De abiicienda adultera *add. as rubr.* M

267*¹*Haimo super Genesim*

Excusari potest Sara in hoc quod in domum Pharaonis translata est invita vel coacta, non solum in hoc quia non coinquinatur corpus, nisi ex consensu mentis, sed etiam in hoc quod, conveniente et permittente viro, factum est hoc.

(*32, q. 1, c. Apud misericordem.*)

¹ De excusatione Sare *add. as rubr.* M

268*¹*Augustinus de bono viduitatis*

De tertiis et de quartis, et de ultra pluribus nuptiis, solent homines movere questionem. Unde ut breviter respondeam, nec ullas nuptias audeo dampnare, nec eis verecundiam numerositatis auferre. Item². Nec contra humane verecundie sensum audeo dicere ut, quoties voluerit, viris mortuis, nubat femina; nec ex meo corde preter Scripture sancte auctoritatem, quotaslibet³ nuptias audeo condemnare.

(*cap. 12*). *IP 6.59 (31, q. 1, c. Quod si dormierit.)*

¹ Nec plures nuptias laudari, nec quantaslibet damnari. *add. as rubr.* M

² *H begins cap. here; (ibidem sub finem cap.) add. M²*

³ [quantaslibet] *add. M²; [orig.] add. Fr*

269*¹*Augustinus contra adversarium legis et prophetarum, lib. II*

Iste Abrahe etiam usque ad decrepitam senectutem fornicationis obiicit crimen, profecto quia et post mortem Sare alteram duxit. Ubi etsi nullum intelligeretur rei abdite sacramentum, propter hoc solum id facere debuit Abraham, ne putarent heretici adversus apostolum (quibus etiam Tertullianus² astipulator assistit) post uxoris mortem, crimen esse ducere uxorem. Item³. Deus qui masculum et feminam propagandi generis causa nuptiali castitate coniunxit, et secundas nuptias que in unoquoque⁴ testamento permittuntur, licitas esse monstravit.

(*cap. 9*) *Ctp 3.15.98-9; IP 6.60-1, 6.22 from Deus qui (32, q. 4, c. Iste Abrahe.)*

¹ Quod secunde nuptie licite sint *add. as rubr.* M

² (lib. De monogamia) *add. M²*

³ (ibidem. ca. 11) *add. M²*

⁴ unoquoque CPB; Novo quoque M, [unoquoque] *add. M²*

270*¹*Hieronimus ad Pammachium*

Aperiant, queso, aures obtrectantes² mei, et videant me secundas et tertias nuptias in Domino consensisse. Qui secundas et tertias non dampnavi, primum potui dampnare matrimonium? Item³. Non dampno⁴ digamos, immo nec trigamos, et si dici potest octogamos. Item⁵. Ego nunc libera voce proclamo non dampnari in ecclesia digamiam, immo nec trigamiam⁶, et ita licere quinto, et sexto, et ultra, quomodo et secundo marito nubere.

(*tomo III epist. cuius initium, Quod ad te*). Ctp 3.15.100-2; IP 6.62 (21, q. 1, c. Aperiant.)

¹ Quod sicut nec secunde, ita nec plures damnentur nuptie *add. as rubr.* M

² obtrectantes CPB; obtrectatores M

³ (ibidem, aliquando post) *add.* M²

⁴ dampno CPA; dampnavi M

⁵ Non dampno digamos – Item *om.* H; (non ita procul a fine) *add.* M²

⁶ trig- CRVBM; dig- P

271*¹*Libro V, cap. 33*

Matres² que amissis viris tutelam administrandorum negotiorum in liberos postulant, priusquam confirmatio officii talis in eos iure eveniat, fateantur actis sacramento prestito ad alias se nuptias non venire. Sane in optione huiusmodi nulla cogatur sed libera in conditiones quas prestitimus, voluntate descendat. Nam, si malunt alia optare matrimonia, tutelas filiorum administrare non debent.

Cod. 5.35.2] Ctp 3.15.103; IP 6.69

¹ Ut matres que tutelam filiorum suscipere volunt, ad alias nuptias non transeant *add. as rubr.* M

² Patres H

272*¹*Novellarum constitutio*² *trigesima septima, cap. 11*

³Si mulier post mortem mariti, nondum annali spatio completo, ad secundas properaverit nuptias, omni quidem modo inter infames⁴ erit; sed si quidem liberos non habeat ex priori⁵ matrimonio, infamiam quidem solvere poterit, si preces imperatori porrexerit⁶, et divino principis nutu priori opinione restituta fuerit. Res autem a priore marito sibi relictas nullo modo lucrabitur.

Jul. epit. 36.11; cf below, 16.125] Ctp 3.15.104; IP 6.70

¹ De pena nubentis vidue intra annum luctus *add. as rubr.* M

² constitutio CRVB; constit' P; constitutionum M

³ Similiter *add.* M, *om.* CPA

⁴ in- ss C

⁵ priori CPB; priore M

⁶ *corr. fr.* perr- P

273*¹*Cap. 23*

Mulier que ad secundas migravit nuptias, privilegiis vel dignitatibus prioris mariti non utitur.² Si autem hac observatione contenta³ secundas contraxerit nuptias, non solum res ipsius, id est matris, liberis eius hypothece titulo supponatur, sed etiam res vitrici, ex presentis constitutionis auctoritate.

Jul. epit. 36.24, 27; cf 16.127 below] Ctp 3.15.105 and IP 6.71 to non utitur only

¹ Novellarum const. *add. H*; Ut mulier si ad secundas nuptias migraverit, prioris mariti privilegio non utatur *add. as rubr. M*

² *A adds*, cap. xxvii. Si mulier liberorum suorum tutelam amministraverit et post incoatam administrationem ad secundas migrare voluerit nuptias prius filiis suis inpueribus tutorem petere debet eique ministrationem administrationis sue reddere et post reddita ratione si debitorix apareat debitum suum persolvere debet, deinde si velit ad matrimonium secundum perveniat. (*cf 16.129 below*), *om CPBHM*

³ contenta CPBM; contempta A

274*¹*Constitutio octogesima quarta, cap. 1*

Si mater marito defuncto filiorum suorum tutelam gubernare maluerit, renuntiet secundis nuptiis, in iudicio, sive² iusiurando, res autem suas filio suo impuberi obliget, atque ita ei tutela committatur.

Jul. epit. 87.1; cf 16.157 below] IP 6.73

¹ De eodem *add. as rubr. M*

² in *add. M, om. CPB*

275*¹*Augustinus super Epistolam ad Galatas*

Fornicatio est amor a² legitimo connubio solutus et vagus, explende libidinis consecretando licentiam.

(*in c. V, ad illum locum, Manifesta sunt autem opera carnis ante fin.*).

¹ Quid sit fornicatio *add. as rubr. M*

² a PVBA; *om. CRM*

276*¹*Augustinus ad Aurelium episcopum*

Ait Vas electionis, Non in comessationibus et ebrietatibus, non in cubilibus et impudiciis, non in contentione et dolo; horum trium cubilia et impudicie ita malum crimen putantur, ut nemo dignus non modo ecclesiastico ministerio, sed ipsa etiam sacramentorum communione videatur, qui se isto peccato maculaverit; et recte omnino.

(*epist. 64*).

¹ Quantum peccatum sint cubilia et impudicie *add. as rubr. M*

277*

¹*Hieronimus, libro III super epistolam ad Ephesios*²

Sicut non omnis congregatio hereticorum Christi ecclesia dici potest, nec caput eorum Christus est; sic non omne matrimonium quo non uxor viro secundum Christi precepta coniungitur, rite coniugium appellari potest, sed magis adulterium.

(in c. V, circa med.). C 32 q 2 c 2

¹ Quod non omne matrimonium sit coniugium. *add. as rubr.* M; A *precedes this canon with, Augustinus contra mendacium*, Gravius avaricia quam mi'a furtum facere, itemque gravius est luxuria quam mi'a perpetrare et tamen gravius est adulterare mi'a quam furari avaricia. *Ier' super epistolam ad Ephesios l' i*, Carnis peccatum est in pudicia atque luxuria et ea que per ministerium eius in libidinibus explentur.

² Hier. - Ephes. CPM; Hier. super - Eph. lib. iii B; l' iii A (*see previous note*)

278*

¹*Isidorus, Sententiarum lib. II, cap. 39*

Omnis immunda pollutio fornicatio dicitur, quamvis quisque diversa turpitudinis voluptate prostituatur. Ex delectatione enim fornicandi varia gignuntur flagitia, quibus Dei regnum clauditur, et homo ab eo² separatur.

¹ Quod omnis immunda pollutio fornicatio dicitur *add. as rubr.* M

² [a Deo, orig.] *add. Fr*

279*

¹*Augustinus, questionum in Exodum, cap. 38*³

Omnis mechia etiam fornicatio in Scriptura dicitur, sed utrum etiam omnis fornicatio mechia dici possit, in eisdem Scripturis non mihi interim occurrit locutionis exemplum. Sed si omnis fornicatio etiam mechia dici non potest, ubi sit in Decalogo prohibita illa fornicatio quam faciunt viri qui uxores non habent cum feminis que viros⁴ non habent, utrum inveniri possit, ignoro. Sed si furti nomine bene intelligitur omnis illicita usurpatio rei aliene (non enim rapinam permisit, qui furtum prohibuit, sed utique a parte totum intelligi voluit, quicquid illicite rerum proximi aufertur), profecto nomine mechie omnis illicitus concubitus, atque illorum membrorum non legitimus usus prohibitus debet intelligi.

(in libro questionum septem., cap. XX Exod., quest. 71). Ctp 3.15.106

¹ Quod nomine mechie omnis illicitus concubitus in lege intelligatur *add. as rubr.* M

² lib. *add.* M

³ cap. 38 CPBA; *om.* M

⁴ [maritos, orig.] *add. Fr*

280*

¹*Concilium Arelatense* ²*II, cap. 20*³

Penitentiam coniugatis non nisi ex consensu dandam.

Ctp 2.24.22]

¹ Penitentiam coniugatis non nisi ex consensu dandam. *add. as rubr.* M

² lib. *add.* CRH, *om.* PVBM

³ 20 CPB; 22 M

281*¹*Eliberitanum concilium, cap. 69*

Si quis habens uxorem semel fuerit lapsus, placuit eum quinquennio agere debere penitentiam. Item². Hoc et circa feminas observandum est.
(33, q. 4, c. Penitentiam.)

¹ De poenitentia uxorum si semel lapsi fuerint *add. as rubr.* M² (ibidem) *add.* M²**282***¹*Cap. 78*

Si quis fidelis habens uxorem cum Iudea vel gentili fuerit mechatus, a communione arceatur. Quod si alius eum detexerit, post quinquennium acta penitentia legitima poterit Dominice communioni sociari.

¹ De poenitentia eius qui habens uxorem, cum Iudea vel gentili lapsus fuerit *add. as rubr.* M**283***¹*Tol. concil. I, cap. 8²*

Placuit ut si quecumque clericorum uxores peccaverint (ne forte licentiam peccandi plus habeant), accipiant mariti earum hanc potestatem, preter necem, custodiendi ac ligandi in domo sua, ad ieiunia salutifera, non mortifera eas cogentes, ita ut invicem sibi clerici pauperes auxilium ferant, si servitia non habeant. Cum uxoribus autem ipsis qui peccaverint, nec cibos sumant, nisi forte ad timorem Dei, acta penitentia, revertantur.

*Ctp 2.35.3] (33, q. 2, c. placuit ut si quor.)*¹ Quid agendum sit de uxoribus clericorum, si peccaverint. Ex *add.* M² 8 CPB; 7 M**284a***¹*Canones Martini ad laicos, cap. 8*

Si cuius uxor adulterium fecerit, aut vir in alienam uxorem² irruerit, septem annos penitentiam agat.

*(ex sinod. Gregorum Martini Bracarens. cap. in universum 77 inter laicorum 8) Ctp 2.47.76*¹ De penitentia laicorum, si adulterium fecerint *add. as rubr.* M. For rest of canon in M see after 8.285² uxorem CPHM; mulierem B**285***¹*Sinodus Aurelianensis², tempore Childeberti regis, cap. 7*

Si quis clericus adulterasse aut confessus aut convictus fuerit, depositus ab officio suo communione concessa, in monasterio toto vite sue tradatur tempore³.

¹ De poenitentia clericorum si adulterio sese commacularunt. *add. as rubr.* M² III *add.* M³ trad. temp. CPB; temp. trad. M

IP 3.143 (*Dist. 81, c. Si quis clericus.*)

284b*¹

²*Anciranum concilium, cap. 20*³

Si cuius uxor adulterata⁴ fuerit, vel si⁵ ipse adulterium fecerit, septem annorum penitentiam⁶ oportet eum perfectione⁷ consequi, secundum pristinorum gradus.

¹ As here PVBA; as 8.284 pt 2 LM. after 8.286 CRH

² Et add. M

³ 20 CPB; 19 M

⁴ -erata CRPVM; -era B

⁵ si CRPV, om. M

⁶ -iam CPVB; -ia M

⁷ -ione CPVB; -ionem M

286*

¹*Toletanum concilium IV, cap. 45*²

Clerici qui sine consultu episcopi sui uxores duxerint, aut viduam, aut repudiatam, vel meretricem in coniugium acceperint, separari eos a proprio episcopo oportebit.

¹ Si clerici inconsulto episcopo uxores duxerint add. as rubr. M

² 45 CPBA; 43 M

287*

¹*Canones apostolorum*², cap. 7³

Si quis post baptismum secundis fuerit nuptiis⁴ copulatus, aut concubinam habuerit, non episcopus, non presbiter potest esse aut diaconus, non prorsus ex eorum numero qui ministerio sacro deserviunt.

(*Dist. 33, c. Si quis post.*)

¹ Ut bigamus ad sacros ordines non accedat. add. as rubr. M

² Can. ap. CPBFr; Ap. can. M

³ 7 CPBA; 17 M

⁴ fu. nup. CPB; nup. fu. M

288*

¹*Gregorius Iohanni episcopo Squilatio*

Precipimus ne unquam illicitas ordinationes facias, ne bigamum, aut qui virginem non est sortitus uxorem, aut ignorantem litteras, aut in qualibet parte corporis vitiatum, penitentem, aut cuilibet conditioni obnoxium, ad sacros ordines permittas accedere; sed si quos huiusmodi homines repereris, non audeas promovere.

(*lib. II regist., cap. 25*).(*Dist. 34, c. Precipimus.*)

¹ De eodem add. as rubr. M

289*¹*Gregorius Etherio episcopo*

De quodam bigamo requisisti an ad sacrum ordinem potuisset accedere; et iuxta canonicam regulam vetuimus.

(*lib. II, epist. 8 ad Brunichil.*).

¹ Item de eodem *add. as rubr.* M

290*¹*Ambrosius in epistola ad Vercellenses*²

Quia³ sine crimine est, unius uxoris vir, tenetur ad legem sacerdotii suscipiendi. Qui autem iteraverit coniugium, culpam quidem non habet coinquinati, sed prerogativa exuitur sacerdotis. Item⁴. Cognoscamus non solum de episcopo et presbitero apostolum statuuisse, sed etiam patres in concilii Niceni tractatu addidisse, clericum quemquam non debere esse qui secunda coniugia sortitus sit.

(*lib. X, epist. 82, post med.*). IP 6.63 (*Dist. 36, c. Qui sine crimine.*)

¹ De eadem re *add. as rubr.* M

² -enses CPA; -ensem ecclesiam M

³ Quia CRPBA²; Qui C²AM; Qua V?

⁴ (post versum) *add.* M²

291*¹*Ambrosius de officiis, libro primo*

Una tantum, nec repetita nobis permittitur copula. Et in ipso coniugio lex est, non reiterare coniugium, nec secunde coniugis sortiri coniunctionem. Quod plerisque mirum videtur, cur etiam ante baptismum iterati coniugii ad electionem muneris et ordinationis prerogativam, impedimenta generentur; cum etiam delicta obesse non soleant, si lavacri remissa fuerint sacramento. Sed intelligere debemus quia baptismo culpa dimitti potest, lex aboleri non potest. In coniugio non culpa sed lex est. Quod culpe est igitur, in baptismo relaxatur; quod legis est, in coniugio non solvitur.

Quomodo autem potest hortator esse viduitatis, qui ipse² coniugia frequentaverit?

(*c. ultimo*). Ctp 3.15.107; IP 6.64 (*Dist. [26], c. Una tantum.*)

¹ Quod bigamus ante baptismum ad sacros ordines non accedat *add. as rubr.* M

² ipse CPB; ipsa M

292*¹*Pastoralis Ambrosii*

Unius uxoris virum² si ad superficiem tantum littere respiciamus, prohibet bigamum episcopum ordinari. Si vero ad altiore sensum conscendimus, inhibet episcopum duas usurpare ecclesias. Et si adhuc introrsus profundiora perscruteris, monet ne per catholicum dogma sensum inveniatur episcopus habere hereticum, sed

¹ Simplex expositio, et mistica, quid sit unius uxoris virum *add. as rubr.* M

² Un. - virum *here* CPBA; *in rubr.* M

Christianam tantum catholicam et orthodoxam sibi associet fidem, et³ unius uxoris tantummodo et catholice ecclesie vir episcopus vocitetur⁴.

(*De dignit. sacerdotali, c. 4 init.*)

³ [ut, orig.] *add. Fr*

⁴ episcopus vocitetur CRPBA; episcopus vocetur H; episcopis vocetur M

293*

¹*Leo episcopis universis per Africam, cap. 1*

Eos² qui vel secundas nuptias inierunt, vel viduarum se coniugio sociarunt, in sacerdotio³ manere non patimur. Et multo magis illum, si fuerit in vestro iudicio confutatus, (qui, sicut ad nos relatum est,) duarum simul est maritus uxorum, vel illum qui prima uxore dimissa alteram duxisse perhibetur, privandum honore decernimus. (*epist. 87, ad episc. Africanos, cap. 1*).

¹ Ut bigami vel viduarum mariti in sacerdotio non maneant *add. as rubr. M*

² *corr. fr.* Hos H

³ soc. in sac. *ss V*

294*

¹*Augustinus de bono coniugali*

Sacramentum nuptiarum temporis nostri, sic ad unum virum et unam uxorem redactum est, ut ecclesie dispensatorem non liceat ordinari, nisi unius uxoris virum. Quod acutius intellexerunt qui nec eum qui catechumenus vel paganus alteram habuerit, ordinandum esse censuerunt. De sacramento enim agitur, non de peccato, nam in baptismo peccata omnia² dimittuntur. Sed qui dixit, Si acceperis uxorem non peccasti, et si nupserit virgo non peccat, et quod vult faciat, non peccat si nubat, satis declaravit nuptias nullum esse peccatum. Propter sacramenti autem sanctitatem, sicut femina etiam si catechumena fuerit vitiata, non potest post baptismum inter Dei virgines consecrari, ita non absurdum visum est, eum qui excessit uxorum numerum singularem, non peccatum aliquod commisisse, sed normam quamdam sacramenti amisisse, non ad vite bone meritum, sed ad ordinationis ecclesiastice signaculum necessarium.

(*cap. 18*)] *Ctp 3.15.108; IP 6.65-6 (Dist. 26, c. Acutius.)*

¹ Episcopum unius uxoris virum esse oportere, non propter culpam nuptiarum sed propter (culpam - propter *om. Fr*) sanctitatem sacramenti *add. as rubr. M*

² pecc. omn. CPB; omn. pecc. M

295*

¹*Augustinus de ecclesiasticis regulis, cap. 70²*

Maritum duarum post baptismum matronarum, clericum non ordinandum; nec eum qui unam quidem sed concubinam, non matronam habuit; nec illum qui repudiatam, nec meretricem, nec viduam sumpsit, aut eum qui semetipsum, quolibet corporis sui membro indignatione aliqua iusto iniustoque timore superatus truncaverit, neque illum qui aliquando usuras accepisse convincitur, aut in scena luisse probatur;

¹ Que sint que impediunt ne quis ad clerum promoveatur *add. as rubr. M*

² 70 CPBA; 72 M

neque eum qui publica penitentia crimina mortalia deflet; neque illum qui aliquando in furiam versus insaniit, vel afflictione diaboli est tentatus; neque eum qui per ambitionem ad imitationem Simonis Magi pecuniam offert expectando³ honorem.
(*Dist. 33, c. Maritum.*)

³ expectando CPBA; expetendo M

296*

¹*Hieronimus ad Oceanum, cap. 18*²

Si clericus monogamus fuerit, et uxor sua digama, noli eum officio applicare, digamam enim duxit uxorem.
(*tomo II epist. cuius initium, Sophronius, Eusebius.*)

¹ De eodem. *add. as rubr.* M

² cap. 18 CPB; 18 A; *om.* M

297*

¹*Hieronimus ad Fabiolam de veste sacerdotali*

Vidua est, cuius maritus est mortuus. Eiecta, que a marito vivente proicitur. Meretrix, que multorum libidini patet.
(*tom. IV epist. cuius initium, Usque hodie, ante med.*). IP 6.68 (*Dist. 34, c. Vidua est.*)

¹ Quid sit vidua, quid eiecta, quid meretrix *add. as rubr.* M

298*

¹*Hieronimus contra Iovinianum, libro primo*

Quam sancta sit digamia hinc ostenditur quod digamus in clerum eligi non potest.
(*tom. 3, longe ante med.*)

¹ Quod digamus in clerum non eligatur *add. as rubr.* M

299*

¹*Hieronimus ad Aggeruntiam*² *de monogamia*

Nos putamus³ tantum sacerdotum hoc esse privilegium, ut non admittatur ad altare, nisi qui unam tantum uxorem habuerit. Non solum enim ab officio sacerdotii digamus excluditur, sed ab eleemosina ecclesie, dum indigna sit stipe que ad secunda coniugia devoluta est, quanquam in lege sacerdotali teneatur et laicus, qui talem se prebere debet ut possit eligi in sacerdotium, non enim eligitur si digamus fuerit. Porro ex laicis sacerdotes eliguntur.
(*tom. I, epist. cuius initium est, In veteri via, ante med.*)

¹ De eodem. *add. as rubr.* M

² Agger- CPBA; Ger- M

³ putamus CPBM; putabamus A

300*¹*Isidorus, De officiis lib. II², cap. 5*

Sacerdotem querit ecclesia aut de monogamia ordinatum, aut de virginitate sanctum.

¹ Quod sacerdos vel monogamus, vel virgo eligatur *add. as rubr.* M

² De off. lib. II CPBA; lib. II de off. ecclesiasticis M

301*¹*Aurelianum concilium² tempore Childeberti regis, cap. 10*

Si quis episcoporum sciens aut bigamum, aut internupte maritum ad officium levitice dignitatis sive presbiterii, contra ius canonicum promoveri presumpserit, sciat se unius anni spatio ab omni sacerdotii dignitate suspensum. Qui si forte sententie subiaccere noluerit, a communione eius usque in aliam synodum se fraternitas universa suspendat. Illi vero qui illicite promoti sunt, degradentur³.

¹ De pena episcopi qui bigamum ad sacres ordines promoverit *add. as rubr.* M

² tertium *add.* M

³ degr. CPBM; regr. A

302*¹*Innocentius Felici episcopo Nucerino*

De digamis nec consuli debuit, quod manifesta lectio sit apostoli, Unius uxoris virum, ad sacerdotium vel ad clericatum admitti debere, et hanc ipsam tamen si virginem accepit. Nam ea que habuerit ante virum, licet defunctus sit, tamen si clerico fuerit copulata, postea clericus esse non poterit qui eam acceperit. Quia in lege cautum est, non abiectam habere posse coniugem sacerdotem.
(*epist. 4, c. 2*).

¹ Quod non potest promoveri qui viduam duxerit *add. as rubr.* M

303*¹*Innocentius Rufo et Eusebio ceterisque episcopis Macedonibus²*

Eos³ qui viduas accepisse suggeruntur, non solum clericos effectos agnovi, verum etiam usque ad infulas sacerdotii summi pervenisse, quod contra legis precepta esse nullus ignorat. Nam cum Moyses legislator clamitet, Sacerdos virginem uxorem accipiat, et ne in hoc precepto aliquid putaretur ambiguum, addidit, non viduam, neque eiectam, contra quod preceptum divina auctoritate subnixum nulla defensio mandati alterius submovetur⁴, nisi consuetudo vestra, que, ut ipsi fatemini, ex ignorantia (ut verecundius dicam), non ex apostolica traditione et ratione, integra est. Nos autem omnesque per Orientem Occidentemque ecclesias noverit vestra dilectio, hec penitus non admittere, nec ad ultimum ecclesiastici ordinis locum tales assumere, et si reperti fuerint, submovere.⁵ Deinde ponitur, non dici oportere eum digamum qui

¹ Ut non promoveatur qui ante baptismum unam habuit, et postea aliam uxorem duxerit *add. as rubr.* M

² -onibus CPB; -oniensibus M

³ Eos CPVBM; Hos R

⁴ [opponitur orig.] *add. Fr*

⁵ (Ibid. cap. 2) *add. M²*

catechumenus habuerit atque amiserit uxorem, si post baptismum fuerit aliam sortitus, eamque primam videri que novo homini copulata sit. Quia illud coniugium per baptismi sacramentum cum ceteris criminibus sit ablutum. Quod cum de una utique dicitur, certe si tres habuerit in veteri positus homine, uxor erit eius, que post baptismum quarta est, sic interpretantibus prima virginisque hec nomen⁶ accipiet, que quarto ducta est loco. Quis oro istud non videat contra apostoli esse preceptum, qui ait unius uxoris virum oportet fieri sacerdotem? Sed obicitur, quod in baptismo quicquid in homine gestum, totum sit lotum. Dicite mihi (cum pace vestra loquor), crimina tantum dimittuntur in baptismo, an illa que secundum Dei precepta, ac Dei instituta complentur? Uxorem ducere crimen est, aut non est crimen? Si crimen est, ergo (quod prefata venia dixerim) ipse auctor est in culpa, qui ut crimina committerentur in paradiso, cum ipse eos iungeret, benedixit. Si vero non est crimen, quia quod Deus instituit nefas sit crimen appellari (et Salomon addidit, Etenim a Deo preparatur viro uxor), quomodo creditur inter crimina esse dimissum quod Deo auctore legitur consummatum? Quid de talium filiis percensetur? Numquid non erunt admittendi in hereditatis consortio, quia ex ea suscepti sunt que ante baptismum fuit uxor? Eruntque appellandi naturales, vel⁷ quia non legitimum est matrimonium (ut vobis videtur⁸) nisi illud quod post baptismum assumitur? Ipse Dominus cum interrogaretur a Iudeis, si liceret dimittere uxorem, atque exponeret fieri non debere, addidit, quod Deus coniunxit, homo non separet. Ac ne de his locutus esse credatur qui post baptismum uxores sortiuntur, meminerint hoc et a Iudeis interrogatum, et⁹ Iudeis esse responsum. Quero, et sollicitus quero, si una eademque sit uxor¹⁰, qui ante catechumenus, postea fidelis sit, filiosque ex ea cum esset catechumenus suscepit, et postea alios cum fidelis, utrum sint fratres appellandi, an non habeant postea defuncto patre hereditatis consortium, quibus filiorum nomen regeneratio spiritualis dicitur abstulisse. Quod cum ita iudicare atque sentire absurdum est, que ratio est hoc malum defendi, et vacua magis opinione iactari, quam aliqua auctoritate roborari, cum non posset inter peccata deputari, quod lex precepit, et Deus coniunxit, et lex iungit? Item¹¹. Nuptiarum copula quia Dei mandato perficitur, non potest dici peccatum, et peccatum non est, quod inter peccata deputari omnino non debet, critque integrum estimare, aboleri non posse prioris nomen uxoris, cum non dimissum sit pro peccato, quia ex Dei sit voluntate completum.

(*epist. 22, cap. 1*). cf *Ctp 1.38.15*] *IP 6.95-6* from Nunquid non erunt admittendi - precepit et Deus coniunxit (*dist. 26, c. Deinde.*) (28, q. 1, c. Nunquid.)

⁶ [virginis aequae nomen] *add.* M²

⁷ vel RPVBM; *om.* C; vel spurii in *mg.* C²

⁸ vob. vid. *partly in mg* C

⁹ a *add.* CRPB; *canc.* C²R²; *om.* M

¹⁰ sit uxor (eius *add.* C²) CPM; (caro *add. and canc.*) uxor sit B

¹¹ (ibidem paulo post) *add.* M²

304*

¹*Quartus liber Pandectarum, titulo 2*

Lenocinium facit qui questuaria mancipia habuerit. Sed et qui in liberis hunc questum exercet, in eadem causa est, sive autem hoc principaliter negotium gerat, sive alterius negotiationis accessione utatur, ut puta si caupo fuit vel stabularius, mancipia talia habuit ministrantia, et occasione ministerii questum facientia; sive balneator

¹ Quod lenocinium facit, qui questuaria mancipia habuerit *add. as rubr.* M

fuerit vel (ut quibusdam provinciis fit) in balneis ad custodienda vestimenta conducta habent mancipia.

Dig. 3.2.4.2; CB Varia 1A 8b]

305*

¹*Novellarum constitutio 31, cap. 1*

Hec constitutio iubet neminem lenonem esse, neque in urbe imperiali, neque in provinciis, et hoc prohibere debent pretores et presides. Ultimo tamen supplicio subiiciuntur qui contra constitutionis normam lenones esse ausi sunt. Omnia autem instrumenta et fideiussiones apud lenones interpositas, vel a lenonibus factas, contra bonos mores, infirmas atque invalidas esse constitutio iubet.

Jul. epit. 31.1; cf 16.121 below] Ctp 3.29.68

¹ Ut lenones in civitatibus non sint *add. as rubr. M*

306*

¹*Eliberitanum concilium, cap. 11²*

Mater vel³ parens, vel quolibet fidelis, si lenocinium exercuerit, eo quod alienum corpus vendiderit vel⁴ suum, placuit nec in fine communicandam.

Ctp 2.10.4 var.]

¹ Ut que suum vel alienum corpus vendiderit, nec in fine communicet *add. as rubr. M*

² 11 CPVA; ? B; 12 M

³ vel CPBA; aut M

⁴ [potius orig.] *add. Fr*

307*

¹*Pandectarum lib. XII, titul. 4*

Quod meretrici datur repeti non potest, ut Labeo et Marcellus scribunt, sed nova ratione, id est non quia utriusque turpitudine versatur, sed solius dantis, illius est enim turpiter facere quod sit meretrix, non turpiter² accipere cum sit meretrix.

Dig. 12.5.4; CB Varia 1A 15d]

¹ Quod turpitudine dantis est, non accipientis, in hoc quod meretrici datur *add. as rubr. M*

² facere quod sit – turp. ss V

308*

¹*Ambrosius super² epistola prima ad Corinthios*

Qui adheret meretrici unum corpus efficitur. Hoc dicit, quia qui contaminationi se admiscet, unum fit cum eo cui se admiscet. Fornicatio enim ambos unum facit, ut quomodo in natura, sic et in macula unum sint.

(in cap. VI; post med.) CB Varia 1C 73g]

¹ Quod adherens meretrici unum corpus efficitur *add. as rubr. M*

² super CPA; R' B; in M

309*¹*Honorius Petro episcopo Siracusano*

Quorundam relatione didicimus quod in causis criminalibus tua fraternitas miscetur, et quod sacris canonibus interdictum, non tantum lectionibus, quantum etiam ipsis quotidianis usibus scire procul dubio coaretatur. Nam et hoc pari modo ab ea incautius gestum fuisse audivimus, quia cum CCC et amplius prostitutis hora iam pene prandii elapsa ad eminentissimum filium nostrum prefectum in balneo neo constitutum sit profecta, et concatenata pestiferis prefatarum male viventium vocibus imminebat, ut his qui super eas curator pridem fuerat constitutus, ab eis modis omnibus tolleretur, et alter in eius loco nihilominus subrogaretur. Et si ita est, deflere potius libuit quam ista corrigere. Sed ne tale tantumque flagitium diu videretur permanere inultum, quia et actum est, sacerdotali contrarium, simul et vite habitui inimicum, quid de hoc fieri debeat veritate patefacta, filio nostro Ciriaco diacono iniunximus, quatenus ea que illicita et contra pudoris reverentiam perpetrantur, ense canonico iuxta ecclesiasticam disciplinam radicitus amputentur.

*CB Varia II 6]*¹ De correptione cuiusdam episcopi prostitutis consentientis *add. as rubr.* M**310***¹*Hieronimus super Iesu Nave, homilia 5*

Multo maioris opprobrii est qui post Evangelium quam qui sub lege positus fornicatur, quia iste tollens membra Christi facit membra meretricis. Denique iam nemo reum stupri te arguit, sed sacrilegii scelere condemnat.

*(Origenes in V cap. Iesu Nave, hom. 5, ex interpretatione Hieron., aut potius Rufini)*¹ Quod maior sit fornicatio post Evangelium, quam sub lege *add. as rubr.* M**311***¹*Augustinus*² *Questionum Deuteronomii, cap. 37*

Meretrices esse, et ad meretrices accedere prohibet Dominus, quarum publice venalis est turpitudine. In Decalogo autem mechie nomine non videtur hoc aperte prohibuisse, quoniam mechia non nisi adulterium intelligi solet.

*(Quest. 37 ad Deut. cap. 23 lib. 5). Ctp 3.15.109 (32, q. 4, cap. Meretrices.)*¹ De prohibitionem meretricum *add. as rubr.* M² lib. *add.* M**312***¹*Novellarum constitutionum 38, cap. 2*

Si mulier defuncto marito, antequam annus legitimus transeat ad secundas quidem nuptias non migraverit, more autem meretricum ab aliquo stuprata conceperit et pepererit, ut sit clarum id quod natum est defuncti mariti non esse, easdem penas patiatur quas ex superiori constitutione patitur ea que ante tempus legitimum nuptias secundas contraxit.

*Jul. epit. 37.2; cf 16.130 below*¹ De pena eius que defuncto marito clanculo concepit *add. as rubr.* M

313*

¹*Sermo Augustini de tribus caritatibus, qui sic incipit,*

De caritate nobis apostolus ait², Nescitis quoniam qui adheret meretrici unum corpus est? Et testimonium de Scriptura dedit, quod scriptum est, Erunt duo in carne una. Dictum est enim hoc divinitus, sed de viro et uxore, ubi licet, ubi concessum est, ubi honestum est, non ubi turpe, non ubi illicitum, non ubi omni ratione est dampnabile. Sicut autem una fit caro in permixtione licita viri et uxoris, sic una fit caro in permixtione illicita meretricis et amatoris. Item³. Qui non habent uxores, sunt quasi meretricum licentius amatores. Ideo dixi, quasi, quia et ipsi dampnantur, si iam sunt fideles.

(sermone 52 De tempore).

¹ Quod adherens meretrici unum corpus cum illa efficitur *add. as rubr.* M

² ap. ait CPBA; *om.* M

³ (aliquanto post) *add.* M²

314

De mulieribus que fornicate partus suos necant. Cap. 21

De mulieribus que fornicantur, et partus suos necant, sed et de his que agunt secum ut utero conceptos excutiant, antiqua quidem definitio usque ad exitum vite eas ab ecclesia removet. Humanius autem nunc definimus ut eis decem annorum tempus penitentia tribuatur.

Ctp 2.2.10]

315

¹*De² concilio Neocesariensi quod prius fuit Niceno tamen post Anciritanum³, cap. 8⁴.*

Presbiteros in secundis orare non debere⁵

Presbiterum connubio secundarum nuptiarum interesse non debere maxime cum precipiatur secundis nuptiis penitentiam tribuere, quis erit presbiter qui propter convivium illis consentiat nuptiis?

Ctp 2.3.3] (31, q. 1, cap. De his qui frequenter.)

¹ Ne presbiter secundis nuptiis intersit *add. as rubr.* M

² De CP; Ex M

³ tamen - Anc. CPB; *om.* M

⁴ 8 CPB; 7 M

⁵ Presb. in secundis orare non debere nuptiis [*add. C²*] CH; Presb. in secundis non debere orare [nuptiis *add. R*] RPV; *om.* BM

316

Ex concilio Gangrensi post Nicenum¹ cap. 10². De his qui de virginitate superbiunt³

Si quis propter Deum virginitatem professus in coniugio positos per arrogantiam vituperaverit, anathema sit.

¹ Ex - post Nic. CP; Ex - Gang. M; *om.* B

² 10 CPM; 14 B

³ De - sup. *om.* B, *before inscr.* M

Ctp 2.4.10] (Dist. 30, cap. Si quis propter Deum.)

317

¹Cap. 14

Si qua mulier derelicto viro discedere voluerit, soluto vinculo coniugii nuptias contemnendo, anathema sit.

Ctp 2.4.14] (Dist. 30, c. Si qua mulier.)

¹ Ne mulier spretis nuptiis a viro discedat. Ibidem *add. as rubr.* M

318¹

*De eodem*². Cap. 15

Si quis dereliquerit proprios filios, et non eos aluerit, et, quod pietatis est, necessaria non prebuerit, sed sub occasione continentie negligendos putaverit, anathema sit.

Ctp 2.4.15] (Dist. 30, cap. Si quis dereliquerit.)

¹ here CVBM, *after* c 319 P

² De eodem CRVBM; *om.* P

319

*Ne filii occasione religionis parentes suos despiciant.*¹ Cap. 16

Si qui filii parentes, maxime fideles deseruerint occasione Dei cultus, hoc iustum esse iudicantes, et non potius debitum honorem parentibus reddiderint, ut ipsum in eis venerentur, quod fideles sint, anathema sit.

Ctp 2.4.16] (Dist. 30, c. Si qui filii.)

¹ Ibidem *add.* M

320

*Caput mulieris tonderi non debere*¹. Cap. 17

Quecumque mulier religioni iudicans convenire, comam sibi amputaverit, quam Deus ad velamen eius et ad memoriam subiectionis illi dedit, tanquam resolvens ius subiectionis, anathema sit.

Ctp 2.4.17] (Dist. 30, cap. Quecumque mulier.)

¹ Cap. mulieris (-eris P) tondere non debere RPV; Cap. mulieris non debet tonderi C; *om.* B; Cap. mulieris tonderi non debere M

321

¹*De eodem concilio*

Hec autem scripsimus, non abscedentes eos qui in ecclesia Dei secundum Scripturas sanctum propositum continentie eligunt, sed eos qui suscipiunt habitum eius, et in superbiam efferuntur adversus eos qui simplicius vivunt. Sed et hos condemnamus qui se extollunt adversum Scripturas, et ecclesiasticos canones, et nova

¹ Ne quis de habitu religionis superbiat, vel nova precepta in ecclesiam inducat *add. as rubr.* M

introducunt precepta. Nos autem et virginitatem cum humilitate admiramur, et continentiam cum castitate et religione Deo acceptissimam dicimus, et renuntiationem secularium negotiorum atque actuum cum humilitate approbando laudamus, et nuptiarum vinculum quod secundum castitatem secum perdurat honoramus, et divites cum iustitia et operibus bonis non abiicimus, et parcimoniam cum veste humili non reprobamus, sicut et iam ornatum preter corporis diligentiam infucatum laudamus. Dissolutos autem in vestibus et fractos incessu non recipimus, et domos Dei honoramus et conventus qui in his fiunt, tanquam sanctos et utiles recipimus; pietatem in privatis domibus non concludentes, et omnem locum in nomine Dei edificatum honoramus, et congregationem in ecclesia factam ad utilitatem communem recipimus, et bona opera que supra vires inter fratres pauperes exercentur secundum ecclesiasticas traditiones beatificamus, et omnia que conveniunt traditionibus apostolicis et sacrarum Scripturarum preceptis in ecclesia fieri² exoptamus.
(subscriptio est episcoporum in concil. Gangren., c. 21) Ctp 2.4.20]

² fieri CRM; fidei PVB

322

Ex concilio Calcedonensi, cap. 17. De his qui sibi rapiunt uxores¹

Eos qui sibi rapiunt uxores, vel eos qui eis auxilium prestiterint, statuit sancta synodus, siquidem clerici fuerint, cadere de proprio gradu; si vero laici fuerint, anathema esse.

(Actio. 15, c. 27). Ctp 2.10.26] (36, q. 2, c. Eos qui.)

¹ rubric before insc. M

323

Ex concilio Carthaginensi IV. Huic¹ interfuit Augustinus, cap. 98. Ut laicus presentibus clericis non doceat²

Laicus presentibus clericis, nisi ipsis rogantibus³ docere non audeat.

Ctp 2.18.97]

¹ Huic CPB; cui M

² rubric om. B, before insc. M

³ [iubentibus, or.] add. Fr

324

Ut mulieres publice docere non presumant¹, cap. 98²

Mulier, quamvis docta et sancta, viros in conventu docere non audeat.

Ctp 2.18.98] (Dist. 23, c. Mulier.)

¹ Ut - pres. CV; after canon but marked for insertion here P (which is difficult to interpret over these short canons); om. B; Ne mulier doceat. Ibidem M

² 99 CM; ? P; 101 V

325¹*Cap. 100*

Mulier baptizare non presumat.

Ctp 2.18.99]

¹ Ne mulier baptizet *add. as rubr.* M

326

De viduis adolescentulis et infirmis, cap. 101.

Ut vidue adolescentes, que corpore debiles sunt, sumptu ecclesie cuius vidue sunt sustententur.

Ctp 2.18.100]

327

Cap. 103. De viduis que ecclesie stipendiis sustentantur¹

Vidue que stipendio ecclesie sustentantur, tam assidue in Dei opere esse debent ut et meritis et orationibus suis ecclesiam adiuvent.

Ctp 2.18.108] (Dist. 81, c. Vidue.)

¹ *rubr. om.* B; *before insc.* M

328 (PVBM)

¹*Cap. 25. De secularibus² qui uxores suas³ relinquunt⁴*

Hi⁵ vero seculares qui coniugale consortium nulla culpa graviore dimittunt vel etiam⁶ dimiserunt, et nullas causas discidii probabiliter proponentes, propterea sua matrimonia dimittunt, ut aut illicita aut aliena presumant, si, antequam apud episcopos comprovinciales discidii causas dixerint, et prius uxores quam iudicio dampnentur abiecerint, a communione ecclesie, et sancto populi cetu, pro eo quod fidem et coniugia maculant, excludantur.

(Agath. c. 25). Ctp 2.28.23] cf 8.231 above; IP 6.106 (33, q. 2, c. Seculares.)

¹ Ex concilio Agatensi *add.* B, *om.* PVM

² sec. PV; his M

³ sine causa *add.* M

⁴ *rubr. om.* B, *before insc.* M

⁵ Hi P²VBFr; Si PM

⁶ etiam PVB; *om.* M

329

Ex concilio Toletano XII, cap. 8. De his qui uxores suas divortio incidente relinquunt¹

Preceptum Domini est ut, excepta causa fornicationis², uxor a viro dimitti non debeat. Et ideo quicumque circa³ culpam criminis supradicti uxorem suam quacumque occasione reliquerint⁴ (quia quod Deus iunxit, ille separare⁵ disposuit), tandiu ab

¹ relinquunt CPB; reliquerunt M. *rubr. before insc.* M

² causa forn. CPB; forn. causa M

³ circa CRPB; extra R²; citra M

⁴ -int CPB; -it M

ecclesiastica communione privatus et a cetu hominum Christianorum maneat alienus, quandiu societatem relicte coniugis sinceriter amplectatur et foveat; ita tamen⁶ qui iam moniti a sacerdote semel et bis terque ut corrigerentur, ad tori sue coniugis noluerint redire consortium, ipsi suis meritis et a palatine dignitatis officio separabuntur, et insuper generose dignitatis testimonia quandiu in culpa fuerint amissuri sunt, quia carnem suam discidii⁷ iugulo tradiderunt.

Ctp 2.42.2] IP 7.1 (32, q. 5, c. Preceptum Domini.)

⁵ sap- C

⁶ [hi tam, orig.] *add. Fr*

⁷ disc- CPB; diss- M

330

De eo quod non liceat mulieres Christianas in lanificiis aliquid observare. Ex concilio Martini pape cap. 76¹

Non liceat mulieres Christianas aliquam vanitatem in suis lanificiis observare, sed Dominum invocent adiutorem, qui eis sapientiam texendi donavit.

(c. 76 sinodorum Grecarum Martin. Bracar. episc.). Ctp 2.47.75] (26, q. 5, c. Non liceat Christiani.)

¹ *rubr. om. B, after insc. CR*

331

De mulieribus fornicariis, et abortum facientibus. De eodem concilio cap. 78¹

Si qua mulier fornicaverit, et exinde infantem qui fuerit natus occiderit, et que studuerit abortum facere, et quod conceptum est necare, aut certe ne concipiat elaborare, sive ex adulterio sive ex legitimo coniugio, has tales mulieres in morte² recipere communionem priores canones decreverunt, nos tamen pro misericordia, sive tales mulieres, sive conscias scelerum ipsorum, decem annis agere penitentiam iudicamus.

(cap. 77) Ctp 2.47.76]

¹ De (Ex M) - fac. De - 78 CM; De - fac. P; De - fac. cp. 68 V; Capitul' lxxvii. De adulteris B

² [nec in m., alia versio] *add. Fr*

332 (PVBM)

80¹

Si quis multis nuptiis fuerit copulatus, penitentiam agat, conversatio autem et fides penitendi compendiat tempus.

(c. 80). Ctp 2.47.80] cf 8.158 above

¹ 80 PB; cp. 80 V; De multinubis. Ibidem cap. 81 M

333 (PVBM)

¹*Nicolaus Aluino archiepiscopo*

Inter hec vestra sanctitas² addere studuit, Si cuius uxor adulterium perpetraverit, utrum marito ipsius liceat secundum mundanam legem eam³ interficere.

¹ Quod ecclesia non habeat gladium nisi spirituale *add. as rubr. M*

Sed sancta Dei ecclesia mundana nunquam constringitur legibus⁴, gladium non habet nisi spirituale; non occidit, sed vivificat.

(*idem habetur supra c. 124*). Ctp 1.62.24] cf 8.124 above

² ves. sanct. PVB; sanct. ves. M

³ ss V

⁴ const. legibus PVB; lege const. M

334

¹*Idem Radoaldo Portuensi et Iohanni Phicolensi*² *episcopis*

Lotharius rex in commonitorio profitetur Waldradam se a patre accepisse, et sororem postmodum admisisse Huberti. Ubi primum diligenti investigatione inquirete, et si eundem gloriosum regem predictam Waldradam premissis dotibus coram testibus secundum legem et ritum quo nuptie celebrari solent, per omnia inveneritis accepisse, et publica manifestatione eadem Waldrada in matrimonium ipsius admissa est, restat ut perscrutemini, cur illa repudiata sit, vel filia Bosonis admissa. Sed quia idem gloriosus rex metu Theibergam admisisse se dicit, vos illud evangelicum recolite, quo Dominus, Nolite, inquit, timere eos qui corpus occidunt. Et iterum ait, Quid prodest homini, si universum mundum lucretur, anime vero sue detrimentum patiat? In quibus Dominicis sententiis considerandum est, quod si occisores corporis timendi non sunt, contra iustitiam hominem impellentes, et lucrum totius mundi non prosit homini anima perdita; quanto minus metu unius hominis tantus rex debuit contra divinum preceptum in immane precipitium mergi? In hoc certe se magis reprehensibilem ostendit, in quo amor mundi amorem Dei postposuit. Ubi nihil vobis aliud precipimus, manifestatione sua eodem rege convicto, nisi ut secundum canonicam auctoritatem nostra vice freti causam illius definiatis. Sin vero minime probatum fuerit Waldradam uxorem fuisse legitimam, neque nuptiis secundum morem celebratis per benedictionem scilicet sacerdotis, filio nostro Lothario exstitisse coniunctam, suggerite illi ut non moleste ferat legitimam sibi, si ipsa innocens apparuerit, reconciliari uxorem, nec in hoc carnis voci obtemperet, sed potius divinis preceptis obediens pudeat eum, immo pertimescat in luxurie stercore putrefieri, et voluntatem propriam sequendo ante tribunal Christi districtam ponere rationem. Preterea vos scire volo quia prefata Theiberga apostolicam sedem bis et ter appellavit, et se a prefato rege glorioso questa est iniuste fuisse deiectam et vi coactam, falsum contra se composuisse piaculum. Nam eo tempore ad apostolicam sedem libellum appellationis sue misit, in quo non quidem adhuc confessam, sed ut contra se falsum diceret crimen cogi sese innotuit, insuper subiungens, Quod si amplius compulsus fuero, scitote non veritate, sed timore mortis et evadendi studio quia aliter non possum, quod voluerint dicam. Vos tamen memores estote mei hec vobis insinuantis. Unde precipimus vobis, ut cum eadem Theiberga ad condictam sinodum, sicut statuimus, advenerit, causam eius diligenti examinatione tractetis, et si ei obiicitur quod illa crimen se aliquod admisisse confessa fuisset, et contra illa violentiam se pertulisse proclamaverit, vel si inimicos sibi iudices fuisse testata fuerit, tunc illud renovetis iudicium, secundum equitatis normam, ut iniustitie mole non opprimatur. (*In appendice epist. 2*). Ctp 1.62.26] (31, q. 2, c. Lotharius.)

¹ De Lothario rege et examine cause eius *add. as rubr.* M

² Phicol- CRM *with Ctp*; Phicolon- PV; ? B